

ПОЛІСЬКА
ДОМА

ПОЛІСЬКА ДОМА

фольклорно-
діалектологічний збірник

ВИПУСК I

(посібник для вчителів)

Упорядкування

Віктора Давидюка і Григорія Аркушина

Луцьк Редакційно-видавничий відділ

Волинського обласного управління по пресі 1991

ББК 82.3 /2 Ук/
Д 13

До книги увійшли нові матеріали краєзнавчого характеру з фольклористики, етнографії, мовознавства, історії релігії, які відкривають перед читачем досі майже невідомі сторінки історії і культури Західного Полісся.

Розрахована на філологів, краєзнавців, студентів гуманітарних дисциплін, усіх, хто цікавиться давньою історією та культурою краю. Може використовуватись як посібник для вчителів народознавства.

Поліська дома. Фольклорно-лінгвістичний збірник. Луцьк. Редакційно-видавничий відділ Волинського облуправління по пресі. 1991, 188 с. 8,7 арк.

Д 4602030000 - 012 -- Без оголошення
91

ISBN 5-7707-0571-x

© В. Ф. Давидюк, Г. Л. Аркушин

ВІД УПОРЯДНИКІВ

Західне Полісся – один із найцікавіших в етнокультурному плані країв. І один з найбагатших. З огляду побутування і збереження багатьох архаїчних і високохудожніх зразків фольклору, міфології, народних традицій ткацтва, вишивки він може конкурувати на Україні з Карпатами.

А стосовно давності основних мотивів орнаменту, музикування, усного фольклору можна припускати, що й зараз немає ще десь у світі таких високохудожніх речей, що дійшли до нас так повно у всій своїй першотворчості.

Крім цього, Західне Полісся давно вже цікавить мовознавців-діалектологів, сюди часто приїжджають наукові експедиції для вивчення місцевих говірок. І не даремно: саме тут виявлено багато мовних рис, які можна назвати реліктовими.

Доля ніколи не була милостивою до Полісся. Бездоріжжя, яке відрізало його від усього зовнішнього світу і викликало певний дискомфорт у приїжджих, не давало змоги їм побачити й пізнати його сповна. Найчастіше такі подорожні, які б мусили розумітися хоч трішки в культурних явищах, бачачи зовнішню сторону життя поліщуків – злидні й безпросвітність, швиденько пакували свої речі і поверталися назад, знічев'я кинувши на прощання кілька оціночних фраз, які відбивали бажання в інших приїжджати сюди.

Доля Західного Полісся склалася так, що оцінка його історико-культурного значення в слов'янському світі полярно мінялася навіть протягом одного сторіччя. І обидва рази з легкої руки польських учених.

Відомий польський ідеолог минулого століття Ф. Осендовський у своїй книзі „Полісся” писав, що в цього краю „ніколи не було історії, нема її й нині, а поодинокими діячами на цій землі були Чорторийські, Потоцькі, Яблоновські, Сапегі”.

Або помилявся авторитетний польський ідеолог, або свідомо фальсифікував значення поліського регіону, – адже легенди про

бої поляків з татарами під селом Нуйно Камінь-Каширського району живі в народі й сьогодні на поліській землі, а прізвиська Сапег та Яблонських відомі лише небагатьом спеціалістам, що теж, звичайно, не дуже добре, бо й це наша історія. Знали про ці легенди та диво-пісні поліщуків „за Польщі”. Бо інакше чого ж було спрваджувати на ці землі археографічні комісії, які не тільки вибирували тут фольклор та ужиткові речі і вивозили в Краків і Варшаву, але й замовляли вчителям, а ті в свою чергу учням зразки псевдофольклору, які б утверджували думку про одвічно польську історію цих земель. Так серед інших виник і переказ про те, що одне з найдавніших староукраїнських міст Чорторийськ отримало свою назву від роду Чорторийських, хоч насправді в більшості випадків це відбувалося навпаки.

Вдруге здивував слов'янський світ Поліссям уже в 60-х роках нашого століття поляк Л. Осовський, який на мовознавчому матеріалі довів, що Західне Полісся – прабатьківщина всіх слов'ян! Цю думку ніхто не спростував до цього часу, хоч поряд з нею існують і інші гіпотези щодо слов'янської прабатьківщини. Відкриття польського лінгвіста викликало до Полісся жвавий науковий інтерес, який не затихає і сьогодні.

Проявом цього інтересу можна вважати і пропонувану „Поліську дому”. Чому така назва?

У наших говірках і дотепер збереглася лексема дома із значеннями: 1) 'хата' („прищов зарано з доми на роботу”); 2) 'рідне село' („завтра поїду до доми”); 3) 'Вітчизна' („а де твоя дома?”). Отож, поліська дома – це і хата, в якій народжувалися, підросали, одружувалися і вмирали поліщуки, у цій хаті тяжко працювали, але й уміли веселитися на вечорницях; дома – це і бідне поліське село, що розкинулося на березі річки чи озера край лісу або болота; дома – це, звичайно, і рідне Полісся, поза яким поліщук не уявляє свого життя.

Від інших фольклорних і лінгвістичних збірників „Поліська дома” відрізняється насамперед своїм цільовим призначенням. Виходячи в пору масового повороту свідомості народу до свого родоводу, до проблем народознавства, цей збірник не розрахований лише на науковців, хоч, з другого боку, й не становить добірки художньо-популярних нарисів. Упорядники мали на меті забезпечити такі основні принципи: науковість, доступність і художність.

Четвертий і основний принцип – уміщення лише тих зразків фольклору і лексики, які або є маловідомими, або ж надзвичайно цінні в художньому плані. Наприклад, ми подаємо добре відому

веснянку „Ой ти соловейку, ранняя пташейко”. Але наукова цінність її – у приспіві-рефрені „додолон – додолон”, який ми виділяємо в тексті курсивом, бо, на нашу думку, це може бути видозмінене звертання до божества весняної вологи – Додоли, добре відомої у творчості південних слов'ян.

Курсивом подаються лише ті місця в тексті, які, на нашу думку, несуть у собі особливе смислове чи художньо-емоційне навантаження.

З метою активнішого засвоєння пропонованого матеріалу перед кожним новим розділом подаються невеликі науково-популярні статті, які разом з тим служать і художнім обрамленням пропонованого архівного матеріалу.

У своїх передмовах ми не будемо в міру можливого широко й розлого коментувати тексти, нав'язувати свої думки. Хай скаже про це сам народ. Наше ж головне завдання вбачаємо в тому, щоб сказане сільськими дядьками й тітками, а частіше – дідами й бабами, було зрозуміле й доступне, бо самі вони цього не пояснять.

Фольклорні записи не транскрибуються, бо це ускладнило б їх сприймання і обмежило б коло адресатів. Особливості місцевих говірок ми намагалися передати, наскільки це можливо, засобами орфографії. Стаття литовського мовознавця З. Зінкявічуса переконує нас у тому, що в подібному записі нема нічого неприродного, бо в давнину подібна мова використовувалася навіть як канцелярська в документах Великого князівства Литовського.

У книжці використані архівні матеріали, записані самими авторами та студентами Луцького педінституту протягом чотирьох останніх років і тому поки що маловідомі навіть науковому загалу.

Весь фольклорний матеріал упорядкований кандидатом філологічних наук Віктором Давидюком, а доробок мовознавчого характеру – кандидатом філологічних наук Григорієм Аркушиним. Добірку традиційних ігор на Західному Поліссі збирала Світлана Нептчук.

Упорядники висловлюють ширю подяку академіку З. Зінкявічусу, доктору філологічних наук професорові І. Денисюку за надані для опублікування власні дослідження, науковому співробітнику Білоруського фонду культури М. Шеляговичу за надані архівні матеріали, завідувачу редакційно-видавничим відділом облполіграфвидаву Г. Юхимчуку за сприяння в оперативній підготовці видання до друку.

Упорядники вдячні всім студентам, що брали участь у збиранні фактологічного матеріалу.

В. Давидюк, Г. Аркушин

ДАВНЯ ПИСЕМНІСТЬ НА ПОЛІССІ ЗА ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИМИ ДАНИМИ

Поліський фольклор – винятково різноманітний та добре збережений – є неписаним літописом високої й старожитної культури краю. Наші десятирічні експедиції в регіони Західного Полісся нагромадили багатий фонд матеріалів, які про це свідчать, часто будучи джерелом унікальної інформації. У поліському фольклорі можна знайти дані, які доповнюють наше уявлення про пантеон міфології (амазонки, бог Тур, три Велеси) в колядці „Три Велеси Богу поклонились”), русалки чоловічої статі, не кажучи вже про повсюдність переказу про вовкулаків, які записав ще Геродот.

Та чи не найбільш інтригуючими є відомості про виникнення письма і входження його в звичаєві ритуали й обряди, а зокрема про „полотняні книги”, які досі наука знала лише в етрусків. Наше зацікавлення проблемою і почалося з запису весільної пісні у Ратнівському районі Волинської області, в якій молодда читає повідомлення на китайці про те, що для неї настав час розлуки з родом („Наїхали бояроньки як одьон, то привезли китаєчку як огонь. Ой, а що ж ти, Ганночко, читаєш...”).

Китайка – шовкова стьожка, лента, стрічка, а по-поліськи ще й „застяжка”, „пітяжка”. Виявляється, що на китайках писали й любовні листи. Одна колядка повістує про те, як дівчина заходить у хату на передмісті Львова й замовляє у писарчуків написати листа на китайці до її милого. На численних рушниках, поліські дівчата ще донедавна вишивали

інтимні слова коханому. Чи не під впливом цієї традиції у староруській версії повісті про Троянську війну Паріс написав Єлені „черленим вином” на рушникові: „Люби мя, яко и аз люблю тебя” (Г. Н. Підлісна). Сумніші речі, мабуть, писали на полотні етруски. „Полотняними книгами” вчені назвали списані етрусським алфавітом бандажі, якими була оповита мумія етруска, що її з Єгипту привіз один чех – аматор єгиптології. Про спорідненість поліщуків з етрусками свідчать деякі етнографічні матеріали. Напис на старовинній кераміці, знайдений на території Західної України, Г. Нудьга ідентифікує з етрусським письмом. Та це окрема проблема.

Письмо увійшло в поліський весільний обряд. Посад, своєрідний трон, на якому сиділа „молод-Ганночка”, в околицях Світязя був оздоблений певними написами, які „сам Бог написав”. Ритуал консервував зразок прадавніх „різріз”. Перед походом молодого з дружиною по молоду в Ратнівському районі на покутній стіні крейдою „реєстрували” цей „полк” (звичайно непарне число): весільників чи бояр позначали простою рисою, а молодого складнішим ієрогліфом – хрестиком у колі. Запис мав такий вигляд: III + III. Символіку хреста, круга вчені схильні розшифрувати як знаки вогню, сонця. Зокрема, хрест імітував прилад для добування вогню тертям дерева (ним, до речі, користувалися й поліські пастухи). Однак що спільного між женихом і сонцем? Зрідка однак подибуються на Поліссі перекази „Як сонце женилося” (сонце у такому випадку чоловічої статі), аналогічна міфологема є в Болгарії. Правда, частіше символом молодого у сучасному поліському фольклорі є місяць (очевидно, накладання різних культур чи епох). Генеалогія бога Тура (бог військової мужності й еротичної сили) веде до міфологеми бика, який теж означав вогонь (є поліська пісня „ведемо Тура з ложа”). У деяких місцевостях молодий носив відзнаку у вигляді сонця. „Полотняні книги” ще раз виринають у весільному ритуалі – у піснях до „спомагання” – обдаровування молодих: „Ой споможи, матюнко, споможи, На чирвоний кита-

йочки запиши" (теж Ратнівський район). Звичай записування подарунків на стіні чи на біленій грубі розповсюджений у Камінь-Каширському районі Волинської області. Даровану корову чи теля, наприклад, записували скорочено, але промовисто: „Му". На весіллі був чин писаря, котрий, очевидно, колись піклувався про приміщення для гостей: „писарику, запиши кватиройку". Інколи „читали коруну" (коран?). Можливо, це відгомін чужоземних письмен, як і в дитячій грі „читання талмуду". На території Полісся зустрічалися й готські написи.

Студент Львівського університету М. Данилюк запитав власницю клуні у глухому селі на півночі Ровенської області, що означає на її стіні дьогтем слово „дід" і почув таку відповідь: „А хіба вите ни знайте? То ж дідив у нас так запесують, свето такеє – „діді" пуся Вилекодня. Так і Коляду запесують".

Надзвичайно цікава реалія: записування, фіксація свят як ритуал. Коляду „записують" тільки „водяну" – перед водохрещами – звичайно хрестами крейдою на дверях приміщень. Інколи хрест у колі – знайомий вже нам знак сонця, вогню. Коляда – початок зимового сонцевороту, коли „нагору сонце колесом іде" (образ весільної пісні). На Коляду в деяких селах розпалювати вранці вогонь мав право тільки „мужчина". Тут виринають певні асоціації: сонце, вогонь – чоловіче начало.

Хрест у крузі в „колядному" записі інколи з обох сторін оточували ялинки (по одній). Ялинки теж були певним символічним знаком. Очевидно, це дерево життя означало сім'ю, бо ж у лемків був звичай на зовнішній стіні малювати ялинку, в якій було стільки гілок, скільки членів сім'ї. Коли народжувалася дитина, то дописували гілку. З усією очевидністю таке символічне письмо в дохристиянській період на Поліссі було розповсюджене далеко ширше, ніж про це ми маємо змогу судити з випадкових реліктів його. Зрештою, пошуки у цьому напрямі не провадилися.

Поліський фольклор взаємодіяв з писаною літературою, чим у певній мірі пояснюється його високий

вироблений стиль. Це стиль певного комплексу розвинутої культури. Такі дослідники як А. Петрушевич, І. Франко, О. Цинкаловський мали підстави вважати, що християнство у Володимирі-Волинському та на землях до Стиру було прийняте раніше, ніж у Києві, може навіть на якихось роках сто, що сприяло ширенню грамотності. Але поруч з кириличним та глаголичним алфавітами існував, мабуть, і якийсь свій місцевий алфавіт. Досі не розгадана таємниця напису на церкві св. Василія у Володимирі. Під фотознімком цього напису у книзі О. Цинкаловського („Стара Волинь і Волинське Полісся". – Вінніпег, 1984. – С. 235) читаємо: „Цього написа дотепер не вдалося прочитати. Під час першої світової війни цю таблицю виломив зо стіни хорватський генерал і вивіз до своєї країни та включив до своєї приватної збірки". Доцент Львівського університету І. Остапик знайшов у архіві Вагилевича алфавіт, який власник архіву вважав старолитовським. Деякі букви цього алфавіту нагадують літери володимир-волинського. Чи не ятвязько-поліські це письмена?

Прикладом взаємодії поліського фольклору з „Галицько-волинським літописом" є зображення портрета князя у весільній пісні „З княженецького двору сив кінь вибігає". Деякі реалії поліської усної народної творчості можуть служити коментарями до „Слова о полку" (образи „шумить-дзвенить", жіночий плач на зорі). „Бебрян рукав" таки був, мабуть, з хутра, а не з шовку, бо ж поліські бояри й свахи в піснях прибувають на весілля в „бобрових шубах", а дівчина „вишивала суконку з бобра".

Дальше збирання і вивчення проявів письма у піснях, звичаях, архітектурі, малюванні, вишивках і т. д. може відкрити ще не одну незнану сторінку нашої культури минулих епох.

ПОШИРЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я І ПИСЕМНОСТІ НА ВОЛИНІ І ПОЛІССІ

(за матеріалами старої церковної книги
„Воспоминание о древнем православии
Западной Руси”)

Розділ книги: ІСТОРИЧНИЙ НАРИС – ВІД ЗАСНУВАННЯ
ТУРОВСЬКОЇ ЕПАРХІЇ ДО УНІЇ (ВІД
Х СТОЛІТТЯ ДО ХУІ).

Місто Туров стає відомим в історії з часів Варяга-Тура, витязя дружини Аскольда і Діра, про що говорить і пр. Нестор. Але з другого боку з історії також відомо, що до приходу Варяга-Тура все побережжя Прип'яті, від сучасного міста Мозиря до Пінська, населяло вже плем'я Ятвягів, і що головними поселеннями Ятвягів були ті місця, де Мозир, Петриков, Давид-Городок, Туров і Пінськ. У головних поселеннях Ятвягів для витязів Варягів був багатий пожиток. Що зробив Аскольд і Дір у Києві, те ж саме зробив Тур у землі Ятвягів. Тур-Варяг, утвердившись зі своєю дружиною в Турові, зумів підкорити своїй владі ятвязьких старшин головних селищ ятвязьких, а особливо тих поселень, де теж: Давид-Городок і Петриков, і створив із ними варяго-ятвязький союз. У нинішньому Давид-Городку жив головний старшина ятвягів: ось чому історики литовсько-польські називають Давид-Городок можливою столицею Ятвягів. Г. Нарбут у своїй історії дуже близький до правди, але, не маючи потрібних джерел, не може розв'язати цього питання (Туров від Давид-Городка знаходиться на віддалі 40 верст).

Але як би там не було, тільки Варяг-Тур зробився володарем всього побережжя землі Ятвягів по р. Прип'яті і вождем варяго-ятвязького союзу. Однак, вийшовши з дружини Аскольда і Діра, він підтримував з ними живий союз як з братами-варягами, товаришами по зброї. Тур, як варяг, витязь, як побратим, не міг не взяти участі в поході Аскольда і Діра на Константинополь. І Аскольд і Дір без допомоги

варяго-ятвязького союзу не змогли б спорудити таку флотилію човнів, яка, увійшовши в Босфор, застала тремтіти Константинополь, що його врятували молитви Фотія і заступництво Цариці небесної. І не тільки в походах Аскольда і Діра, але й у пізніших походах на Константинополь жваву участь брали жителі всього побережжя р. Прип'яті; тільки земля Ятвягів, порізана річками при величезній кількості лісового матеріалу, і могла дати таку армаду човнів, яка потрібна для походу на Константинополь; тільки в землі Ятвягів могли набрати Варяги вправних плавців і бажаючих для таких справ. Човен для Ятвяга був його домом; на ньому він проводив своє відважне життя, займаючись рибальством, і розгулював у бурю і в негоду, нехтуючи всіма небезпеками. Ось чому жителів усього побережжя р. Прип'яті сусідні племена слов'янські і називали народом відваги.

Завдяки цьому союзу з Ятвягами Аскольд і Дір, з допомогою Тура і старшин ятвязьких, і здійснили похід на Константинополь. Звичайно, рука Провидіння вела їх туди, щоб осіяти світлом віри Христової. Наслідки цього походу відомі. Як Аскольд і Дір, так Тур і старшини ятвязькі прийняли святе хрещення. І як Тур передав своє ім'я місту Турову і племені Туровців, так старшина ятвязький своє ім'я Давид передав Давид-Городку і Давид-городянам, а інший старшина своє ім'я Петро передав Петрикову і його жителям – Петриковцям. Ось початкова історія міст: Турова, Давид-Городка, Петрикова; ось яким шляхом віра Христова проникла в болота Мозирського і Пінського повітів, де почала процвітати Туровська епархія. – Поруч із цими містами почав процвітати і нинішній Мозир. Мозир – слово варязьке. Пізніше Мозир перетворився на сибір литовський, куди засилали всіх злочинців. На протилежному березі р. Прип'яті процвітав знаменитий Юр'євицький монастир, він уже зараз не існує; тільки в горі видніються давні печери. Сзуїти вигнали звідси православних і заснували свій знаменитий колегіум. А втім, це не самі припущення, а живий переказ землі туровської про хрещення Тура,

Давида і Петра, від яких отримали свої назви міста: Туров, Петриков і Давид-Городок. Як у Києві священний переказ про хрещатик, так у Турові про колодязь чи криницю Тура, де хрестився він зі своєю дружиною. При подальшому опрацюванні місцевих архівів, переказ про хрещення Тура, Петра і Давида може отримати історичне підтвердження; тепер тільки з імовірністю можна стверджувати, що віра Христова проникла в м. Туров за часів Аскольда і Діра.

Яка була подальша доля віри Христової в землі туровській, важко визначити. Можна тільки з впевненістю стверджувати, що як у Києві з часів Аскольда і Діра віра Христова не переривалася, так і в Турові при його зв'язках з Києвом, завдяки водяним сполученням і участю Ятвягів у всіх походах князів київських на Константинополь, віра Христова не переривалася. І як у Києві, після часів Аскольда і Діра, постійно появлялися благовісники віри Христової, так і в Туров із Києва постійно приходили проповідники імені Христового. Не фальшивий свідок тому синодик сторожевецького турово-варваринського монастиря, у якому збереглося ім'я мученика Діонісія, який прийшов із Києва в Туров проповідувати віру після часів Тура і який був убитий диким плем'ям Ятвягів – нехнівцями поганськими, тобто ідолопоклонниками. Як би там не було, тільки Туров, беручи участь у подіях Києва, не міг не брати участі і в подіях релігійних, віра була головною справою Киян під впливом Візантії.

Розділ книги: ЗАСНУВАННЯ ТУРОВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ.

...Роздумуючи про стародавність Туровської єпархії, не можна не згадати, що є достовірні перекази про те, що єпархія св. Мефодія простяглась до берегів Прип'яті, і учні Мефодія з Волині по р. Горині і Случі заходили в землю Ятвягів. Отже, віра Христова могла проникнути в землю Ятвягів навіть раніше Аскольда і Діра.

...Св. Володимир, утвердивши кафедру єпископську у Володимирі на Волині, прийшов у Пінськ і сам

заснував Лещенський монастир, – цей переказ історично достовірний, він запозичений у Митрофана-літописця Пінського. Про Митрофана повідає Кадлубек, який бачив частину літопису Митрофана, написаного на дошках; про Митрофана повідає Стрийковський, як сучасник пр. Нестора. Отже, Туровська єпархія заснована ніяк не пізніше Володимирської на Волині, як єпархії сусідньої і суміжної. Ось чому владики туровські, коли обставини заставляли залишати Туров і переходити жити в Пінськ, так любили Лещенський монастир і постійно в ньому жили. Тепер цей монастир, на жаль, закритий; – а справді жаль! Є і четверта вказівка, що св. Володимир послав єпископа Леонтія в землю Ятвягів для утвердження віри і єпископської кафедри для Ятвягів, що Леонтій доходив до околиць Новогрудка і написав свій твір про опрісноки, для попередження Ятвягів, сусідній Польщі, де опрісноки вже використовувались. Пряте, роздумуючи про початок Туровської єпархії, потрібно взяти до відома, що св. Володимир звертав на Ятвягів свою увагу, сам особисто вів з ними війну, доходив до околиць Новогрудка, Пінська і Бреста-Литовського; тому не міг не турбуватися про їх просвіту вірою, а для цього не міг не послати єпископа в землю Ятвягів, як і дійсно послав Симеона, висвяченого Леонтієм, який і був першим єпископом Туровським. Все це змушує допустити, що Туровська єпархія заснована митрополитом Леонтієм при св. Володимирі.

МОВА ЕТНІЧНОГО ПОЛІССЯ ЯК КАНЦЕЛЯРСЬКА У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

Як відомо, у Великому князівстві Литовському вживалося дві канцелярські мови: латинь і слов'янська. Спочатку переважала латина: серед збережених документів ХІУ сторіччя писані латинською мовою значно переважають над слов'янськими. Але

пізніше починає переважати слов'янська мова, найдавніші документи, писані нею, належать до часів правління великого князя Вітовта (Вітаутаса, Вітольда, 1392 – 1430). У цих документах добре помітні східнослов'янські (давньоруські) елементи: повноголосся, перехід Ъ (єра) і Ь (єрика) в О, Е та ін. Але поряд з цим чітко виявляються, а в деяких документах навіть переважають, риси місцевої говірки, характерної для тогочасної Волині з її головним центром – Луцьком, який на ту пору вважався ніби другою столицею Вітовта. Першим на вказану особливість найдавнішої канцелярської мови Великого князівства Литовського звернув увагу вчених відомий норвезький балтист і славист Хр. С. Станг в монографії *Die westrussische Kanzleisprache des Grosstürstems Litauen* (Oslo, 1935. - s. 163).

Таким чином найдавніші слов'янські документи канцелярії ВКЛ є водночас і першими писемними пам'ятками говорів Волині й Західного Полісся.

Слід зауважити, що в документах з часів Вітовта зовсім відсутні особливості, характерні для білоруської мови, хоч мову цих документів до цих пір називають старобілоруською. Наприклад, у них повністю відсутнє акання (а і о дистрибуція як у старослов'янській мові), нема жодних ознак депалаталізації м'якого приголосного р і т. п.

Мова наступних документів канцелярії ВКЛ, написаних уже за часів великого князя Жигимонта (1432 – 1440) якоюсь мірою відступає від тієї, яка використовувалася в канцелярії Вітовта. У ній домінуючими стали ознаки розмовних діалектів північної Волині й південної Білорусії (в їх колишніх межах), що ще більшою мірою укріпилося в документах канцелярії часів великого князя Казимира (1440 – 1490), коли сформувалася уже досить уніфікована писемна мова, що зазнала значного впливу як північноволинських, так і південнобілоруських діалектів. Той же тип канцелярської мови зберігся і в часи великих князів Олександра (1492 – 1506) і Жигимонта Старого (1506 – 1548). Головну роль у ній віді-

грала розмовна мова, вживана у смузі від Бреста до Новогрудка.

Пізніше, починаючи із середини ХУІ ст. (з часів Жигимонта Августа), мова канцелярії змінилася ще раз. По-перше, у ній набагато зменшилось традиційних елементів старослов'янської мови, по-друге, зникли особливості північної Волині й південної Білорусії, по-третє, переважаючими стали мовні риси, характерні для центральної Білорусії, тобто ті, які орієнтувались на східну частину Великого князівства Литовського, безпосередньо на Вільнюс. Таким чином, канцелярська мова цієї епохи значно білорусифікувалася, її вже можна назвати старобілоруською, але якоюсь мірою вона все-таки відрізнялася від тої мови, яка вживалася в Полоцьку, Вітебську, Смоленську. Пам'яток цієї канцелярської мови ВКЛ збереглося дуже багато. Вони зазнали значного впливу і з боку польської мови, яка на той час стала переважаючою серед феодалів Великого князівства Литовського.

Отже, стає цілком ясним, що називання старобілоруською мови всіх пам'яток канцелярії ВКЛ є штучним і неправильним, оскільки ця мова з часом еволюціонувала від мови поліщуків.

◆ ПОЛІСЬКИЙ ФОЛЬКЛОРНИЙ КАЛЕНДАР

Думається, що давнім предкам поліщуків слово „календар” не було відоме. Та чи означає це, що в часі вони зовсім не орієнтувались. Мабуть, що ні. Бо старші люди й тепер бережуть у пам'яті безліч свят, не зафіксованих ні в церковному, ні в яких інших календарях. Про одне ж з таких – Денницю – свято вранішньої зорі, на яке вгадували по зорях, який буде наступний урожай, пам'ять береже тільки волинська легенда. Вона й розповідає про вміння наших предків вести відлік часу й безпомилково визначати дні свят.

Старий батько, якого сини сховали від людської немилості під піч, віддячив їм тим, що не тільки, знаючи той день, передрік синам добрий урожай, а й навчив, де роздобути зерно для посіву.

Основи селянського календаря визначала природа: найдовші дні випадали на Купала (24 червня за старим стилем, 6 липня – за новим, коли день починає потроху меншати, а сонце – скочуватися вниз по небозводу); найкоротші дні були на Коляду – давнє дохристиянське свято, яке згодом знайшло достойне місце і в церковному календарі. Ці два свята були двома рівнозначними вершинами року – літнього і зимового.

Безпомилково визначався слов'янами й день весняного сонцестояння, коли прихід астрономічної весни відзначався випіканням обрядового печива, водінням веснянок, які в різних краях називалися по-різному: подолянками, веснянками, поколями.

Не так добре збереглася в календарній обрядовості точка відліку повороту осені на зиму, яка припадала на 23 вересня. Вона десь загубилася, стерлася в круговерті пізніших християнських свят. Тому осіннє рівнодення окремо не святкувалося, а приурочувалося до дня урожаю (8 вересня).

Наявність у ранніх слов'ян способів відліку часу засвідчує не лише волинська легенда, вони зафіксовані й у матеріальній культурі. Існує близько десяти горщиків I – ІУ ст., виявлених археологами, які вважаються своєрідними череп'яними календарями. Один із них, знайдений у 1957 р. в с. Лепесівка на Волині, поділений на 12 основних часових відрізків, вказує черговість усіх хліборобських процесів протягом року, інший з с. Ромашки на Київщині, на думку академіка Б. Рибаківа, „підказує” терміни родючих дощів: з 20 по 30 травня, з 11 по 20 червня, з 4 по 6 і з 15 по 18 липня.

Фольклорний календар – така ж реальність, як і аграрний. Бо як не сіялось в незорану землю, так само й не співалося, коли що кому заманеться. Колядували лише на Коляду, петрівчані пісні співалися „в ягодах”, а пора вечорниць, де крім того, що прялося й моталося, стругалося й плелася, ще співалося, загадувалися загадки, розповідалися найрізноманітніші історії, наставляла через кілька тижнів після Покрови.

Відводилися ті тижні на те, щоб перетерти й вичесати льон на прядиво.

Саме на вечорницях шліфувалися з правіку міфологічні легенди й оповідки про вувкулак, відьом, страх, блуд, скарби і їх шукачів.

Кінчали прясти, ставили кросна по хатах – відходили й вечорниці, бо ткала кожна дівчина вдома. Ткали переважно вдень, коли добре видно все розмаїття барв, а увечері з першим снігом хлопці й дівчата знов виходили на вулицю. На Андрія – дівчата загадували, котра піде заміж уже наступного року, а яка ще й далі буде діувати. Надходила Коляда – колядували, Щедруха – щедрували.

Потім співали веснянки, гаївки, русальні, купальські, петрівчані, жнивні пісні. Так і складався цей одвічний фольклорний календар. На Західному Поліссі він мав до того ж і деякі специфічні риси. Тут були своєрідні ягідні пісні, частково збереглися кустові пісні, що виконувалися на зелені свята.

Початок року в дохристиянські часи визначав день весняного рівнодення, день повороту весни на літо.

◆ У ВЕСНИ ІМЕН БАГАТО

Кожне із календарних свят мало в давнину свій об'єкт поклоніння – божество, яке вимагало певної уваги. Серед інших божеств було, мабуть, і таке, яке втілювало весняне пробудження природи. Назва його наукою не встановлена, але всі види веснянок звернені саме до нього. Його прихована присутність відчувається в текстах, бо за своєю структурою вони мало чим відрізняються від інших календарних пісень, у яких об'єкт обрядового вшанування виступає більш зримо.

Існують веснянки, які закликають це божество, часто називаючи його при цьому просто весною, є такі, що вшановують його прихід і просять благословення на те, щоб дівчата повиходили заміж, а хлопці поженилися. За аналогією до інших календарних свят мусили бути й проводи цього божества при

переході весни в літо. З язичницьких часів такою межею було свято Купала, потім ця межа була перенесена на зелені свята.

Чи ж тільки одну назву – весна – мав предмет цього поклоніння? Мабуть, що ні. На Поліссі є багато веснянок, у яких весна не згадується, зате через весь текст повторюються приспіву „рано-рано” чи „рано-нерано”, а буває, хоч і значно рідше, „додолон-додолон”. Часом звертання адресується подолянці чи рогулейці. Так називають відповідно й дівчину, яку ставлять у коло в ігрових веснянках: весна, подолянка, рогулейка.

Видно, що так могло називатись божество, до якого дівчата зверталися в пісні і роль якого одна з них виконувала. Найпоширеніша серед них, звичайно, назва-звертання „весна”. Але давньоіндійське „в а с а н т а”, від якого воно походить, означає „ранній”. Тому приспів-заклик „рано” можна вважати й за вигук-звертання „весно”. Тоді „рано-рано” можна реконструювати як „рано-рана” – „весно рання” – звертання до ранньої весни. В поліській говірці „рання” саме так і звучить – „рана”. Про звертання у цих веснянках саме до ранньовесняного божества свідчать і їх основні мотиви – замикання зими й відмикання вирію, приліт птахів, викликання тепла та побажання ярого життєчка.

Серед веснянок немало й таких, у яких співається про кохання й заміжжя. Вони на Поліссі дуже часто виконуються з приспівом-рефреном „рано-нерано”, який за аналогією до попередньої реконструкції можна встановити як „рано-нерана”, тобто „весно нерання”.

У часи стійкого християнського світогляду лише після Великодня починали співати веснянки й дорослі дівчата. У цих піснях вони висловлювали своє бажання повиходити заміж. Так, мабуть, було і в язичеські часи, коли матері дозволяли виходити дочкам на вулицю лише після дня Ярила, який начебто не лише давав силу всьому живому, а й розпалював у молоді бажання кохати. Тому у веснянках, які вико-

нувалися у травні, а саме на цю пору випадало це свято, цей мотив центральний.

Не менш загадковим від двох попередніх є у веснянках приспів „додолон-додолон”, який так само виконує, очевидно, функцію рефрену-звертання. У міфології південних слов'ян зустрічається жіночий персонаж з дуже подібною назвою – Додола. Там він був відомий в обрядах викликання дощу. Виконували цей обряд, як і в нас веснянки, дівчатка 6–12 років, а центральним мотивом додольських пісень, так само як і в веснянках служив мотив відмикання воріт. Тож чи не є приспів „додолон-додолон” ще однією видозміненою назвою міфологічного персонажа, що втілював собою весняну пору.

На Малому Поліссі на Сокальщині ранні веснянки, тобто веснянки-заклички як жанр називають у народі подолянками. Думається, що не тільки тому, що була серед них і відома „Подоляночка” – веснянка-гра, якою там розпочинався цикл весняної хороводної поезії. Адже веснянками викликали не лише тепло, а й весняний розлив вод. Сприяти цьому мала Подоляночка, яка сама „сім літ не вмивалась, бо води не мала”. Але звали її тоді, напевно, не подолянкою, а Водоллянкою, Водолою, від чого могло піти й видозмінене Додола, Додолянка, Подолянка.

Крім уже наведених тут назв веснянок на Україні побутують ще й інші: гаївки, ягілки чи гагілки, постові пісні, рогулейки. На Поліссі на означення весняної календарної поезії вживаються й такі назви, що не дуже відомі навіть широкому науковому загалу. Серед них – *поколі* (від того, що співали їх, ходячи по колу), маївки, які співали, заготовляючи в лісі тріщку Зелень – май, і *подолянки*, якими весну зустрічали.

Народні виконавці цих пісень на Поліссі підтвердять вам, що веснянка, гаївка, поколя й маївка, подолянка й рогулейка – не одне й те ж. Подолянки й веснянки виконували роль закличок весни, гаївки й маївки в різних місцях співалися в період між Великоднем і Зеленими святами. Рогулейками проводжали весну і зустрічали літо. Не всі весняні

пісні співалися в колі, були й такі, якими дівчата з різних кутків села перегукувалися між собою. Поколі, чи як їх часом помилково називають коколи – це виключно хороводні пісні.

Починали веснянки діти, постові пісні й гаївки підхоплювали молоді дівчата. А далі могли водити свої *поколі* вже разом – дитяче коло всередині, а дівоче – зовні.

Послухаймо, що ж говорять про це ті, хто не з чужих розповідей знає, що таке веснянка.

◆ ВЕСНЯНКИ, ПОДОЛЯНКИ, РОГУЛЕЙКИ

◆ Як викликали весну

Як я виросла, тоді в нас і одийшла виснянка, а от як я ще була малею, то пам'ятаю, як зійде сніг, то ми, діти, виходили на могилки і там танцювали босі, грали всякі ігри. Сирид дивчеток вибирали одну Весну, ставили її в середину, а саме ходеле кругом її то в оден, то в другий бик і співале:

– Ой Весно-Весно наша красна,

Що ж ти нам Весно принесла?

– Принесла я вам літечко

і зеленее житечко,

І пшаничку рану,

Щоб всі були в пари.

Зінька Ткачук, 1911 р. н., с. Велика Яблунька
Маневицького району, 1989 р.

◆ Веснянки-подолянки

Веснянки починали співати, як сходив сніг. Молодь виходила з хат. Купки дівчат з різних кутків перегукувалися між собою, потім сходилися разом і співали веснянки. Водили танець проти сонця. Співали веснянки – подолянки.

◆ Як палили „зиму”

Як горбки стануть сухими, починали співати веснянки. Дівчатка збиралися на вигони й починали

„викликати весну”. Старші робили більший круг, менчі збиралися в менчий і теж бралися за руки. Обидва к л ю ч і ходили в один бік – за сонцем. Співали „Ой весна-весна днем красна”.

Хлопці приносили солом'яну ляльку-„зиму”. Пудпалювали те опудало, сміялися, плескали в долоне, поки воно горіло. А тоді кожний брав по жмени попилу й пускав за вітром.

Іван Вознюк, 1911 р. н., с. Линів Локачинського району, 1989 р.

Весну в нас виходиле зустрічате на майдан, як тільки сходив сніг. Співали:

– Ти сьватая весна,

Що ж ти нам принесла?

Додолон – додолон,

Що ж ти нам принесла?

– Хлопцям по кійочку,

Дивкам по виночку.

Додолон – додолон,

Дивкам по виночку.

Хлопцям по кійочку

Ввичичке гонете.

Додолон-додолон,

Ввичичке гонете.

Дивкам по виночку

До церкве ходете.

Додолон-додолон,

До церкве ходете.

Співале й таку пісню:

– Вой ти соловейку,

Раная пташейко,

Додолон-додолон,

Раная пташейко.

Ой чого ж ти вийшов

З вирию ранейко?

Додолон-додолон,

З вирию ранейко.

– Ой не сам я вийшов,

Господь мене вислав.

Додолон-додолон,
Господь мене вислав.
Господь мене вислав,
Ще й ключики видав.
Додолон-додолон,
Ще й ключики видав.
Видав мені ключи
Із правої руки.
Додолон-додолон,
Із правої руки.
Літечко 'дмикати,
Зиму замикати.
Додолон-додолон,
Зиму замикати.

Зінаїда Бусько, 1937 р. н., с. Яномисль Камінь-
Каширського району, 1988 р.

Як співале виснянке, бралися за руке. А ще,
памнятаю, бралися за *поясе* у ключ. То такей круг по
п'ять, шість... До дисяте чоловік, рідко бувало по
більш. І так танцювале.

Ярина Биковська, 1902 р. н., с. Велика Осниця
Маневицького району, 1989 р.

Виснянке починале співате на Стритинне

Катерина Шрамко, 1920 р. н., с. Копилля
Митрофан Кінах, 1915 р. н., с. Годомичі Мане-
вицького району, 1989 р.

У нас виснянке починале співати на Явдоху (14
березня за н. ст., за старим стилем це було 1 березня –
початок календарної весни). Рогулейки співале
пузній, то вже десь висною.

Василина Коць, 1918 р. н., с. Дубечно Старови-
жівського району, 1989 р.

Виснянке починале співати на Сороки і співали
до самі Паске.

Литіле гусе, гукаюче,
Рано-нерано, гукаюче.
За їми друге співаюче,

Рано-нерано, співаюче.
Литіле гусе се гливі,
У нас дивки чорнобриві.
У-у-у!

Мар'я Дмитрук, 1919 р. н., с. Краснилівка
(Кірча) Камінь-Каширського району, 1989 р.

X X X

Ой ти зозулько рабокрила,
Всеньке пір'ічко погубила.
А я сьоннічка рано встала,
Всеньке пір'ячко позбирала.

Ой ти зозулько *рябовіса*,
Сй виведь мене з цього ліса.
Ой виведь мене з цього краю,
Бо я доріженьки не знаю.

Юстина Шумик, 1919 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Виснянке починале співате читвертї ниділе
посту й до самих проводув... Грають „Хрещика”.
Вируться за руки й ходять навхрест, хлопце ловлять
дивчет. Як возмуться за руке, то ходять упротів
сонця, у правий бик „крилом”.

– Ти молода молодиче,
Вийди, вийди на гулицю.
Вийди, вийди на гулицю,
Заведи нам *рогулицю*.
Заведи нам рогулицю,
Рано-нерано, рогулицю.

– Не вийду я на гулицю,
Не завиду вам рогулицю,
Бо в мене свекор, не татойко,
В мене свекруха, не матюнка.
Мене на гулицю не пускають,
Рано-нерано, не пускають.

Степанида Павлович, 1926 р. н., с. Краснилів-
ка (Кірча), 1989 р.

Як тільки зойде сніг, одразу бралися спивате
виснянке, а постовей пісні вже аж товді, як починався
Виликий пист.

Зінька Ткачук, 1911 р. н., с. Велика Яблунька
Маневицького району, 1989 р.

В нашому селі спивали такі виснянки:

Скакала жабка не гречку,
Стоїть козачко з вуздечкуй.
– Пусти, жабко, не звуждаю,
Свеї дівчини дожидаю.

Єк пуддражнювале хлопцюв, то спивале:

– Мете бура-метелиця,
Чом ти, козаче, не женишся?
– Ой ек же мені женетися:
Свени пуд хату пудрелися,
А меше гроши поноселе,
Дівчину друге полюбеле.

х х х

Ои ти зозулько рабейкая,
Чом ти така сумнейкая?
– Ой умер батько, вмерла матти
Не було кому годувати.
Мене пташечки годували –
Мені їстойки не давали,
Давали тільки потрошечку,
Годували ня як пгашечку.

Наталка Лізарук, 1924 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Броду, броду, тихая вода,
Рано-нерано, тихая вода,
Там походила дівка молода,
Рано-нерано, дівка молода.
Вона ходила, біле білила,
Біле білила, рученьки мила.
Прийшов до її татойко її.
– Доню, доню, іди додому.
Прийшли до тебе добрий люде.
Добрий люде, усе сватове.

Одний люде та й корецькій,¹
Другий люде та й бузацькій,²
Третій люде – се теклинській.³

А я теклинським взяла 'дказала,
На Бузаки я хустойку дала,
На Кірча пушла сама молода,
Рано-нерано, сама молода.

Степанида Павлович, 1926 р. н., с. Краснилівка
(Кірча), 1989 р.

Діти бавились *подолянки*, коли зліз сніг і було вже
трохи сухо, а дівчата й молодь спивали після Великод-
ня. Молодь першу веснянку заводила біля церкви на
Великдень. Там же бавилися й різні игри.

Марія Гладка, 1903 р. н., с. Гута (Мошків)
Сокальського району на Львівщині (так зване
Мале Полісся), 1989 р.

Ой у Луцьку на Йордана
Там Ганочка біле прала.
Там Ганочка біль билела,
Біль билела, личко мела.
Прийшла вона додомойку:
– Хто поїде по билейку?
Батько каже: – Не поїду –
В мене кони не ковани.
Братик каже: – Не поїду –
В мене вози не строяни.
милий каже: – Я поїду,
В мене кони поковани,
В мене кони поковани,
В мене вози настрояни.
Ой у Луцьку на риночку
П'ють козаки горилочку.
Ой п'ють вони напивають,
Собі дівку намовляють:
– Поїдь, дівко, поїдь з нами,
З хорошими козаками.

Ганна Федчук, 1919 р. н., с. Черче Камінь-Ка-
ширського району, 1990 р.

Кірче, Бузаки, Теклине – села в Камінь-Каширському районі.

◆ МАГІЯ РОСТУ

Днем, що увінчує собою середину весни, у багатьох європейських народів був день святого Юрія, якого в народі ще називали й зеленим (6 травня за новим стилем).

Народну дохристиянську суть зберегла не тільки назва цього свята, а й сам його зміст. Бо провідне місце в ньому, як і в структурі багатьох інших слов'янських свят, що мають дохристиянське походження, займає магія селянського добробуту.

Залежно від провідного способу господарювання в різних регіонах її смислове наповнення може так само бути різним. У Карпатах у цей день виганяли отари на полонини. Тому більшість юрїївських обрядів тут спрямовані на тваринництво й виконують функції застережної магії. Щоб відьми не проникли в хлів, на дверях свічкою малювали хрести (на Поліссі це робилося у четвер перед Великоднем, хоч найсприятливішою відьомською порою тут вважалася купальська ніч). Знешкоджувальним засобом проти відьм-босоркань у гуцулів вважалися запалені в цей день на кожному з подвір'їв вогнища з глодового мизу.

Худобі в цей день пастухи плели на роги вінки (на Поліссі це робилося на Зелені свята), з гір спускали обмотані соломом та обмащені живицею, щоб краще і довше горіли, запалені колеса (на Поліссі цей звичай мав місце в купальській обрядовості).

Гуцульська юрїївська обрядовість є однією з найкolorитніших не тільки на Україні, а чи не в цілій Європі, бо вона поєднала в собі багато такого, що в інших регіонах розпорошено на інші свята. Етнографічно така конденсація в одному святі елементів в декількох свят для Карпат цілком виправдана, оскільки вівці, які складають там основу домашньої худоби, до глибокої осені перебували на полонинах.

На Західному Поліссі юрїївські обряди носили переважно землеробський характер. У порівняльному плані з карпатськими це може служити свідченням того, що християнський Юрій перебрав на себе

функції різних язичницьких свят. Прийнято, наприклад, вважати, що покровителем худоби у слов'ян був Нелес (Волос), а опікуном рослинного світу – Ярило. Мусили колись існувати і дні їхнього вшанування. Як сталося так, що функції обох цих божеств перейшли пізніше на святого Юрія, залишається поки що загадкою, але на Західному Поліссі цей день пов'язаний найперше з культом рослинності.

Поліська юрїївська обрядовість, на відміну від карпатської, вивчена ще слабо. Але й з тих розповідей старих людей, які ми почули в поліських селах, незаперечним фактом стає те, що вся вона прив'язана до землі, до її живодайних сил, тому насамперед втілює в собі риси магії росту – усвідомлення людини, що завдяки певним жертвним обрядам ці сили можна поставити собі на службу.

Центральним і обов'язковим елементом офіри в усіх західнополіських обрядах виступає куряче яйце: сире, варене, крашанка, писанка, лушпайки з великоднього – все це в кінці юрїївського обряду закопувалося в землю. Вважалося, що це має дати землі силу росту. В деяких селах вважалося, що воно обов'язково мусить бути пофарбоване назелено, бо ж і Юрій звався до всього ще й зеленим.

Обов'язковим атрибутом був і зумисно спечений для цього хліб – „юрок”. Господар загортав його у свіжий перебраний рушник, клав у торбу і до схід-сонця вирушав у дорогу, щоб перші його промені застали в полі. Обійшовши довкола усі свої поля, на останньому молився й сідав снідати.

На Західному Поліссі „юрок” був круглий, як колобок. Можна допускати, що саме його обрядова суть як хліба, який не дається, щоб його з'їли в хаті й тикає спочатку в поле, а потім і в ліс, послужила прообразом казкового колобка. Часом з цією метою використовувався великодній хліб із випеченим зверху в колі хрестом, який називався „хрещиком”. А от у деяких районах Львівщини юрїївський хліб випікали у формі колоска, щоб швидше заколосилося жито.

Казали, що на Юра в жито має сховатися кура, тоді

можна сподіватися, що жнива будуть з добрим зерном. А взагалі в юрївських обрядах є ціла низка ворожінь на майбутній урожай. Поснідавши в полі, качалися по житі. Якщо воно вилягало – то на добрий врожай, вставало – на поганий. Діти і молодь ходили в цей день качатися в жито, щоб набратися сили. Спочатку котили по полю хліб, а вже потім качалися самі.

Вгадували, який буде врожай і по тому, чи видно за десять кроків від того місця, де сидів господар, білу скатертину. Якщо ні – значить жито піднялося, набралось сили і осінь буде з добрим збіжжям. Вгадували й по росі: рясна роса – рясний і урожай буде. Якщо ж у цей день вдавалося побачити хоч поодинокий колос, то на Петра (12 липня за н. ст.) треба бути готовим до жнив.

З часом юрївська обрядовість зазнавала змін. Обідати в поле почали ходити цілими сім'ями. Пізніше в юрївських обходах почали брати участь і священники, які очолювали процесії. На поле йшли вже лише після служби в церкві. Проте на Поліссі конфесіональне (церковне) переосмислення цього обряду не було настільки помітним, як на сусідній Волині і особливо Галичині.

Щею випадає із загальної картини західнополянської юрївської обрядовості звичай із селища Цумань Ківерцівського району. Тут в обході полів на зеленого Юра брали участь лише жінки.

◆ ЮРІВСЬКІ ОБРЯДИ

У нас таке є свято – Юрій, після Великодня воно буває. То я ще корови пасла, дівчина невеличка, моє рокив десіть мала. То такі були в нас хазяї, старши люде... Вин на те свято бере буханку цілу хліба под руку... Бачу – йде, несе там щось у рушникови. Зайшов до свого жита, вклякнув на коліна, молиться.

Зап. Людмила Парполіта від Мар'ї Хомич,
с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

На Юрія вмисне пикле коровай, карбувале маком, хрестике робеле на йому.

Марія Шинкарук, 1930 р. н., с. Самари
(х. Глици) Ратнівського району, 1989 р.

На Юрія хадзяїн обходив поля поке сонце ни зійде. Шапку скидає і йде. Хлеб в ручнику несе. Приходив до поля, читав молитву, клав ручнек з хлебом і одиходив назад. Як ведно було ручнек – то поганий буде урожай, а як не – то добрий.

Нестор Левонюк, с. Самари (х. Козовата)
Ратнівського району, 1989 р.

В Цумані на Зеленого Юрія в поле йшли жунки. Несли в кошику вареники, яйця. Там і обідали.

На Юрія пикли пироги, йшли з пирогами на поле; котять пироги, а за іми й самий котяться.

Пріська Примачук, 1904 р. н., с. Нуйно Камінь-
Каширського району, 1990 р.

Знаю, що маленькі діти та вже й старше парубке й дівке йшли в жето качатися. Кажуть, що тоді здоровий стаєш. Качалися посля того, як поїсти.

Хівря Пірог, 1914 р. н., с. Колодяжне Ковельсь-
кого району, 1990 р.

...В полі розстеляли портовину, клали „юрок“, такий хліб схожий до колоска. Як всьо поїли, то господиня змїтала кришки і шкарлупи з яйця і то всипали в ямку. Потім господар ішов десіть кроків від того місця і дивився, який буде врожай. Бо в житі на Юра має схватися кура.

Стефа Підгайна, 1914 р. н., с. Тетевчиці Раде-
хівського району на Львівщині

Хазяйка красила яйця назелено. На Юрія брали ці яйця, клали в кошик їжу і всією сім'єю шли до свого поля.

Лілія Глинська, 1928 р. н., Луцьк.

На Юрія дивилися, яка на збожжі роса. Як хороша, то хороший буде врожай.

Феодосія Куницька, 1907 р. н., с. Малі Березолупи Рожищенського району.

Хазяїн обходив поле. Брав яйце. Качався по житови чи пшаници. Коли жито поляже, то добрий урожай буде, а як стоїть однакове, то поганий урожай.

Явдоська Косько, 1927 р. н., с. Череваха Маневського району.

Стари діде говореле, якщо на Юрія колос наверху, то на Пitra буде новей врожай хліба.

Мар'я Сидорук, 1908 р. н., с. Хотешово Камінь-Каширського району, 1990 р.

◆ ХОДИЛИ РУСАЛКИ

З житом, з землеробством пов'язаний у слов'ян русальний тиждень, який відзначали зразу після Зелених свят. З одного боку цей тиждень символізував собою поступове наближення літа, атрибутоване обрядово зеленим клечанням або, як кажуть на Поліссі, маянням хат, а з другого – знаменував собою один з важливих хліборобських моментів – пору цвітіння жита. Вважалося, що саме в цю пору виходять у жито русалки, несучи в поля живучу вологу. На значній території України, в тому числі й на етнічній Волині, вважалося, що й самі вони виходять з води.

Західнополіський тип русалки має дещо іншу семантику. І щонайперше впадає в очі його значно відчутніший порівняно з іншими регіонами зв'язок з культом предків.

Чотири рази на рік у найвідповідальніші пори хліборобського циклу наші далекі предки-язичники зверталися за допомогою до духів своїх померлих родичів. Уперше – коли починало кущитися жито, у квітні, удруге – коли воно починало квітнути – на Русальницю, третій раз – коли весь урожай був звезений до стодоли, і четвертий – у пору найлютіших морозів, на Коляду.

Усі чотири свята утвердилися на Україні в ролі поминальних, а самі дати були дещо підкореговані християнським календарем. Так весняне поминання предків утвердилося за провідною неділею – першою

неділею після Великодня. У цей день вся родина мусила відвідати могили предків і, викликавши їхні душі на розмову, разом з ними поснідати. Трапеза предків – хліб і крашанки чи писанки – залишалася на могилах.

Особливе вшанування покійників на Україні, мабуть, виникло з Покровою, культ якої становив тут дуже помітне явище, тому вона наділена попри все ще й функціями покровительки урожаю. Але в дохристиянські часи опіка про урожай була прерогативою духів предків. Із таким значенням свято урожаю повніше збереглося в білорусів під назвою „Ліди”. Відома ця назва і в багатьох регіонах України, особливо на Поліссі, але масового явища тут воно вже не становить.

Періодом літнього поминання духів предків був русальний тиждень. У різних селах навіть одного регіону він міг називатися по-різному: Русальниця, Русавниця, Павська Трійця, Гряна неділя і т. ін.

По-різному пояснювали й походження русалок. Якщо на півдні Волині переважає думка, що русалками стають дівчата-утопленіці та померлі на русальному тижні, то в багатьох поліських районах зв'язок русалок з водою не настільки помітний. Так, наприклад, у деяких селах Любешівського району вважалося, що русалками стають усі померлі. В русальний тиждень, як звичайно вони потрапляють на очі лише своїй родині, найчастіше дітям. Їх навіть вдається розпізнати. А виходять вони тут начебто не з води, а з могилок біля церкви. Їдуть спочатку діти, потім мелоді, а врешті старі русалки в обмотках з білого полотна на ногах. Бувають русалками як жінки, так і чоловіки.

Подібна розмаїтість русалок, щоправда в дещо завуальованій формі, впливає і з повір'їв Любомльського району. Тут до сьогодення зберігся дуже рідкісний звичай протягом усього русального тижня в хатах, де протягом року були покійники, залишати на столі на обід хліб, масло, ставити відро з водою, вішати біля столу свіжий лляний рушник. На тичці під хатою вдосвіта вішали, залежно від того, хто

помер, жіночу чи чоловічу сорочку. Не нову, але випрану й добре викачану.

В одній з оповідок із Любомльського району розповідається, що коли в одного чоловіка помер брат, якогось дня на русальницю після обіду, коли всі повиходили з хати, залишивши на столі усе, передбачене дотриманням ритуалу, йому треба було конче зайти за чимось в хату. Дивиться – а над столом ніж літає, вкраяв хліба – і знов на місце. Тоді почала скибка над столом літати й поступово зменшуватися. Він, звичайно, догадався, що це покійник брат до хати навідався, хоч самого його і не бачив, бо той був невидимий.

У більшості ж випадків народна уява подавала русалок як вервечку малих дітей: більше, менше і менше або ж як дівчат з розпущеним волоссям у всьому білому, як звичайних сільських дівчат у білих сорочках і червоних чи зелених спідничках і з „китайками” (стрічками) на голові.

Русалки не мають сліду і мають холодний дух. Не можуть рухатися проти сонця, бо воно засліплює їх. Жито, в якому вони веселяться, котить зелені хвилі, а потім добре родить.

Людина, яка бачила русалок, вважалася щасливою. Але якщо вона нікому про це не розкаже. А як розкаже – може навіть раптово померти. Тому на початку русального тижня матері застерігали дітей від цього і навчали, як поводитися на випадок зустрічі з русалками.

Проводжали русалок на Розигри – у понеділок наступного після Русальниці тижня. Дівчата обирали серед свого гурту одну „русалку”, прикрашали її зеленню і вели за село. Хлопці тим часом „озброївшись” граблями, кийками, голосно цьвохкаючи об землю батогами проганяли дівочий гурт „русалок” за село. Заганяли всіх у жито, перев’язували зворотній шлях на всю його ширину вірвовкою і щодуху тепер уже всі разом тікали від поля від справжньої русалки. Обов’язково треба було зачепитися за вірвовку так, щоб упасти і перекотитися через голову. Цей ритуал вважався оберігальним від русалок і символізував

позбавлення людини шляхом її переродження від усього лихого й потойбічного.

На Волинському Поліссі, щоправда, цей звичай не зберігся, а побутував донедавна на Східному Поліссі – на Чернігівщині.

Деякі цікаві характеристики русалок, які проливають світло на їх походження, збереглися лише на Західному Поліссі. Серед таких – і наведені інформації про три покоління русалок, про те, що русалками бувають і чоловіки, що русалки бояться сонця, не мають ні сліду, ні ваги, бо жито встає за ними, як після вітру. А звичай залишати на столі в Русальницю поминальний обід вже мало де й відомий. Тому західнополіський матеріал у реконструкції давніх уявлень про русалок як духів померлих родичів займає поважне місце.

◆ ПОВІР'Я ПРО РУСАЛОК

◆ Звідки беруться русалки

– Скажіть, звідки беруться русалки?

– Як то звідки? З людей. Вмирають люди – появляються русалки.

Кулина Гірич, 1926 р. н., селище Шацьк, 1988 р.

◆ ЯК ВИГЛЯДАЛИ РУСАЛКИ

Бачила русалок... Полякалися...

Було кругом поле, болото, сосни. Хлопець пригнав поїти корови. Вийшло три дівчини з вінками. Йдуть, хічотять. Всі хороши, ленти довгі, плаття білії й тоже довгі, блищать – переливаються. Проїшли похотіли, погільготіли й десь поденулись.

Ганна Савчук, 1926 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

– Як виглядала русалка?

– А ск? Дівка з русими косима... На межі її найчастіш бачили. Висока, в білому платті, на голові винок з блавату й кокілю.

Казали, ек дівка умре – то вже знай русалка буде ходити.

с. Нуйно, 1990 р.

◆ Три покоління русалок

Русалок бачиле в русалний теждинь. У той час воне виходять з жета. Сперва йдуть маленькі, потім – молодейки, а тоді вже старей в виночках. Малейкі буле всі в білому, а теї – хто в чорному, але всі в квітках.

Казале, щоб русалок ни гонеле, ни лякале, бо попутають жето так, що й ни ужнеш серпом.

Зап. Марія Черноус і Галина Кашуб'як від Люби Любчик, 1939 р. н., с. Березна Воля Любешівського району, 1987 р.

◆ Русалки в житі

Колесь ходеле русалке... Общим, казале, що то вмерлії в русалний теждинь ходеле. Баба розказувала, що пошли на поле з хлопчиком. Баба полола, а дитюк пушов у жето. Так йому показалися русалке! Диде, жинке, діте. І замітив той дитюк діда з гулію на голові. Побіг сказате бабе. То баба признала, що то дід був умер такей. І от показався дитюкове.

Сергій Корець, 1910 р. н., с. Хоцунь Любешівського району, 1987 р.

Русалке ходеле в тому, в чому їх поховале. В тий самий одеже.

Там же.

◆ Мертва тітка русалкою

Русалок найчастій бачиле пастухе, діте.

Колесь давно наша сусідка розказувала... Ще як вона була малею, пушле воне удвох з меншию систрою в поле полоте. А там коло того поля десь жето блезько було. От та більша дівчина помагає матире полоте, а те менше ходить коло того жета.

Коле ж приходить... Стала коло їх і каже:

– Мамо, але наша тітка й дурна.

– Що те говориш? Яка тітка? Тітка ж вмирла.

– Ага, вмирла... Гам-о ходить по жете. Ногє онуча-ме обмотала, пов'язалася хусткою і ходить із жета в жето.

А то був русалний теждинь, коле вмерлії ходять; то вона ту тітку и побачила.

Юхимка Кравчик, 1894 р. н., с. Лахвичі Любешівського району, 1987 р.

◆ Німий хлопчик впізнає русалок

Мати полола на русалний теждинь і взяла дитей з робою в поле. Менча дитена ще була в колесце, а старший хлопчик був у її нимейкий. От та дитена гралася собі коло колески, поки те менче спало. Коле ж то прибігає до матира, на мегах показує, що бачив такого й такого вмерлого.

Зап. Леся Пастушок від Марії Савчук, 1924 р. н., с. Хоцунь Любешівського району, 1987 р.

◆ Русалки ходять у білому

Старей люде говореле, що русалке ходять посля трице. Оно в русальну ниділю їх і можна побачите.

Шкоде воне ни робеле. Казале, що тилько йдуть і опивають: „Кукуруку, питушок! Пропалела хвартушок...”. Говореле ше старе люде: „Ни лягайте надворі, ни спите в русальницю, бо русалке воче зашеють”.

Ходеле русалке у всьому білому. Колесь ше диде наше бувало, як яка дівчина вбиреться в біле платте, то казале, що така біла, як русалка.

Казале, що дитене на тим тежне ни мона нисте в поле, як нихрещана, бо може їй що зробетися.

Зап. Тетяна Перванчук від Мар'ї Тишковець, 1923 р. н., с. Березичі Любешівського району, 1987 р.

◆ Русалки не мають сліду

Перид Іваном ішов оден чоловік житом. Там стежка чириз поле була. Бачить так оддалік трохи дві дівчини бижеть. Побіг за ними й мало вже ни догнав. Коле бачить, а за іме сліду нима. Позад себе гленув – на імє слід, а за іми нима. Тилько тоді йому прийшло в голову, що то ж русалке. Бо й теждень русальний був якраз. Тилько він ни спамнятався зразу.

Євдокія Дрозд, 1913 р. н., с. Піща Любомльського району

♦ Русалки роззували дітей

Говорели, що русалке розували дітей.

Колесь прибігає дитена в хату з жета і приносить постолики в руках.

Вдома питають:

– А хто тибє розув?

– Ђьотка.

Ну тьотка, то й тьотка. Обуле другий раз і зно пустели надвир. Девляться – знов пушла в жето. Чириз трохе чесу виходить і знов нисе постолики в руках.

С. Хвесик, 1924 р. н., с. Лахвичі Любешівського району, 1987 р.

♦ Русалки бавляться біля води

То нас трох бачило. Ввичке пасле... Бачимо, бижет п'єть такех дитюків десь літ по дванадцить. Далеко од нас, але більш-менш ведно. Бігле, бігле, а на го сталє танцювате.

Висна була, пам'ятний день – Поклоне. Знаїт коле Поклоне? В Вилекий пист. Пам'ятущий день!

Бігале-бігале, танцювале-танцювале, а впосля так канава... вона й зара є... впосля чириз ту канавку – на той бик, то на той бик. Е, бачимо – то вже щось н тее! Ме думале може то так дивчетка чириз канава скачуть. Аж девимось: канава добре розлилася, там добрий хлопиць ни пирискочить ни тилько такі со дивчетка! Ме за свої ввичке дей до хате. А то мусит теї русалке буле. Я відаю?

Мар'я Божко, 1911 р. н., с. Проходи Любешівського району, 1988 р.

♦ Про русалок не можна розказувати

В Русавницю посля Трице на третий день ходят русавки по жити. В біле вбрани молоденькі дивчєтє й тилько так чула, а бачити не бачила. А бачила і молодь. То так тилько поносять, бо як хто бачив, т не можна казати нікому. Побачить якась дитина дівчинка чи там хлопчик, побачило – і вже матер

скаже. Як котора мати знає, то прикаже, що зроду нікому не кажи, дитино. Бо кажуть, як котре розкаже, то вже воно не житиме. То бувало приказують матерї своїм дїтьом перед тим днем: „Як побачиш русалку, що з жита буде йти, то нікому не кажи, дитино“.

Зап. Людмила Парполїта від Марїї Хомич,
с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

♦ Русалки в білих обмотках

Русалками стають померли на русальному тежне. Колесь, єк людена вмере, то хавале в білих обмотках. Того й казале, що русалке в білих обмотках ходять. І сама на виду може бутє біла-біла, єк глена.

Ярина Биковець, 1902 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Є бачила русалок на свої вочи. Є і моя мати їхали кїньми до міста. Заїхали до болота, напоїли коней.

Вийшло з лісу три дівки. Всі високі, римни, єк пудризани, і вельмо хороше вбрани: з винками, з довгими лентами, в білих платтях довгих, хороших аж переливаються. Що до косий, то шось є ни віда, якєї в їх коси буле.

Пом'ятаю, що вельмо вже смієлися і так гильготїле, що нічого з їхній мове ни мона було понєти.

Ми вельмо полякалися. А вони пушли й пушли собі понад сосниною. А як їх уже ни стало й видно, то мати сказала, що то були русалке.

Ганна Савчук, 1926 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

♦ Розигри

В русалний тиждинь ни мона шматте прати. А одна баба забула й пушла на сами Розигри, того днє, як русалки йдуть на могилки. От намочєла вона те шматте й дєвіця на церкву. Бачить – кругом церкви люди, батюшка так хороше 'дправляє. А друга, що була з сю, каже: „Що ти так на ту церкву дєвішєся?“ – „А хїба, – каже, – те нічого ни бачиш? Ни бачиш, кїлькє людей коло церкви?“

Як тилько так сказала, все дєсь подїлося, вжє й сама більш нічого ни бачила.

Софія Демчук, 1909 р. н., с. Піща Любомльського району.

◆ КУПАЛО НА ПОЛІССІ

„Сьогодні Купало, а завтра – Іван”, – співається народній пісні. А між тим обидва свята давно сприймаються як одне – свято Івана Купала, хоч насправді це далеко не так. Може б вони і злилися в одне, якби не та обставина, що Купала святкували вночі (з 6 на липня за новим стилем), а день Іоана Хрестителя православна церква справляє вже наступного дня. Більше того останнім часом все частіше чути думки про те, що в своїй першооснові Купала могла бути божеством жіночого роду. І хоч остаточно це питання ще не з'ясоване, те що Купало й Іван – два різні свята цілком очевидно.

Оскільки ж у церковному календарі Іванів день не один, то тривалий час стосовно літнього Івана існувало уточнення: Івана на Купала. Зимовий день 7/2 січня звався просто Іваном. Іваном на Купала увійшло це свято і в етнографічну літературу минулого, цією назвою зустрічаємо його і в піснях.

Подібне уточнення є свідченням того, що язичеський купальський обряд за популярністю довгий час мав переваги над християнським святом. Ще на межі ХУІ – ХУІІ ст. відомий український письменник-полеміст Іван Вишенський, який до того ж був особово духовною, вважав купальські розваги та гойдалки, які влаштувала волинська молодь навесні, за безчинства. Коли ж ці два свята злилися в одне, то язичеське додало популярності й християнському.

У старі часи свято Купала було святом найкоротшої літньої ночі. За старим стилем воно випадало з 23-го на 24-е червня, коли, як казали старі люди, сонце повертає на літо, а день – на зиму.

Після Купала починалася косовиця, бо вважалося, що всі трави досягають саме цієї ночі, так само ягоди та лісове зілля, яке вживалося при недугах. Тому й фантастична квітка папороті, за народними повір'ями, спалахує на якусь коротку мить саме цієї ночі.

Починалося купальське свято своєрідним оповіщенням села про те, щоб увечері всі збиралися до

купальського вогнища. Дівчата плели з польових квітів довгі вінки і ніби упряж-шлею надягали їх хлопцям через одне плече. І хоч та упряж була символічна, віз, якого хлопці „кralи” у когось з господарів, бо позичати того дня не можна було нічого, був справжнісіньким. Взявши за голоблі, його возили по селу, збираючи на підпал усякий мотлох. Господарі, щоб розпрощатися з усіма минулими неладами, скидали в той віз поламаних дерев'яні речі, старі кошики, солом'яники, рогожі.

Слідом шли дівчата, співаючи купальських пісень. Найдовше затримувалися у тих дворах, де були дівчата на виданні, співаючи купальських величальних матері й дочці. Центральним мотивом тих пісень було побажання видати дочку заміж. Дівчину забирали до гурту, а мати віддячувала за увагу сиром, маслом, яйцями, мукою – усім тим, що необхідне для приготування вареників.

Господиню, якої не було на ту пору в хаті або яка не почастиувала віншувальників, вважали відьмою. Тієї ж неслави удостоювалися й ті, хто не виходив увечері до купальського вогнища. У зв'язку з цим того вечора старе й мале – всі виходили на берег річки, а якщо такої не було, то на галявину в лісі, справляти Купала.

Кожен, хто йшов на свято до зведеного хлопцями з усього села підпалу мусив принести ще й своє поліно. Хто забував про це, того вкидали в воду, доводячи розумність свого попередження під час оповіщення села, що „хто прийде без поліна, назад піде без коліна”.

Часом, коли свято готувалося в лісі, завчасу, ще на Юрія молодь вибирала в лісі сосну, яка могла б послужити основою купальського вогнища. Ще з весни на самому вершечку цієї сосни закріплювали старе, непридатне вже для роботи колесо, обрубували гілля зверху до самого низу, а кору від землі оббілювали аж до пояса.

Обрубані гілки під деревом до Купала повністю висихали, підсихало й саме дерево. А на саме свято увечері, як тільки сідало сонце, всі збиралися до

купальського вогню. Під стовбур хлопці підсипали ще привезене з села сміття, дозбиравали в лісі хмизу, підкидали принесених хазяями й господарями із села дров і все те підпалювали. Вогонь мав сягнути самого верхка дерева і запалити дерев'яне колесо. Чим вищим було полум'я, тим, вважалося, кращим буде урожай і вищий добробут, і палкіше кохання тих пар, які скріплять свій союз священним вогнем цієї ночі.

Починалося свято. Спочатку головними його учасниками була молодь, а батьки, діди і діти переважно свідками й глядачами. За давніх часів це було, мабуть, перше свято в році, на якому молодь безборонно могла виявляти при батьках свої симпатії одне до одного. Тому як і будь-які веселощі все тут починалося із звичайних коротеньких приспівок, у яких дівчата кпилися над хлопцями, хлопці відповідали дівчатам. Після цього грали музики, починалися танці, під час яких остаточно вирішувалося, хто з ким мав пройти очищення вогнем і на осінь стати в парі.

Для багатьох це були й своєрідні заручини, бо все село бачило, хто з молодих кого собі уподобав. Тому пісня „Горіла сосна, палала”, яку співають на весіллях, мабуть, для багатьох дослідників фольклору відлунне реаліями купальського свята, коли остаточно в часи наших далеких предків-язичників вирішувалася доля дівчини: піде вона нинішньої осені заміж чи ні. Головний мотив цієї пісні – прощання з дівуванням, тому так легко потрапила вона в розряд весільних. Не виключено, що звучала вона на весіллях і тоді, коли наші прабабусі знали краще від нас, що коли можна співати, але й тоді палаюча сосна, мабуть, нагадувала дівчині про ту ніч, коли вона остаточно вирішила з ким поєднати свою долю, бо ж на весіллі сосни не запалюють. Та й сам зміст пісні засвідчує, що весілля ще попереду:

Ой коси, коси ви мої,

Довго служили ви мені.

Більше служить не будете –

Гід білий вельон *підете*.

„Підете”, але ще не пішли. Вельон же молодій вдяга-

ють на самому початку весілля. Отже, йдеться таки про сватання, вибір пари. А моментом цього вибору і перших змовин між молодими служила, видно, все така купальська ніч, про деякі реалії якої й співається у цій пісні.

Через кілька днів після Купала, на Петра (12 липня за н. ст.) кінчалися гуляння і дівчина, що дала слово судженому, зустрічалася вже тільки з ним і готувалася до весілля.

Та не поспішаймо й ми закінчувати купальського свята, бо воно ще тільки почалося.

Після перших танців молоді звідкись бралась переважена „відьма” з вимазаним сажею обличчям, у яку перебирался хтось із хлопців. „Відьма” мала розвеселяти й заохочувати до ігрищ усіх останніх учасників свята. Хлопці ловили її і старалися вкинути в воду подалі від берега, але вона знову випливала (може, звідти і бере початок мотив, за яким відьми не тонуть) і знов ішла грітися до купальського вогню, щоб украсти з нього попелу, який за давніми повір'ями нібито відкривав дороги до чужих корів.

Апогеем усіх веселощів був, мабуть, танок горбатого діда з напханим солом'яним горбом з бабою, які також були перебранцями з числа парубків. Тоді вже мусили веселитися всі від старого до малого. Дід з бабою були своєрідним сигналом спонукання до цього.

Потиху спадало полум'я і молодіці бралися ліпити вареники, щоб почастувати усіх присутніх. Молодь же готувалася парами перестрибувати через вогонь. Вважалося, що коли руки в польоті не розійдуться, бути дівчині й парубкові разом, а коли розійдуться, то розійдуться небавом і молодята.

Купальське свято тривало аж до ранку, бо ніч на Купала коротка, найкоротша в році. На світанку топчили „купалу”, яку ще називали в деяких місцевостях відьмою, – солом'яну ляльку, вбрану в жіночий одяг. Якщо не було поблизу всди, її спалювали або ж роздирали на шматки й розкидали по полю. Вважалося, що від цього воно буде краще родити. 3

чим і розходилися по домівках. Залишалася лиш молодь, яка потім доганяла старших. Дівчата пускали на воду вінки: чий потоне швидше, та дівка раніше заміж піде, а чий попливе далеко, тій ще рік дівувати, а як пристане до іншого берега, то судження прибу́ється десь іздалеку, з чужих країв.

Так само вгадували і покидавши вінки в жар, чи спалахне швидше, в тому дворі раніше й музику будуть грати.

Дівчатка-підлітки свої віночки закидали на високого дуба, щоб швидше підрости й набратися сили.

У кінці свята хлопці обмотували кінці вмисне припасених палиць паклею, запалювали їх від купальського вогню і обходили з ними всі вулиці села, щоб відьми не ходили і чужих корів не доїли, бо то вогонь має ім п'яти пекти.

На початку ХХ ст. свято Купала вже не було на Західному Поліссі суцільним явищем. Траплялося так, що в селі на одному березі озера його святкували, а в сусідньому на протилежному березі, де більшої пошани була троїцька обрядовість, це викликало кпини¹. Чому так сталося, тепер судити важко.

У своїй статті „Купала на Волині”² Леся Українка описала, як проходив наприкінці ХІХ ст. цей обряд на Ковельщині. З описаного видно, що навіть у ту пору він переживав уже не кращі свої часи. Крім того, подруга Лесиних дитячих літ Варка Дмитрук розповідала, і зараз у Скуліні й Волошках ще живі перекази про те, що молода пані фактично вже відроджувала на Поліссі ці давні звичаї, всіляко заохочуючи до них молодь навколишніх сіл і запрошуючи на це свято своїх подруг і знайомих.

¹Така ситуація склалася, наприклад, у сусідніх селах Любешівського району Хоцунь та Шлапань. У Хоцуні зберігся звичай водіння „куста”, на зелені свята, що є дуже рідкісним, а Купало у Шлапані у хоцунців викликає скепсис.

²Житє і слово. — Т. І. — 1894. — С. 274.

◆ КУПАЛЬСЬКІ ЗВИЧАЇ Й ПІСНІ

◆ „А в нас робили „куста”

На Трицю в нас робеле „куста”. Дівчата спивале. Роблять того „куста” з кльона чи з ясиня. Йдуть по селі й спивають:

Триця, Триця, да й холодна роса,
Щоб ни кодела моя мела боса”.

А Івана в нас ни сьваткувале, то в Шлапані, бувало вогонь палеле. То ме смиелися: „Вже шлапанці вогонь палять, Купала справляють”.

Іван Корець, 1911 р. н., с. Хоцунь Любешівського району, 1987 р.

Свето Івана Купала хороше колесь сьваткувале. Зранку ранейко вставале — дивелися ек сонце грає. Потім вмивалися рососою, щоб хорошим і здоровим до другого Купала дуждате. А вже тоді збиралися в церкву. После обіду йшле в ліс по Іванови егоди. Казале, що воне вельми помучне до всього... За меї пам'яте писень чиеких ни спивале. Гулянь, кажите?.. Не, гулянь тоже нияких осибних ни було.

Ярина Биковець, 1902 р. н., с. Нуйно Камінь-Каширського району, 1990 р.

На Івана дівчата плели великі вінки і вдягали їх хлопцям через плече, запрягали їх у ті вінки ніби коней, чіпляли кошика й поганяли до вогню. Дівчата з пінями йшли ззаду й несли ляльку — відьму Наталку.

с. Холоневиці Ківерцівського району, 1990 р.

х х х

Ой на Купала на Івана
Вийшла дівчина да як панна.
Усі хлопці питаються,
Її займати стидаються.
Тільки Іванко не встидався —
Взяв за ручейку й привітався.

Зінька Наконечна, с. Білин Ковельського району, 1986 р.

Ой зацвіли іван-зілля, зацвіли,
 Аж всі гори з долинами покрили.
 Збирала їх Марусенька знизейка,
 А за єю їй батенько зблизейка.
 – Не йди, не йди, мій батейку, за мною –
 Не мила мні розмовойка з тобою.
 Ой, зацвіли іван-зілля, зацвіли,
 Аж всі гори з долинами покрили.
 Збирала їх Марусейка знизейка,
 А єю ї матьонка зблизейка.
 – Не йди, не йди моя мамо, за мною
 Не мила мні беседойка з тобою.
 Ой зацвіли іван-зілля, зацвіли,
 Аж всі гори з долинами покрили.
 Збирала їх Марусейка знизейка,
 А за єю ї милейкий зблизейка.
 – Ой ходи ж но мий милейкий за
 мною –
 Мила мені беседойка з тобою.

Уляна Дворак, 1940 р. н., с. Лютицьк Дубровицького району на Рівненщині.

Ой на Купала на Івана
 Вийшла Оксана як та панна.
 На її люди вглядаються:
 А хто на її старається?
 На її батько не старався,
 На її мати не старалась,
 На її Іванко наставвся –
 Він її взяти обіцявся.

Параска Хилюк, 1909 р. н., с. Білин Ковельського району.

Ой там в лісі у ліску
 На височенькім дубку
 Там висіла колисочка
 На суконному шнурку.

В тій колісці Іванко
 – Колишть ня високо.
 Колишть ня високо,
 Хай zobачу далеко,
 Де моя дівойка гуляє,
 Шитим рукавцем махає.

Любитів Ковельського району

♦ Цвіт папороті

Папороть цвиге пирид Іваном питрувськем. Теї ноче, вона цвиге всього оден час, але її мало хто бачив сю папороть.

Од того цвигка то все будиш відате. То йдуть спеціально стиригте, як папороть цвиге. Але там такі, як я або ве, то там ни ветримають, бо там ідуть такі хлопце з такеме гамалляме, шо той кричить: „Того бей!“ А той кричить: „Того бей!“

– Якісь голоси в лісі? А шо ж то воно таке?

– Шо за голосе... А я віда, шо за голосе?!... Чорте!

– Вони стережуть ту папороть, чи як?

– Аякже, воне забирають той цвіт. То як знайдиш, то вже мусиш обчиртете себе кругом там де те сидиш.

– А чим?

– Я вже вам ни розкажу. Але кажуть, хто б на тебе ни йшов... і гора навіть хай бе йшла, сиде і з того місця ни виходь аж поке півне ни заспивають.

Ну й коле зацвиге той цвигок, то наставляй хустку і той цвигок упаде на хустку. Забиреш і тогде і все.

А вже як вейдиш з того кружка, то воне тебе завидуть чорт іх відає куде.

Максим Гайдучик, 1905 р. н., с. Троянівка Маневицького району, 1986 р.

На Івана рвале лепув цвіт на лікарство, ходеле в ліс за студьме, щоб не болів живит. А ек смеркне, то він збиралися й чвериле невідь-шо.

Олена Ханейчук, 1912 р. н., с. Нуйно Камінь-Каширського району, 1990 р.

◆ ЖУРИЛАСЯ ПЕРЕПІЛОЙКА ДІТКАМИ

Після Купала наставала Петрівка. Після Петра хлопцям можна було женитися, а дівчатам виходити заміж. Тому й існував цикл пісень з мотивами прощання дівчини з родиною, жалуванням за щасливою порою дівування і т. ін. Співалися вони здебільшого в Петрівку, тому й дістали назву петрівчаних пісень.

На Поліссі проміжок часу від Івана до Петра, поки не починалися жнива, заповнювала в трудовому календарі пора збирання ягід. Тому більшість петрівчаних пісень співалися тут переважно „в ягодах”.

До цього циклу входили й пісні, основною темою яких була праця ягідниць. Формально їх не можна віднести просто до петрівчаних. Це ягідні пісні. Ареал їх поширення на всеукраїнському тлі не дуже широкий. А Полісся з повним правом може претендувати на право вважатися батьківщиною цього жанрового різновиду.

Дотримуючись принципу раритетності поданого у книзі матеріалу, ми не прагнемо до створення цілісної картини побутування цього жанру. Подаємо лише дві такі пісні. Одна із них переконливо доводить право подібних пісень на своє жанрове визначення як одного з різновидів трудової поезії („Ой додому, ягідниці, додому”), друга ж цікава в художньому плані і служить вдячним матеріалом для розкриття символіки української пісні.

Кодом до розгадки її змісту, як і в багатьох народних піснях може послугуватись остання строфа. Літи, якими журиться перепілойка, „котрі більшенькі – за Дунай полетіли, котрі меньшинькі – на калиноньку сіли”.

Дунай чи не для більшості українських пісень є символом розлуки з родом, межею, яка відділяє дівчину від матері, символом заміжжя, тому настільки помітна роль цього образу у весільних піснях. Отже, в пісні мати-перепілка журиться тим, що старші дочки залишили її, повиходивши заміж.

Дуже характерний і високопоетичний у цій пісні й образ менших перепілчаних дітей, які поки що си-

дять на калині. Калина в народній поезії – не тільки символ дівочтва, а й символ доччинного розкошування біля батька-матері. Калина через те мусила рости біля кожної хати, де є дівчина. Коли забирали заміж останню дочку, бояри молодого зрубували й калину. І в пісні весільній співається:

Рубайте калиноньку на дровця,
Во їде Настусейка за вдовця.

Тож виходить, що перепелята, що сіли на калину – це менші материні дочки, які поки що не мають сили летіти через Дунай. Їм ще треба рости і вбирати в себе всю материну ласку; а матері журитися і тими, що ще біля неї, і тими, які вже за Дунаєм чи на Дунаї – на великій ріці власної долі і власного життя.

◆ ЯГІДНІ ПІСНІ

х х х

Ой додому, ягідниці, додому,
Не проступаймо доріжейки нікому,
Во як будемо доріжейку проступати,
То будемо у лісоїку ночувати.

Юстина Шумик, 1919 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Журилася перепілка дитками:

– Що ж я, дітки, та й робитиму з
вами?

– Не журися вже ти матюночко нами –
Повиростаєм та й полетимо сами.

Котрі більшенькі – за Дунай
полетіли,

Котрі меньшенькі – на калиноньку
сіли.

Записано там же.

◆ ДО КРАЮ, ЖЕНЧИКИ, ДО КРАЮ

Чи не найпочеснішим трудовим процесом у слов'ян були жнива. Тому день першого і останнього жнива перетворювалися у справжнє свято. Вбиралися на поле по-святковому. Право першого снопа теж було

почесним. Зажинала, кладучи перші „повісма” на хрест або найвправніша жниця, або та, яка жала вперше. Часом це право надавалося самій господині, яка при жатті толокою далі могла й не жати, бо йшла готувати жінцям вечерю.

Починали жати пополудні, коли й жито просихало від роси і спека спадала, тому в поле жниці нічого крім серпів і води чи терпкуватого холодного квасу не брали. Про вечерю мали подбати господарі.

Перший сніп вважався особливим. Його не залишали в полі. Приносили до хати і затикали під стріху на горищі. Він залишався необмолоченим до весни. На Коляду його вносили до хати і ставили в почесному місці, частину зерен витереблюючи до куті. Навесні витереблювали руками все зерно і добавляли до засіву або й просто висипали на озимину, щоб краще родила.

Дуже архаїчними є на Поліссі обряди обжинків серед яких збереглося чимало ранньоземлеробських уявлень. Найбільше їх у циклі магічних ритуалів пов'язаних з „бородою” – жменею жита, що залишалася в полі.

„Бороду” навіть у межах західнополіського регіону робили по-різному. Брали для цього три, сім, дев'ять стеблин жита або ж дві жмені – одну з одного боку, другу – з другого. Стрічкою („літяжкою”) або стеблиною зв'язували колоски докупки, квітчали польовими квітами, землю довкола розпушували серпом і прополювали. Витереблювали у свіжу ріллю зерно з колосків, брали під руки хазяїна чи найменшу дитину і волочили ногами по засіяному. Після цього залишали біля „бороди” хліб, сіль і воду й казали: „Оце тобі, „борода”, хліб, сіль і вода”.

Повертаючись з поля, жінці качалися по стерні. В сучасній інтерпретації цього ритуалу це робилося начебто для того, щоб нива вернула силу. Проте в давніші часи всяке перекачування через голову служило ритуальним еквівалентом переродження. Тому воно активно застосовувалося і в лікувальній магії, бо вважалося, що позбутися багатьох із болячок можна лише перекачуванням через голову.

Жінців у кінці жнив найбільше непокоїв поперек, бо жати доводилося постійно зігнутими. Качання по полю, мабуть на думку наших предків, і мало втамувати цей біль.

Чи же виник обряд дожинків і що означала та „борода”, яка, хоч і називалася Спасовою, але вочевидь була добре відомою ще задовго до вкорінення християнства на українських землях? Нам здається, що свій родовід вона бере від давніх анімістичних обрядів, головна суть яких зводилася до вірувань про те, що все живе на землі, кожне дерево, кожен клаток лісу чи поля має свого духа-охоронця. Найбільшої одухотворенності у цих віруваннях набувають сили землі, тому можна припускати, що й генеза самого анімізму має завдячувати землеробству, яке створило передумови для виникнення подібних уявлень.

У своєму поступовому розвитку всі народи пройшли схожі стадії, тому універсальним матеріалом для порівняльного вивчення та реконструкції анімізму на теренах Європи служать міфи Океанії. У кінці XIX – на початку XX століття багато з анімістичних вірувань там зберігалися майже в первісному своєму вигляді.

Для нашого випадку дуже цікаве одне з таких вірувань, яке в набагато давніші часи могло мати місце й у світогляді наших предків.

У племені гобунгкус, що проживало на острові Целебес, існував звичай перш ніж вирубати ділянку лісу під майбутнє поле, побудувати на цій ділянці мініатюрний будиночок, який нібито мав стати притулком для духа, що відтоді втрачав тут своє пристановище.⁴

Мабуть, подібне уявлення про хлібного духа-демона, який відступав в міру оголення ниви від посіву і збирався в останньому снопі, існувало в усіх європейських народів, яким відомий обряд завивання борони⁴. Тому найархаїчнішим типом „бороди”, на нашу

⁴ Фрэнк Дж. Золотая ветвь. – М., 1980. – С. 137.

⁴ Токарев С. История изучения календарных обычаев и поверий // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. – М., 1983. – С. 13.

думку може вважатися той, що складається з двох жмень стебел із зав'язкою зверху, який дуже нагадує дах. Там, де зберігся саме цей тип „бороди”, дуже часто існує паралельно й звичай просувувати через той „курін” хазяїна. Якщо жито вистоїть і солон'яна оселя залишиться неушкодженою, наступного року можна сподіватися доброго врожаю. Пов'язувалося це, очевидно, з тим, що саме просування господаря могло символізувати його гостину в духа-охоронця, який після цього має сприяти доброму врожаю. Звичайно, при умові, що той не розвалить його при хистку у вигляді завітчаного куреня.

Такої давнини сягають наші землеробські звичаї та обряди. Скільки їм років, століть і навіть тисячоліть сьогодні вже важко й дорахуватися. Беззаперечно можна визначити тільки одне – відколи існує хліб, бо найбільшу залежність від невідомих сил природи відчуває саме ранній хлібороб.

◆ ЗАЖИНКИ, ОБЖИНКИ...

Пирид Питром зажинали жито. Жинка накладала наткану⁴ сорочку, білу хустку закрутовала, вбувала постолі й білі внучи. Нарадившись брала серпа воду. На полю ставла на коліна, молилася й жела сім або дев'ять снопив...

Ганна Цукало, 1925 р. н., с. Березна Воля Любешівського району, 1987 р.

Жнеця, як ходила жете перший раз, клала хреста жета. Вин так і оставався на полі. В кунці жне останній пучок жета прив'язувала чирвонію лентою, землю дзюгале серпом і витиреблювала туди колосочке. Невце декувало. Казале: „Спасібо, невце за добрий урожай. Дай, Боже, на другий рік ще таке взете”.

с. Нуйно Камінь-Каширського району, 1990 р.

Як жели жито, то як знайдуть два зрослих докуп колоске, котра знайде – кажуть, щас лева буде, скор

⁴ Мається на увазі перебрану нитками інших, ніж основа, кольорів

замуж вийде. То вже їх дівка забирала до хате й клала за образке.

Марія Шинкарук, 1923 р. н., с. Самари (х. Забріддя) Ратнівського району, 1989 р.

Єк дожнуть жето, то оставлели з десіть житин на „винка”. З'єжуть їх красним хорощим пітяжком і має воно на вітру.

Путем пускале корове та й воне того „винка” з'їдале.

Марія Рудчик, 1917 р. н., с. Нуйно Камінь-Каширського району, 1990 р.

(На обжинках) оставляють „Спасову бороду”. П'ять-шість стиблин зв'язують кусничком красним. Виривають траву, щоб чисто було.

Нестор Левонюк, 1923 р. н., с. Самари (х. Козовата) Ратнівського району, 1989 р.

„Бороду” хто квітує, а хто й так. Беруть жменьку колосків і зав'язують соломинкою. Потом ще щитають: як пара – то вийде дівка, яка жала, замуж, а не – то ні вийде.

Варвара Штик, 1941 р. н., с. Самари (х. Козовата)

Робили „бороду” тільки з дев'яте житен.

Марія Сінчук, 1929 р. н., с. Ляхвичі, 1987 р.

Як вижнут жито, роблять „бороду”. Лентами об'єзують. Винки шиють на дожинках. Оставлели дев'ять колосків, щоб на другий рік більш уродило, бо мусила десь пара бути.

Люба Любчик, 1939 р. н., Березна Воля Любешівського району, 1987 р.

Снопе з поля забирале до останнього. А як дожнут жето, то троха зоставляють і в'єжуть „бороду”. Кладуть хліба поміж колосімі. Той хліб посипають силлю. І так кедують все те на полі, а саме йдуть до хате. А те все пташке з'їдають.

Мар'я Тишковець, 1923 р., с. Березичі Любешівського району, 1987 р.

На обжинках усіх стрічних об'єзують привесламе, а ті їм платять.

Робили й „бороду”. Посирид поля, як жнуть, остав-

леють жмінку жета і об'езують чирвоною китайкою. „Бороду” ополують, затикають туди калену, кладуть малейкий крайчик хліба, посоляний силлю й полейтий водою. Молодь танцювала кругом „бороди”.

Ганна Цукало, 1925 р. н., с. Березна Воля, 1987 р.

„Борода” на обжинках – то останній сніп. Робеле її з трох колосків і об'езувале шнурком чи лентою. „Бороду” ополувале, розгортале земню і так оставлели стоєти. Треба було щоб зирно саме осепалося в зорану земню.

Марія Сілко, с. Нуйно

На поле оставлеле тре колоске і з'езувале їх докупе. Попуд іме мусив пролізте хазяїн. Як ни розорве – буде добрий врожай.

Ольга Антонюк, 1915 р. н., с. Нуйно.

х х х

В долену, женчикі, в долену,
По чирвоною калену.
Наламаймо віточок,
Та й ме зов'ємо виночок.

'Дчиняй, хазяїн, хвірточку –
Несемо з золота квіточку.
Ой, не з золота самого,
Оно з жетичка святого.

с. Нуйно

х х х

Наша хазяйка хороша –
Заплела русую косу.
Русую косу заплела,
Нам горилойки налила.
Нам горилойка немила –
Широка нива втомила.
Ой не так нива, як поле –
Буле широке загоне.
Буле широке й вузейкі.
Жели женчики пишнейкі.
Ой жели женці та й жели,

А свени хату пудрели.

Пудрели хату ще й сіни,

Прийшли женчики та й сіли.

Тетяна Матвіюк, 1900 р. н., с. Любитів Ковельського району, 1986 р.

◆ КОРОВАЮ-РАЮ, Я ТЕБЕ ВБИРАЮ

Найбільша частина весіль на Поліссі випадала на весінь, коли хата була найбагатшою.

Весільний обряд є одним з найдавніших за своїм походженням і зібрав воедино багато архаїчних ритуальних елементів. Виник він ще в часи мисливського палеоліту. Провідним світоглядом тої доби був тотемизм – віра у священну тварину, яка приносить удачу на полюванні. Вона вважалася тотемом і деміургом (засновником-творцем) роду. М'ясо таких тварин заборонялося вживати в їжу, їм належало багато мисливських і родових почесей, сліди яких губляться десь за напластуваннями століть, а вряди-годи доходять і до нас.

Перші шлюби не були парними і виникали в межах одного роду. Зрозуміло, що й ніяких обрядів на ту пору існувати просто не могло. Передумови шлюбного обряду виникають лише в екзогамній сім'ї, коли жінки одного роду приймають на співжиття в материнську родину чоловіків з іншого роду, а всі чоловіки, виховані в материнській сім'ї, відправляються жити в чужий рід. За цих умов чоловік-приймак, який був у родині дружини представником чужого тотема, мусив прилучитися до нового родового божества, яке з того часу мало сприяти і йому та опікати нову сім'ю. Обряд перепосвячення міг виступати спочатку чи не єдиним весільним ритуалом. У науковій літературі він відомий як обряд ініціації. Прилучення до нового тотема символізувалося ритуалами, що деякі з них відомі й сьогодні. Серед таких: садовіння на шкуру тотемної тварини, постригання волосся, яке вважалося основним атрибутом рідного родового божества.

З утвердженням патріархальної сім'ї об'єктом

тотемної переорієнтації стає жінка. І хоч з утвердженням землеробства як основного способу господарської діяльності людини тотемізм утрачає свій зміст і багато звичаїв, породжених ним для основної маси стають незрозумілими, самі ж звичаї завдяки своїй сакральності продовжують існувати.

Раритети весільних обрядів тотемістичного походження дотепер можна зустріти на Поліссі. У переважній більшості західнополіських сіл молоду в хаті молодого садовлять на кожух, перш ніж свекруха зав'яже їй хустку врізали пасмо волосся, а у деяких селах колись обрізували його повністю „аж по саме воко”.

В ролі священних тварин, судячи з давнього фольклору, особливо вірувань та давніх дохристиянських колядок, на поліських землях виступали вовк, тур, олень, лебідь, щука. У різних родів і фратрій об'єкти вшанування були різними. Найбільшою популярністю на Поліссі в цій ролі користується вовк.

Своєрідність давніх родових звичаїв відбилася й на особливостях весільного обряду. Одним із в'язучих елементів весілля був коровай. Він супроводив весільний обряд від його початку й до самого кінця, виконуючи при цьому, окрім усього ще й роль родового знака. У молодого він був свій, а в молоді – свій. При цьому дуже часто за способом прикрашання навіть у сусідніх селах короваї відрізнялися. Коли ж істотної різниці й не було, короваї молодого й молоді можна було відрізнити за кольором квіток на них. У молодого вони мали бути білі, а в молоді – червоні або рожеві.

Районування типів короваю помітне навіть у межах невеликих регіонів, у тому числі й західнополіського. Так, скажімо, у селах Пульмо та Світязь Любомльського району на весільній хлібині з пісного тіста випікали фігурки гусей, про що співається і в пісні:

На небі місяць ясний,
Наш коровай красний.
Обклався гусойками,
Як місяць зиройками.

Тут коровай „вбирали” у завітчанний віночок з барвінку без будь-яких прикрас зверху у вигляді завітчаного деревця. Там, де для короваю робили „шишки”, – обліплени тістом гілочки, що встромлялися в хлібину, – для їх виготовлення на західнополіських теренах використовувалося не будь-яке з фруктових дерев, а тільки слива і вишня. Кожна гілка, яка вставлялася в коровай, мусила мати роздвоєння. У багатьох поліських селах для коровайного деревця використовують ялівець, – кущ відомий у народній медицині своїми антисептичними (очисними) якостями.

Найемоційнішими моментами весілля, як і найбільш насиченими в обрядово-ритуальному плані, була зустріч молодого в хаті молоді на початку весілля та так звані „вивозини”, коли молоду забирали до молодого, у його кінці. Останній обрядовий момент можна вважати кульмінаційним і в ході усього весілля, тому з ним пов'язана й майже половина усіх повір'їв, що стосуються весільного дійства.

Звичайно усіх цих повір'їв та весільних звичаїв мусив бути старший сват, якого в різних місцевостях називали по-різному: дружком, старшим дружком, старостою. Він мав через ліве плече рушник, вишитий чи витканий і перебраний молодію, або два рушники навхрест і повністю керував весільним обрядом ще від моменту сватання. У молодого був свій староста, а в молоді свій. Між собою вони вели постійне змагання за те, хто в новоутвореній сім'ї буде старший. Коли „бояри” молодого приходили до молоді і старости зустрічалися, кожен намагався підняти свій коровай вище, щоб у сім'ї займав вище становище представник його роду.

За старосту чи старшого свата завжди кликали родича: дядька, хрещеного батька, одруженого брата чи чоловіка сестри. Проте вважалося, що коли старший весільний чин недостатньо навчений проти китроців чаклунів, то ті можуть під час переходу весільного поїзда з молодію до молодого пустити усіх повками. Щоб запобігти цьому, якщо в селі був

сильний знахар, а серед родичів молодого і молодого такого не було, то на цю роль запрошували його.

Особливо помітною була роль весільного старости при „вивозинах” молодої. Весільного поїзда не повинна була застати в дорозі північ, бо час, коли ніч обертається в день, полегшує можливість людської метаморфози – перетворення у вовчу зграю. В цей час активізує свою діяльність усяка нечиста сила і чаклуни при її допомозі можуть дуже легко нашкодити весілю. Тому вивозили молоду частіше за північ, коли всі вже сплять. Як один з оберегів проти усяких злих умислів використовувалась голка. Мати молодої або старший сват затикали її в комір кожного з молодят з виворітного боку. „Придани”, тобто ті дружки, які супроводжували молоду, ловили вночі курку і давали молодій під руку. Важко сказати, з якою саме метою це робилося, але відомо, що, за давніми уявленнями, на весільний поїзд чатували в дорозі різні перешкоди: невідомо звідки бралася річка, густі лози, чаклуни насилали нечисту силу або готові і самі були пустити усе весілля вовками, але всі перешкоди зникали як тільки десь озивався першим співом півень. Усі нічні чари з того моменту втрачали свою силу. Може курка, що тихо сиділа в молоді під рукою, і мала спровокувати той спів.

Уявлення про перешкоди, які чатують при переході до іншого роду, генетично й типологічно пов'язані з давнім обрядом ініціації, з тими незручностями, які мав подолати юнак перш, ніж стати чоловіком. А його в епоху тотемізму чаклун річними різками бив по спині, може й до непритомності, вдаючи, що січе на куски, поливав водою, імітуючи зцілення, протягом тижня виходжував у лісовій хижці, що символізувала череву нового тотемного предка, а зрештою давав нове ім'я і приводив до нього суджену.

Метафорою уже дещо відозмінених перешкод на шляху до нового роду можна вважати перегороджування вулиці лавками, коли молоду везуть у хату молодого. Часом місце лавок заступає стіл із хлібом і відро з водою, але ці атрибути, на відміну від поперед-

ніх мають чітко виражений хліборобський слов'янський характер і можуть служити своєрідним символом перавозу за Дунай, тобто за удавану велику воду, яка відділяє дівчину від материнського тепла. За те, що за великою водою її зустрічають хлібом, староста частує всіх, хто зустрів біля „перевозу”.

Як у молодої, так і в молодого весілля закінчувався ділінням короваю.

Після того, як молоді переночують у хаті молодого, наступного ранку, перебравшись молодичею, що вівчугує молоду, дружок молодого ішов до її роду кликати на „перезов” чи як ще кажуть – „перезву”. Сюди вперше під час весілля приїжджає до зятя тесть з тещою. Спочатку святкують у сватовій хаті, а потім перезав'язи молодої з музикантами обходять родину молодого. У кожній хаті їх пригощали. Це був день найбільших під час весілля веселощів, ігор, перебирань. Під час цих веселощів непомітно для інших учасників перезви гості розходилися і роз'їжджалися по домітках. Організованого повернення весільний обряд не передбачав.

♦ ДАВНІ ВЕСІЛЬНІ ЗВИЧАЇ

Коровай у нас печуть великий такий. І пташечки по йому поробляни. І кватна роблять. Цвіти такі. Нароблять хороших. На таких палочках довгих натичуть на той коровай, вберуть ті палички, аж хороше дивитися. Для молодухи в біле найбільш вбирають кватна, а для молодого всякі беруть.

На небі місяць ясний –
На столі коровай красний.
Обклався гусойками,
Як місяць зоройками.
Дружок коровай крає, –
Бог йому помагає.
Крайся, коровай, крайся
Тико не розпадайся:
Ми пшаничку пололи –
Ручейки покололи.

Крайте коровай, крайте,
Нам по кришечци дайте:
Ми пшеничейку жели –
Ручейки потомели.
Дружко коровай крає,
Найбільше розкрадає:
То в торбу, то в кишеню
Для жинки на вечеру,
В торбу і в рукавици –
Для свеї молодици.

Пріська Корпук, 1904 р. н., с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

У молодого як убирають коровай, співають
У поле овес расний,
А наш коровай красний.
А наш коровай красний,
А наш Миколай щасний.
Знаю я, ой знаю,
Що в нашим короваю:
Пшеничейка з-пуд гаю,
Водичейка з Дунаю.

Зап. Лариса Неділя від Мар'ї Тишковець,
1918 р. н., с. Березичі Любешівського району, 1987 р.

Молодий до молодєї колись вилазив через стил. То й співають ще й зараз, як молодий купляє місце коло молодєї:

Молодий торгує,
Молодуйку купує:
Кладе рублики на талір.
А сам до молодуйке через стил.

с. Рівне Любомльського району

♦ ВЕСІЛЛЯ В МОЛОДОЇ

Молоду видуть з коморе по драбене за стил... Обичай такей був... Молода з дружкамє хаваюця в комору, а на її місци родена сидить.

Приходять бояре, молодий стоїть пуд порогом, а дружкє а хорунжим ідуть скуплети місце. Посадять молодого за стил, привітають, а тоді вже вводять дружкє молоду з комори. Навпирод виходить найменча дружка, а молода вже ззаду.

Пириводять по драбене чириз стил і садовлеть до молодого. Так починається висілле в молодєї.

А от коле вже родиться низаконна дитена, то анаїлле проходило іначий. Бирутє товкача... що то отая от ручна ступа є... То возьмутє того товкача, вбирутє і ставлять замись молодого. (То ше бабина баба розказувала). І вже колєсь накидалє кєчу, то вже, кажуть, до того товкача. Спивають там ни знаю вже як. Роблять її молодєцию з тем товкачем. Бо вже вона без пари.

Віра Мазурок, 1928 р. н., с. Світязь, 1988 р.

Ой литіле біле гусє горою,
Поклекале Манічку з собою:
– Ой ходе-но, Манічко, із наме –
Наложимо виночка з перламе.

с. Світязь.

♦ ОБТАНЦЬОВУВАННЯ МОЛОДОЇ

На весіллї в молодєї було обтанцьовування. Вона мусила пиританцьовате з кожним. І кожний мусив за те її платєти.

Ганна Гвоздецька, 1913 р. н., с. Пульмо Любомльського району, 1988 р.

Молода, як ішла до молодого, брала под руку рабу курку.

Катерина Міцок, 1922 р. н., с. Вовчецьк Манєвицького району, 1989 р.

♦ ЩО БУЛО ЗАМІСТЬ ВЕЛЬОНА

Колєсь лице молодий обвивали полотном. Велюна ж ни було, тилько виночке. Замотаютє... і ведуть до кате. А як вже посадять за столи, то свикруха пудихо-

дять і те полотно здоймає. Полотно здойме і об'їзду хусткою.

Кулина Гірич, 1926 р. н., селище Шап
1988 р.

◆ КОРОВАЙНИЦІ В МОЛОДОГО

Як молодого вирадять до молоді, старіши ост
ються й пичуть коровай. Все врем'я щось спивають
Пичуть шисть, штири жинки, але мусово, щоб пар
число. Ни мона було місете й пикте вдовам.

Ганна Гроздецька, 1913 р. н. с., Пуль

◆ ПЕРЕЗОВ

На перезов, коли рид молоді йде до молодого
батька молоді везуть на вози. По дорози пирикид
ють. Роблять циганку.

У молодого молоду садили на діжку, застелян
кожухом.

Свикруха виходила до нивістке у вевирнутом
кожусе.

Зап. Лариса Неділя від Мар'ї Тишковой
1918 р. н., с. Березичі Любешівського рай
ону, 1987 р.

Колесь виходили перед перезви чоловік, убраний
спудницю і баба – в мужицькі штани. Перезви стар
лися їх схватити й порвати на них одежу, щоб показ
ти, як пириминилися молоді за нуч.

Ше деколи роблять діда. В чоловіцьку стару одеж
напихають сіна і вішають на дерево чи стовп. Пири
звени мусять його знети. Ни знимуть – ворочаються
назад, але такого ни бувало, щоб ни зняли.

Видраниця Ратнівського району, 1990

◆ ВЕСІЛЬНИЙ ВОГОНЬ

Коли висілле приїжджає до молодого, то ти, хт
дожидає, палят в воротях на дорози солому (...) Моло
ди пириходять через погорілу солому і йдуть до хати.

Зап. Галина Міцюк в с. Вовчецьк Манев
цького району.

Щоб знахур ни наробев шкоде, коле вивозять
молодінку, молодем затикале по голце в комір.

с. Самари Ратнівського району

На вивозинах, щоб знахур ни нашкодів, в комір
затикають голку. Голка має бути так схована в оде
жу, щоб ни видно було.

М. Приймачук, 1910 р. н., с. Межисить
Ратнівського району.

У молодого молодим стелять спати в клуни. На
голову молодий намотувале десь метрув п'ять полот
на. Ідучи до клуни робили так, що те полотно розсо
валося і його забирала в хату свикруха. Пирид тим, як
лягати спати, молода роззувала молодого і била його
ноботом.

Ганна Гвоздецька, 1913 р. н., с. Пульмо,
1988 р.

У кінці висілля молодусе обривувале косу.

Нестор Левонюк, 1923 р. н., с. Самари
(х. Козовата) Ратнівського району, 1989 р.

◆ ВЕСІЛЬНІ ДРІВОТУШКИ

Ой хвалився наш дружко,
Що вин найхорішчий.
Добре дідько уже чорний,
А вин ше чорніший.

Любитів Ковельського району

Наша дружка-посмитюшка
По смітті ходела,
Назбирала шматочок –
Платтічко пошела.

Там же.

У свекрухи раби мухи
Розлізлися по стині,
Я свекрухи не боюся,
Бо не мати мені.

Рокитниця Ковельського району

◆ПОПРАВКА

Третий день весілля у нас звався *поправка*. Йдучи на поправку, госте пирибирались в діда, бабу, молододу, молодого... Співали по дорози так як би й висілли.

Ганна Гвоздецька, 1913 р. н., с. Пульма, 1988 р.

◆ЯКІ БУЛИ „ВЕЧУРКИ”

Предметом особливих приємних спогадів людей старшого покоління були вечорниці. Скільки раз доводилося чути на Поліссі: „О, які то колись були вечурки!”

Пора вечорниць – це довгі вечори глибокої осені. Збиралися у когось у хаті. Кожен брав з собою якусь роботу. На вечорницях пряли, мотали пряжу, чесали вовну, плели кошики й майстрували інші предмети домашнього вжитку. На вечорницях співали й танцювали. А скільки тут можна було почути розповіді про вовкулаків, чаклунів, відьом, русалок, зміїв-перелесників. На вечорницях загадували загадки, грали ігри. Різні: під час яких хлопці й дівчата виявляли свою вправність, спритність, розум, бо тут добре придивлялися один до одного. Тут і шукали собі пару. Свої симпатії теж виявляли під час ігор. Одного з таких була „Хустина”.

Між роботою хтось із присутніх передавав тому кому симпатизував, хустинку. Той у свою чергу переадресовував її своїй симпатії. Коли ж у когось симпатії виявлялися обоюдно, а це виявлялося дуже просто, бо взявши хустинку від парубка дівчина повертала йому назад, присутні вимагали від обох підкріпити взаємний вибір поцілунком.

А скільки розповідей про дивовижні пригоди скільки небилиць тут можна було почути. Аджі вечорниці з того й починалися, що за роботою кожен розповідав усе найцікавіше, що сталося за день. Спочатку – за сьогодні, потім за вчора, а ще потім усі подібні історії, що відбувалися давніше. Кожен

співач намагався перевершити свого попередника. Тому розповідали про що завгодно. Але дуже часто в ці переліткові вечори загадували на Поліссі про вовкулаків. Наближалися Свічки, а вважалося, що саме в той час, коли вовки збираються в зграї, норовлять пустити вовком того, хто чимось не догодив, і чаклуни. Часом це бажання тамував страх. Бо, за народними повір'ями, в цьому була велика небезпека і для самого чаклуна. Увесь свій строк, що йому суджено ходити вовком, чоловік-вовкулака чатувати на свого кривдника, щоб розірвати його, а відбувши весь термін до кінця, стане знахарем і може навіть сильнішим, ніж той, хто пустив його вовком. Хтозна чи не зійдуться їх стежки після цього знову. Тоді часай розплати.

Вовкулака – один з улюблених персонажів поліських демонологій. Поряд з розповідями про нього завжди побутують легенди про знахарів, відьом, сюжеті про розрив-траву, яка, будучи зашита в долоню, здатна відкрити будь-який замок, розкидати мур, розламати залізо. Ще й до сьогодні можна почути на західному Поліссі розповіді про домовиків, про живий вогонь, про лісовиків, полісунок і диких людей, які ходять по лісі та часом виходять погрітися пізньої осені до залишеного пастухами чи лісорубами вогню. Чи не про гоміноїдів розповідали на своїх вечорницях поліщуки?

У південних слов'ян до недавньої пори побутували повір'я про змія-охоронця. Вважалося, що у кожного села є свій змія, який відводить від нього всяку біду. Розповіді про такого, хоч дуже рідко, але надібуємо й на Поліссі.

Рідко які вечорниці обходилися без музик. Хлопці наймали їх з різних нагод – в честь іменного свята (Миколи – на Миколу, Михайли на Михайла), коли йшли в рекрути, поверталися з заробітків. Музики, подаровані молоді, вважалися знаком уваги й пошани до неї з боку того, хто їх наймав.

На Поліссі танці супроводжувалися приспівками-дрібнотушками, яких хлопці й дівчата знали часом

„без міри”. Нині цей жанр чи не найповніше на теренах Західного Полісся зберігся в Любешівському районі в с. Ветли, де він активно продукує й зараз. Багато приспівок пам’ятають у Скулині й Білині, на Ковельщині.

Танці на вечорницях не були дуже тривалими. Дівчата мусили дбати, щоб хлопці переконалися, що вони пам’ятають і про роботу. Після такої перерви знов бралися кожен за своє. Тут розповідали казки, легенди, загадували загадки. Загадками вечорниць найчастіше й закінчувалися. Це було справжнє свято людського спілкування.

Ви бували коли на вечорницях? Чули про що там говорять і що грають? Якщо ні – слухайте.

◆ ПОЛІСЬКІ ВЕЧОРНИЦІ

– Діду, а хто ставав вовкулаками і коли?

– Ну, то такі чаклуни пускали весілля вовкулаками. Бо то люде ставали. Ото як кроплять весілля і обсипають, то тоді пускають і вовкаме.

– А на скільки часу ставали?

– Та вже на скіко задумано, на стіко й буде: і на пувроку, й на рик, і на більш.

– А чи можна було одробити те вовкулакування?

– Можна, чого ж не. Привозили різних сильніших чаклунив. Го як може, то зробить щось, а як не – то аж поки строк не вийде той, що назначаний.

– Але ж вовкулаки в лісі живуть, як знахар може їм помогти?

– А вин їх і там знайде. Вони на його сами бижеть. Треба тилько перед собою розстелити пояса того, що чоловік запарезаний, чи ленту чирвону, то як переступлять, зразу стануть людьми.

Зап. Аліна Іваньоха в с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

Вовкулаками найчастій ставале в Рuzдві, на Свичке.

Мар’я Тарасюк, 1928 р. н. с. Самари Ратнівського району, 1989 р.

Чи чули Ви коли-небудь щоб людина ставала вовком?

Висілле було. А там один старий був сердетий на те. Це і зробив, що всі вовками поробелися й полетіли в ліс. Але потім воно має назад одуйти. То вже на старіших років те зробляно. Так у нас поносять. Навить старий Давид якось розказував.

Зап. Людмила Парполіта від Н. Зонюк с. Світязь, 1988 р.

У нас в селі назва Вовки по-вулічному. У їх був під, що прикидався вовком. Ішов у ліс і робевся вовком! Але чоловік пудстириг, де вин те хаває і перав те знахарство. Чи то зілле яке, чи що воно таке, він знав. І той чоловік як став вовком, так і остався в лісі навике.

Зап. Марія Черноус та Галина Кашуб’як від М. Смаляк, 1909 р. н., с. Березна Воля, 1987 р.

◆ ЯК СТАВАЛИ ВОВКУЛАКАМИ

Такей чоловік значить ходев, що вин піде... От поде пасуть вичке... Колесь так казале... А чоловік... мужек... ну, просто чоловік ... і пушов, прикинувся він через пеньок тре разе тако догоре головою зробевся вовком, і забрав ввечку і поніс ввечку. Казале бувало. Так колесь говореле. І називале вовкулаком того чоловіка.

А потім піде назад перекениться до того пенька назад тре разе головою, потом чоловік знов зробиця. И Тако казале колесь.

Зап. Тетяна Данилюк і Наталка Баран, с. Нуйно, 1990 р.

...І знахур миг пустете весілля вовкаме... Аякже! Не арма й прокльоне було колесь: „А щоб тобі вовкаме весілле побігло”, – казале.

с. Нуйно, 1990 р.

знахорі робеле людей вовкулакаме. Накене на чоловіка плаще такого і вже чоловік пушов вовком. Вовкулака ничого лихого людьом ни робев. Приходив

до людей, спирався лапаме на вукно й дивевся в хату... На їжу... Бо він голодний завше.

с. Нуйно, 1990 р.

Буле случаї, що пустять чоловіка вовком знахурі, ходить він до якогось врем'я. А як пустить вовком то мусить в ліс утикате, бо в селі заб'ють. Одног чоловіка як пустеле, кілька лит ходев, десь сім ч виском. Але розум, каже, все врем'я мав чоловіцький. Ходить по ліси, боїться прийте до хати... І так ходев аж до теї порі, до якеї прийшлося.

Іван Корець 1910 р. н. с. Хоцунь Любешівського району, 1987 р.

♦ЗНАХАР ШУКАЄ ВОВКУЛАК

– Діду, колись Ви розказували про вовкулак, а тоді не всі чули. Розкажіть ще раз, – якщо можете.

– А що ж тут могте? Язекон болтате – ни ціпо махате. Але я вже забув про якех я вам розказував.

– Як вовкулак, що пустив весілля вовками, поті шукав їх щоб відробити назад.

– То не вовкулак, просто дядько ходев... Ни вовкулак, а дядько ходев!

– А хто ж він сам тоді? Ворожбит?

– Не, так чоловік.

– То може знахар?

– Якби не знахур, то б такого ни зробив!

Він гний виз. Їхало висілле, і він їм пириїхав доргу гноім. Гїї взяле йому пирикенуле ту хуру з гноім як уже висілле. І він пустев усіх у вовке, всеї висілле пустев вовкаме.

– І так воїи вовками й вікували?

– То вже я ни вида. Він ходев по селах, пит людей, може хто бачив, може хто чув чи встріча. Казав: „Єсли я їх перший побачу, значить я їх наз зроблю людьме, а як воне мене перш побачать, воне мене з'їдєть.

– А як він мав їх перетворювати? Не казав?

– Він ніс буханку хліба і ніс пояса красного, тако що запарезуватись. І от він казав: „Як я розсте

пояса, положу буханку хліба, воне до мене кенуться щриз той пояе і стануть людьме назад.

– А пояе ремінний був?

– Не, суконний.

Максим Гайдучик, 1905 р. н., с. Троянівка Маневницького району, 1985 р.

♦ВОВЧА ШЕРСТЬ

Розказувале і в нас про вовкулаків. Одног разу дядько послав хлопця в ліс, а там перекенув його на вовкулаку. На якеїсь там чес. На скіко там уже йому було положано. Перекенув і забув. Дядько забув, а вовкулака поке ходить вовком, він тобі того не забуде.

От їде раз дядько коло рике, а по мосту – вовк. Так хутко біжеть і просто на його. Він тоді й згадав грих. І хутейко став одроблети. Але чи того, що вельми спнишев, щоб вовк ни роздер, чи того, що той так довго ходев вовком, осталась у того чоловіка на плечох вовча шерсть. Так і ходев з єю вже цілий вік.

Ольга Антонюк, 1915 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Не побачиш вовка, ни криче: „Людє, вовк!“ Бо якщо то вовкулака, то скаже: „Щоб те вмовк...“ І спнишев. Можна казате тико „лиходеї“.

М. Тарасюк, 1928 р. н., с. Самари Ратнівського району, 1989 р.

♦ЯК НАЙДЕ БЛУД

Єк на тибє найде блуд, то те їде назад задом і щитай од сорока до одного. Щитай назад. Поке те перещитайш, то тоде тобі розведниця і вбернись назад і підеш туда, де йшов. Так колєсь казале, є чула.

Зап. Тетяна Данилюк, с. Нуйно, 1990 р.

♦МЕРТВІЙ БАТЬКО ХОДИТЬ ДО СИНА

Когось то розказувале, що оден до дитенке довго прєсла смєрте ходев. Був у його хлопчик лит симє. І когось прєйде, ни з кем ни говорить, тилько з тем хлопчи-

ком має байку. Той хлопчик похуд, такей став страп-ней. Але циганка одробела, шо пиристав ходете, і той дитюк остався живеї, а то був би вмер уже.

с. Березичі, 1987 р.

◆ ВІДЬМА

Поїхали ми по дрова. Набрали, ідимо назад. В'їжджаймо в сило – чуїмо гомун якеїсь. Думали, шо то вечурки, хлопци з дивчатами гомонять. Але пудхожу близько, злиз з фурманки, – ниде никого. Іду стежкою і бачу виходить з вулици ни людина, а щось таке вилике, як три людини. Кажу до товариша: „Ги бачиш?” Каже: „Бачу”. Гут і догадались, шо то відьма. Завирнула в шопу. Ми ідем за фурманкою. А вона в шопі дрова перекидає, а вона перекидає. Під'їжджаємо ближче – на дереви закричав кіт.

Рано дай, думая, схожу я до тої шопи, подивлюся, шо ж вона там наробила. Бачу, хазяїн з хати вийшов. Питаю, чи добре складани дрова. Подивився – каже добре. Але як пушов корову доїти, молока не було. Було то в сорок восьмому роци.

Нечигіп Лесник, 1925 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

◆ ЛІСОВИК

Лисовиком, як я був малей, то все дитеї лякале, щоб до ліса ни йшле: „Гам, – каже, – лисовек ходить, то тебе налякає”.

Максим Гайдучик, 1905 р. н., с. Троянів Маневицького району, 1985 р.

◆ ДОМОВИК

Розказувала колесь моя мате... Мололе, каже, якось у вітраку у другому селі пшинецю. Я, каже, пушла до хате, а моя мате осталася. Іде до хате, девиця – світло гореть. Пушла вона на те світло, просетися нануч.

Хазяїн каже: „Ночуйте, тилько ни бійтися, я уночі шо буде стукате, бо в нас в хате є домовек”.

Уночі чую, каже, вже тарабанить. Так ляскотеть по

горішках, як у бубон грає. А ті хатни сплять усі, навіть ни ворущаться. Привекле вже до його.

Знакурі казале, шо яка людена знаця з домовиком, то її буде важко вмирате.

Ганна Трушик, 1926 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

Наська Корчева купела хату в людей. Її казале, щоб оставила місце для домовика. Вона ни послушала, оставила те місце. То кілька жиле в тий хате, а потім на горі все щось стукало.

Там же.

◆ БАБА З ВИШКИ

Хатів оден жинетися і ходев до дівчине. От прийшов раз і сидеть в хати, бо її ни було – пушла красти солому. Коле чує стук із вешке. Девиться – аж златить баба якась по рабрини. З кийком, з торбою. Девина якась. А тут якраз і дівчина в хату зайшла. І баба десь подплась, як пуд землю провалелась, ни стало її.

То розказують, шо в нашем селі було таке, ни пам'ятаю тико, в якій хате. Але вже її нима, ни тех людей уже нима, я їх і ни знала. То старіше люде розказувале.

Там же.

◆ ЖИВИЙ ВОГОНЬ У САМАРАХ

Колесь я сам бачив, як вогонь ходев у нас в селі по пуд самими хатами, а хат не займав. Ми гнали корови од озира. І бачимо: йде од озира вогонь. То тії хлопци, шо були смливиши, бели по йому батогами. А він розийдется, розсиплється на менче огні – і назад докупе.

Василь Концевич, 1925 р. н., с. Самари Ратнівського району, 1989 р.

◆ ДИКІ ЛЮДИ

Казале, шо колесь у нас по лісі ходели дикії люде. Трашні такеї. Їх боялись, щоб ни встрінуте в лісі.

Одарка Шумик, 1928 р. н., с. Самари Ратнівського району, 1989 р.

– Бабцю, як загориться хата, од грому, то ї можна було якось погасити?

– А як! Роблять такий квас, то то закваскою тею, а більш ничем не погасиш. Колесь у селі дядько жив, а в одного чоловіка загорілася хата. Всі люде помагали гасети, а той дядько ни схотів. Каже: „То од мене далеко, моя хата ни загорецця”. Але тут зорвався вітьор і переніс те полум'є аж до того дядька. Зайнялася стриха і хата і все хазяйство згоріли, бо люде во гасили хату того першого чоловіка.

То то вже за меї памняти було.

Зап. Аліна Іваньоха від Ф. Монич, 1902 р. н., с. Світязь, 1988 р.

– Ким у вас лякали дітей? Ну, щоб у колодязі скажімо, не заглядали?

– Лякати дитей ни мона. То страхали коліса. Казали, що в колодязі залізна баба сидить. Мені саму так страхали. „Ни дивись, кажуть, бо там залізна баба сидить, то потегне в колодязь. А щоб драбрени ни лазили, то лякали драбом. „Ото драб каже, – з комина вилізе”. То щось таке чорне... Вони сами ни знали яке, а тіко так страхали.

Зап. Людмила Парполіта від Є. Плейтух, 1919 р. н., с. Світязь, 1988 р.

♦ЛЯК ЧІПЛЯЄТЬСЯ ДО ВОЗА

Колесь а колесь оден дід виз снопе з поля. От кіш шов-ішов і став, ани тобі з місця зрушите. А то навіть ни то щоб увечоре, ще на смерку діло було. Але вин одчув, що ззаду на рубель щось як то повіло. Загленути боїться і та коняка стоїть. Але пиродка йому ведно, що обоє колеса так як би гадобвило. Ага, думає, то знацця ни хто генчий, як ланна рубель повісився. Згадав, що треба робете: заридод сибє, дєсь воно все тєє подилось. Коняка рушил ни хтє й ни поганєв, бо увечоре кінь вин уже й старайтєся як бє додому. І до самії хатє іхав ни хтє стєвєся, ни молєвєся і хоч би тобі щє.

Самуїл Корєць, 1910 р. н., с. Хоцунь Любєцького району, 1987 р.

Він чоловік з райових. І вдень ішов лісом. Вин же з шитавки. І ка'т лосє перебігло. В ту сторону, потим – в ту сторону, зусім понад їм близько, чуть ка' не заїць по погах і так три рази щось. І вже, кажє, все – нияк зоду їн дав, хоч перелетай чириз його. Ото вин узяв лє й вистрілив. Попасти ни попав бо то ж лихе, його не заб'єш. Але пошумило, лїс перед їм роздавєся і знов шитавка. І більш, кажє, вже ни перелетало.

Зап. Людмила Парполіта від Єви Плейтух, 1919 р. н., с. Світязь, 1988 р.

На вєчорєх розказувалє, що є такі місця в силі, що тає лєгкє вєчорєм. Виходить щось білє і гупає, тупає, шє. При відьом говорєлє, що вонє можуть зробєтє навить таке, що людєна можє вмерти. Відьмою стає та баба чи молодєця, яка вночі на Івана Купала шайбє квїтку папороті.

Ірина Виковєць, 1902 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

♦МОЛИТВА ДЛІЯ РЕКРУТА

Господу Богу помолімося за Максима здоров'я.

Грошу Бога й мєлю Бога й Матєра Божу

вєсє святих, янгєлів божих

станьтє до помочі як удєнь, так і вночі при ясній вічі.

Годаруй мєнє, Господи, не зостав жє мєї просьби.

Паси, господи, від пулі бойової,

ни свалєси громової,

ни галє повзучого,

ни звєра бєгучого,

ни мужчин колдунів,

ни баби-стрїтницї,

ни дїви простоволосої.

(Далі „Отче наш”)

Прїська Корпух, 1904 р. н., с. Світязь, 1988 р.

♦ПРИСПІВКИ ДО ТАНЦЮ

Порїзала буряка,

Поколола редьку,

– Бабцю, як загориться хата, од грому, то її можна було якось погасити?

– А як! Роблять такий квас, то то закваскою тею, а більш ничем не погасиш. Колесь у селі дядько жив, а в одного чоловіка загорілася хата. Всі люде помагали гасети, а той дядько ни схотів. Каже: „То од мене далеко, моя хата ни загорещя”. Але тут зорвався вітьор і переніс те полум'є аж до того дядька. Зайнялася стриха і хата і все хазяйство згоріли, бо люде всі гасили хату того першого чоловіка.

То то вже за меї памняти було.

Зап. Аліна Іваньоха від Ф. Монич, 1902 р. н., с. Світязь, 1988 р.

– Ким у вас лякали дітей? Ну, щоб у колодязь, скажімо, не заглядали?

– Лякати дитей ни мона. То страхали колись. Казали, що в колодязи залізна баба сидить. Мене саму так страхали. „Ни дивись, кажуть, бо там залізна баба сидить, то потегне в колодязь. А щоб по рабрени ни лазили, то лякали драбом. „Ото драб – каже, – з комина вилізе”. То щось таке чорне... Вони й сами ни знали яке, а тіко так страхали.

Зап. Людмила Парполіта від Є. Плейтух, 1919 р. н., с. Світязь, 1988 р.

◆ЛЯК ЧІПЛЯЄТЬСЯ ДО ВОЗА

Колесь а колесь оден дід виз снопе з поля. От кінш шов-шов і став, ани тобі з місця зрушите. А то ще навіть ни то щоб увечоре, ще на смерку діло було. Але вин одчув, що ззаду на рубель щось як то повісилось, Загленути боїться і та коняка стоїть. Але з пиродка йому ведно, що обоє колеса так як би гадде обвило. Ага, думає, то знацця ни хто генчий, як лек на рубель повісився. Згадав, що треба робете: зарвав од сибє, десь воно все тєє поділось. Коняка рушила, ништо й ни поганєв, бо увечоре кінш вин уже й сам стараїться як бе додому. І до саміні хате їхав ни хри-стєвсья, ни молєвсья і хоч би тобі що.

Самуїл Корєць, 1910 р. н., с. Хоцунь Любєшів-ського району, 1987 р.

Був чоловік з гайових. І вдень ішов лісом. Вин же з винтовкою. І ка': лосє перебігло. В ту сторону, потим – в ту сторону, зусім понад ім близько, чуть ка' не заїць по ногах і так три рази щось. І вже, каже, все – нияк ходу ни дає, хоч перелетай чириз його. Ото вин узяв да й вистрилив. Попасті ни попав бо то ж лихе, його не заб'єш. Але пошуміло, ліс перед ім роздавсья і знов зийшовсья. І більш, каже, вже ни перелетало.

Зап. Людмила Парполіта від Єви Плейтух, 1919 р. н., с. Світязь, 1988 р.

На вечорках розказувале, що є такі місця в силі, що там лякає вечором. Виходить щось біле і гупає, тупає, вие. Про відьом говореле, що воне можуть зробете навіть таке, що людєна може вмерти. Відьмою стає та баба чи молодеця, яка вночі на Івана Купала знайде квітку папороті.

Ярина Биковець, 1902 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

◆МОЛИТВА ДЛЯ РЕКРУТА

Господу Богу помолімося за Максима здоров'я.
Прошу Бога й молю Бога й Матєра Божу
і всіх святих, янголів божих
станьте до помочі як удєнь, так і вночі при ясній
свічі.
Подаруй мені, Господи, не зостав же меї просьби.
Спаси, господи, від пулі бойової,
від скалки громової,
від гада повзучого,
од звіра бігучого,
од мужчин-колдунів,
од баби-стрїтници,
од діви простоволосої.

(Далі „Отче наш”)

Прїська Корпух, 1904 р. н., с. Світязь, 1988 р.

◆ПРИСПІВКИ ДО ТАНЦЮ

Порїзала буряка,
Поколола редьку,

Зачесала жовті коси –
Подивися, Федьку.

с. Гороховище Любомльського району.

Ой гуляв я, гуляв
Без чобит, без халяв,
Тільки тиі шароваре,
Що дівчата дарувале.

с. Тоболи Камінь-Каширського району

Ой чий же то молодець
В біли штани вбрався?
А вин вийшов за ворота –
Гусака злякався.

с. Любитів Ковельського району.

Ой чия ж то дівчиночка
Така русокоса,
Що до єї хлопци липнуть,
Як кури до проса.

Там же.

◆ ПІСНІ ПРО КОХАННЯ

х х х

Туман яром, по долині,
Широкий лист на калині,
А ще ширший на дубочку,
Кличе голуб голубочку

Хоч не свою, а чужую:
– Ходи, серце, поцілую.
– Нащо чужу цілувати,
Свій жалю завдавати?

...Туман яром, по долині,
Широкий лист на калині,
А ще ширший на дубочку,
Кличе голуб голубочку...

Зап. Іван Романик від матері Г. Романик, 1914
р. н, с. Прилісне (Маневичі) Маневицького
району

х х х

Ой віна-рум'янина,
Зацвіла калина.
Захотіла в сад гуляти
Молода дівчина.

Батько добрий, батько добрий,
Мати не такая –
Не пускає в сад гуляти,
Каже: „Молодая”.

– Пусти мене, моя мати,
Я не забарюся:
Гірший півень заспіває –
Додому вернуся.

Півень піє, півень піє,
Курочка сокоче.
Кличе мати вечеряти,
А дочка не хоче.

– Ой вечеряй, моя мати,
Коли наварила,
Бо вже мені ця вечеря
Така та й немила.

Кулина Гірич, 1926 р. н., селище Шацьк.

◆ ІГРИ „Хустина”

Гру грали переважно на вечорницях. Дівчина, яка сиділа за роботою скраю, брала з дівчат найкращу хустку і обходила з нею хлопців. Хлопці в цей час співали:

Хустино, хустино,
Дівоча хустино,
Впади на плече на'моє.

Під ці слова дівчина кидала хустку на плече тому хлопцеві, який їй найбільш подобався. Зловивши хустину, хлопець обходив з нею дівчат, які співали так само. Він кидав хустку на плече тій дівчині, яка

подобалася йому. Гра продовжувалася до тих пір, поки не виявлялися взаємна симпатія. Пару змушували поцілуватися і цим кінчали.

◆ „Сусідка”

Під час вечорниць учасники гри сідають по парах на лаву, а двоє хлопців, яким немає пари, стоять біля дверей. Один із них „купець”, а другий „касир”. „Купець” називає парубка, з яким би він хотів поторгуватись. Той підходить до дверей разом з дівчиною, з якою сидить. „Купець” називає суму за дівчину, спочатку невелику. Якщо хлопець уступає дівчину „купцеві”, вона цілує „купця” в щоку і йдуть сідають разом. Якщо ж ні, „касир” просить хлопця наставляти перевернуту долоню, щоб всипати йому „завдаток” і б'є ремнем по долоні стільки разів, яка сума називалася спочатку. Коли хлопець за цим разом уступає, то сам стає „купцем”. Якщо ж ні, йому пропонують і відмірюють більшу суму. Гра закінчується тоді, коли якийсь хлопець не віддає дівчину й за максимально допустиму суму, яка встановлюється на початку гри і витримує максимальну кількість ударів ремнем по долоні.

◆ „Долоні”

Гру грали на вечорницях хлопці. Один з учасників обертася до всіх спиною, затуливши очі рукавом правої руки. Ліву руку долонею догори виставляв з-під правого плеча. Хлопці вдаряють по долоні і тут же завмирають всі з простягнутими вперед кулаками правої руки з піднятим догори великим пальцем. Після удару парубок повертається обличчям до гравців і вгадує, хто бив по долоні. Якщо вгадає, на його місце стає той, хто бив, якщо ж ні, все продовжується спочатку.

◆ „Нічки”

...Ви згадали про гру „Нічки”, а як вона гралася?
— Як грається? Зав'язують одному очі, а всі ховаю-
ця. Як уже всі десь поденуться, то той з зав'язаними

очема ходить ловить. І щоб з зав'язаними очема зловев.

— А грають тільки малі діти?

— Авжеж мали... Діти.

— А молодець не грала?

— Та й молодець... Бувало ще баба розказувала, що й хлопце з дівкаме колесь грале на вечерках.

— А грали ту гру тільки в хаті чи й надворі?

— О не! Ме тико в хате тиі „ничке” грале. Оно тико в хате посередине. Попуд лавке похаваюця, а хто й так присяде, то й того ни зловить.

— А озиватись мусили!

— Озивались... Озветься й хучій пирибигає на друге місце. Озветься — і пирибіг. Попробуй знайде його з зав'язаними очема.

Зап. Аліна Іваньоха від Віри Мазурок, 1928
р. н., с. Світязь, 1988 р.

◆ „Бабиці”

У нас та гра, що зав'язувале гоче, звалася „Бабице”. Грале її по хатах і тільки зимою. А літом надворі грале генче ігре.

Зап. Надія Сидорук від Марії Сінчук, 1929
р. н., с. Лахвичі Любешівського району, 1987 р.

◆ КАЗКИ, ЛЕГЕНДИ, ПРИТЧІ, ПЕРЕКАЗИ, ОПОВІДІ

◆ Змій купається в криниці

В лісе живе змій з золотею короною. Все колесь старей люде гомоніле, що щаслевий той буде, хто його побачить. Гребя тільки розстилете пояса чирвоного, як бачиш, що він повзе, чи пітяжку, то там та корона й лижетиме на тим поясе.

У нас все казале, що він вилазив з теї кринице, що все пастухе худобу поять, як жинуть додому.

Я й сама раз бачила. Правда, оддалік, бо побоелася олезько пудходите. А вин такей вилекий, грубий, голову пуднев і тільки водить. То пудвидеться над

водою, то знов десь подіниться. А голова блискуча, так будьби зора на їй гореть...

Чи то, може, міні так вздрелося, бо сонце якраз заходило. Я вже ні раз так собі думаю, мо', голова мокра була, бо з кринице вилазив, да 'д того так блищело... Але, здається, як зара бачу.

Г. Романик. 1914 р. н., с. Прилісне (Маневичі) Маневецького району. 1975 р.

◆ Золоторогий вуж

...Одьо в нас коло Болоцька¹... мате, покойниця, розказувала, як ходеле, каже за зіллім усяким² в тії корчі, шо каля озера ростуть, то все казале, шо з там того боку, ні з сього од дороге, а з того дальшого, вилазив такей вилікий вуж... із золотеме рогаме. То старей люде все пириказувале: як побачиш, то ні лякайся і ні втикай, бо те так і так од його ні втичеш, хай бе й 'як бігла, а возьме здоyme з голове хустку, постиле пирид ім, і вин тії роге так на хустце й оставить.

Настя Остапчук, 1923 р. н., с. Троянівка Маневецького району, 1984 р.

◆ Дівчинка з-під печі

Як зара помню, ниділя була. Хазяйка наготовила і всі пушле до церкви. А я й Данело остались. Систра повісила колеску осьдьово. Двоє (менших) сидять в колесце, а ме колешимо. Але з-пуд пече виходить дівчинка. Малейка, хорошийка, волоссичко блискуче. Пройшла понад наме, никого ні зачипела. Подивелась і пушла... Й ні стало їй. Ні знаю, де й поділась.

— І хто ж то був? Не русалка часом?

— Не! Русалке то воно по полю ходять, а то з-пуд

¹ Болоцько — озеро поблизу села.

² Маються на увазі лікарські рослини. Мати оповідачки мала в селі репутацію знахарки-зілничі.

пече велизла. Го, кажуть, як мате загубить дитену і закопає, то воно впосля чесом приходить.

Артем Гривинець, 1899 р. н., с. Стобихва Камінь-Кацірського району, 1985 р.

◆ Гуковиця

Жили колись вельми давно у нашому селі двоє молодих людей, чоловік і жінка. І так любилися, що одне без другого жити не могли. Пожили вони всього якийсь місяць як побралися, а там треба було случитися нещастю, то воно й случилося.

Пішла жінка в ліс по гриби, а чоловік косити на болото. От пішла вона та й заблудила. Чоловік прийшов до хати, жде-жде — нема жінки. Бже й ніч заступила — не йде жінка до хати. Кинувся він до лісу. Але ліс великий, а де шукати не знає. Тож іде, бідолаха, лісом, гукає на всі боки — ніде ніхто не озивається. А тут дощ почався, блискотнява, гримотнява кругом. Жився й він з дороги. Дійшов до болота, що тепер ми звемо Рабчуновим, а ноги вже аж гудуть за день. Дорогу, тільки як блисне, видно. Не знає, бідний, куди вже далі йти і де її тільки шукати. Сів під сосною та з горя й заплакав. Вже ні грому не чує, ні блискавок не бачить. Ридає — сам не свій.

Коли чує — десь ніби з другого боку болота — коханий голос. Він, не довго думаючи, та прямо через болото до неї. Мало не до половини дороги пройшов, а вона вже в другому боці одзивається. Кинувся назад — ще в іншому місці гукає. А грім гримкотить, не дає розібрати, чи то милої голос, чи його власний відлунює. Там десь в тому болоти вони й пропали обоє. Ніхто більш ні живими, ні мертвими їх так і не бачив.

А в громовицю й тепер на тим місци щось гукає. Кажуть, що то чоловік з жінкою перегукуються, бо й на тим світі нияк зийтися до купи не можуть. А те місце так і зараз зветься — Гуковиця.

Уляна Літот, 1935 р. н., с. Троянівка Маневецького району, 1981 р.

♦ Волошки – русалчині квіти

Тепер такого нема, щоб десь русалки хлопця залоскотали, чи яка нечиста сила людей лякала, а бувало всякого траплялося, і чого було між людьми не наслухаєшся. Але теє було давно, коли ще ходили по світу русалки і всякої нечисті було повно кругом. Щоліта, як приходила вже їхня пора, одна русалка весь час ховалася цілими днями восьдечко в житі коло нашого села. Не раз люди її там бачили, але нікого вона не зачпала, ото хіба, що вилякає кого часом то й усе. Одна вона знала, що тут хотіла.

А жив тоді в селі один вельми файний хлопець, кажуть, нібито Василем і звався, – ставний, синьо-окий, липшого ніде не було. Побачила його русалка й залюбилась. Сидить було на межі, квітки перебирає, та все в той бік дивиться, звідки він міг би появитися. Не одне літо вона там сиділа, все за ним сохла. А як побачила, тут же й причарувала, присушила до себе. Майнула голим тилом – і казайський син не зчувся, як кинувся за нею в жито. А їй тільки того і треба було. Повела вона його житами, полями, ні одної чочі, ні миті одної очей стулити не дала, все не могла їм натішитись, хоч до себе й не підпускала близько. Не міг збагнути і він, ні де він є, ні що з ним діється. Так минув тиждень. Вибився він із сил, впав раз серед жита і заснув міцно-міцно.

Прокинувся – ніде нікого, тільки жита кругом, як стіна зелена. Отямився – пустився тікати. Та де б то він знав, що не покинула його русалка, а тут же недалечко, оберігаючи його сон, збирала на вінок квіти. Побігла й вона слідом. Жито під нею вгиналося, як од вітру, і тут же вставало, а за ним не встигло й підвестися, як розгнівана русалка стояла поруч, біля самої межі. Вона, видно, й раніш його догнати могла, але ще думала, що сам до неї вернеться, а тут ступи він ще крок – і ніколи б вона його більше не побачила, бо вона тільки в житі в ту пору силу має. Глянула ще раз на коханий блиск синіх очей, а щоб не упустити навіки, дихнула подихом холодним – і на

тому місці, де стояв Василь, гойднули головками дві сині квітки, ніби пара його синіх очей.

Русалка тут же розтала і більше не з'являлася з тих пір ні разу. А волошки і зараз ростуть. І хоч тепер розрослося їх видимо-невидимо, русалки тоді, як вони ходять по полю, ревно стережуть їх і готові залоскотати кожного, хто зірве бодай одну квітку. Але то вже інші русалки, та й волошки зовсім не ті.

Марія Горайчук с. Градиськ Маневицького району, 1981 р.

♦ Чума в Троянівці

З давніх давен ходила по нашій землі страшна і невиліковна хвороба – чума. Ніхто не знав, як її одоліти, а вона косила всіх підряд – ні старого, ні малого не жаліла. Почали люди шукати ради по ворожбитах. І знайшовся один знаючий чоловік, який сказав, що побачити чуму трудно, бо вона перекинулася зараз чорною куркою, і на чиєму городі сьогодні погребеться, там завтра всі слабі лежать. Пішов той знахар нишком по людях, щоб чума не почувла, і сказав усім позакривати на ніч курей по хлівах.

От кури на сідало – і чума за ними. От вони повсідалися, а люди не сплять, у хатах вогню не гасять. А як усе стихло – кожен до свого хліва, половили курей, пов'язали, на вози – і до броду на городецьку межу. Там усіх їх перетопили. Тоді й хвороба пройшла і люди перестали вмирати. А місце, де був брід, хоч і зарівнялось, але Курячим бродом так і зветься.

Уляна Літот, 1935 р. н., с. Троянівка, 1981 р.

♦ Як дружко ворожбита випередив

Колись ішло весілля до вінця. І треба йти якраз понад ту хату, де ворожбит жив, іншої дороги не було. Весільні й стали казати дружкові, що то така okazія. А він каже: „То пусте, мені весілля треба вести селом, а не городами; треба, щоб усі бачили. Маю боїтися невіда чого!” Так, ніби з гонору каже. А не при- знається, що й він знає дещо.

Люди бідкаються між собою: „Ой щоб не наробив наш дружок лиха. Скільки весіль ходить, всі ту хату обминають, ідуть городами і ніякого стида нема. Пустить проклятий ворожбит усіх вовками – буде не до гонору”.

А дружок був із другого села. Там його добре знали, бо ліпшого знахаря за нього на все село не було. А в чужому селі так собі чоловік та й годі.

От уже як рушили, він і каже: „Скажете мені, як будемо до тої хати доходити”. Йому й показали на хату ще здалік. Як тільки-но весілля вийшло туди, де дороги сходяться, не встигли повернути у вулицю, а ворожбит уже у вікно голову й виставив. Тут усі й похололи, а дружок як гляне на нього, так у того роги й вирости. Молотить ними по вікні, ніяк голову назад у хату забрати не може. А люди кругом дивом дивуються, хто б про таке й подумав.

І так стояв, аж поки весілля назад не йшло. Повертають назад у ту вулицю, дружок й каже: „Стоїш, бісова личино?” Мовчить, тільки головою мотає. „Знатимеш, як другий раз голову виставляти”. Та й відробив, що ті роги десь поділися. А якби був не випередив його, то міг би й вовками усіх пустити чи ще що вчверити.

Артем Гривинець, 1899 р. н., с. Стобихва Камінь-Каширського району, 1985 р.

◆ Як виникли Троянівські ліси

Була колись Троянівка містом, але ліси довкола неї з'явилися ще коли була вона невеличким селом. І славилася вона не тільки чаклунками-чарівницями, а й гарними дівчатами, які тут виростили. А найкращою на вроду була відьмина дочка. Хто не гляне на неї, то вже очей не може одвести.

А одного разу проїжджав через село старий багатий пан, що їхав на лови десь у цуманський ліс. Їхав і зупинився коло відьминої хати. Вже й коні пристали з дороги, пити захотіли, і ловцям би перепочити вже пора. Та не до спокою, не до перепочинку стало багатому панові, коли побачив відьмину дочку-красу-

ню. Прикипів до її вроди, дарма що вже в літах. Але дівчина й слухати не хотіла про панові залицяння, випурхнула з хати – тільки її бачили.

Тоді пан вирішив узяти її силою. Не дійшов він до цуманських дібров, завернув ловців назад, щоб через деякий час вернутися за непокірною красунею з цілим загоном. Найняв ціле військо і на світанку наказав так обложити село, щоб жодна жива душа з нього не могла вислизнути, пташка, щоб не пролетіла, вуж, щоб не проповз.

Страшна сила посунула не село з усіх боків, підходячи до самих хат. Побачила дівчина пана серед воїв – і зрозуміла, що не втекти їй цього разу. Мов мале дитя кинулась за захистком до матері. Не довго думала чаклунка, чекала, щоб приступили панові вої ближче. Злість кипіла в ній, бо ніхто ще зроду не зважався брати щось від неї силою. Гукнула вона на весь світ широкий своє прокляття – і стало те військо разом з паном і усіма його слугами дубами і соснами. Відтоді й стоїть ліс довкіл Троянівки, тулиться до самісіньких її околиць. Захищає від злих вітрів, береже від заметів. І навіть тепер важко зустріти у наших краях ліс, більший од нього.

◆ Чому кує зозуля

Про зозулю питаєте? Е, то давно тее було. Не знаю чи й правда, але колись розказували старі люди, будьбито справді таке було.

Пішли якось дівчата до озера купатися. От покупалися, стали вбиратися додому. Коли ж це в одній одязі нема. Дівчата забралися пішли собі, а вона все ходить по берегу та ту одязу шукає. Шукала-шукала – вже й смеркати почало. – Ну, – думає, – не інакше, як хто з парубків заховав. Давай тоді вона на весь берег просити-кричати: „Якщо ти, – каже, – старий – батьком зватиму, як молодий – жінкою тобі стану. Віддай одяг!”

Коли ж то вилазить вуж з-за корча: „Бери, йди, – каже, – свій одяг. Он там в корчах лежить, але на Петра прийду й за тобою. Будеш мені за жінку?”

Прийшла дівчина додому та й тішитися, розказує матері, як її вуж насмішив. А мати почула й зажурилася.

Почали вони з того дня всі шпарини в хаті забивати та глиною замазувати, щоб ніде вуж голови не просунув. А на той день, коли вже він мав прийти, позачиняли ще з ночі двері, позабивали вікна з хати, одну тільки шпарину маленьку оставили, щоб видно було, що надворі робиться. Сидять в хаті, надвір і носа не показують.

Коли це чують, гуде щось. Вони до шпарки – аж котиться шляхом цілий клубок вужів і прямо до них у двір.

Як навалились на двері, засувки тільки „бряз” – і вже вони в хаті. Обступили дівчину з усіх боків і повели з собою прямо до криниці.

А там став з того вужа вельми гарний хлопеч. Дівчина, як побачила його такого біля себе, про все забула і стала йому жінкою.

Народилося в них двоє дітей, хлопчик і дівчинка, та так і живуть собі. Але минув рік, стала вона проситися в чоловіка, щоб пустив її матір провідати. От пустив він її і сказав, щоб як захоче назад додому, то щоб прийшла до криниці і крикнула: „Вийди, Іване!” Він і припливе до неї.

От прийшла вона до матері, а мати рада така, ходить коло дочки та все в неї розпитує і як та живе, і чи добрий в неї чоловік. Дочка й каже, що й чоловік у неї добрий, і живуть вони багато, і все в неї тепер є.

– Е, – думає мати, – так ти мене не обдуриш. Якби такий добрий, то хіба пустив би тебе саму?

Коли дочка заснула з дороги, баба давай розпитувати внуків.

– Чого то, – каже, – ваш батько разом з вами не прийшов, а пустив вас самих?

Хлопчик нічого не сказав, а дівчинка й каже: „Не можна нашому татові до вас іти, бо його вб'ють тут. Наш тато – вуж. Зараз десь він чекає, коли мама покличе, щоб він забрав нас знову додому”.

– А як же вона його кликатиме, дитино? Хіба вужа можна якось кликати?

– Можна. Мама має підійти до криниці і сказати „Вийди, Іване”. Він і випливе з води.

От рано-ранесейко, ще й сонейко не вставало, взяла баба сокиру і пішла до криниці. Крикнула: „Вийди, Іване!” – вуж тут же й виліз. Гепнула сокирою – і відвалила голову.

А дочка встала, повмивала дітей і збирається вже йти. А матері нема в хаті. Не стала вона дожидатися – видно, душею щось лихе почула. Пішла. Прийшла до криниці, стала гукати – не пливе вуж, тільки вода червона-червона стала.

Здогадалася, що це мати все те зробила – не стала вертатися до маминої хати. І ніде тепер у білому світі ніякого більше роду в неї не було. Не стало ні куди піти з дрібними діточками, ні до кого голову прихилити.

От і вирішила вона покінчити усе за одним разом. Синові за його золоті слова дала голосочок, як срібний дзвіночок, – перекинула його соловейком, дочку зробила ж гадиною, щоб тепер сама батькової долі зазнала. Сама ж злетіла сивою пташкою, затужила-закувала, на весь світ жалем зайшлася. З тих пір і літає, ні дітей, ні хати своєї не має.

Соловейко й тепер своїм голосочком розраду людям приносить, а гадюка щовесни ліновисько скидає, думає, що вже мати простила її, і вона стане людиною. Вона ж бо не знає, що мати й сама зозулею стала і тепер, якби й хотіла, то не зможе їй простити.

Зозуля ж літає та все кує, чоловіка-вужа до себе кличе, а на Петра вертається до неї колишня пам'ять. Пригадає, що чоловіка у цей день вбито, і замовкає аж до другої весни.

◆Світязь

А Світязь то того... Ліс був... І його ризали й палели. То он свитився ден і нич. Вот і Світязь.

Зап. Людмила Парполіта від Єви Плейтух,
1919 р. н., с. Світязь, 1988 р.

...От Светязь чога називається? Тут вроді ліса великі були колись... І проризали – і стало свититися. Возеро стало ведно. Того й прозвали Свитязь.

Кулина Гірич, 1926 р. н., селище Шацьк,
1988 р.

◆ Заклята береза

Колесь на острові, там росла биреза. Казале, що то заклетая дівчина і її ни можна зачіпате. От колесь, давно вже, поїхале ми туде сіно грабате. А коло бирези росте ще дві, але тиї вже ни такеї. А та хороша! Такі коски, ну голячки, геть до самої води попускались. От чоловіке взяле по голечце з тих двох і одризале. Одризале йничого... А як ризнуле з теї, то з єї кров так „кап”, „кап”.

Я те сама своїме очема бачила, хочете вірте, а хочете не.

Теї бирезе ни треба було чипате. А якеїсь чоловік з Пульма порубав її на дрова. Йому казале: „Ни чипай”. А вин не! То в його все хазайство за вітром пошло. Все пропало! І сим’я повимирала. Геть прийнялеся навить із села.

То за ту бирезу.

Зап. Аліна Іваньоха від Анастасії Дужич, 1917
р. н., с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

◆ Як місто озером стало

То мені ще мої батьки розказували. Каже йшли з вінцю парубок з дівчиною. А то ж колесь ходели босиї, то не так як топір. Отож вони йшли і тая дівчина збила пальця і стала кров течи. А вона й каже: „А щоб ти, тоє місце возиром стало!”

А там був город. І стало те все опускатися, опускатися, затоплюватися водою. Вода почала звидкись пудходити. І стало возиро. Тилько те місце, де стояла церква, не затопило. Там остався остров. А дівка й молодець стали деревиною – явором і березою чи то вербою. А де колесь була гора, то так вона й зараз є,

як була, тилько що под водою. Глубший як по коліна в тому місці не буває, можна й до острова босому дойти, хоч в озирі є глубина й за сорок метрув.

Юхимка Гвоздецька, 1905 р. н., с. Пульмо
Любомльського району, 1988 р.

◆ Звідки взялася черепаха

Іла жинка курку. Аж бачить: іде стариць до хате. Вона ту курку хутейко назад у піч. Як стояла на шковороді, другою мескою накрела – і в піч!

Заходить той стариць в хату, малей, худей, бідний, просить поїсти. А вона каже: „Я б дала, але ж бачите-нима ничого в хате”.

Вин знов просить: „Ради Христа, дайте хоч що нибудь. Я такеї голодний...”.

Вона ж божитья, що ничого нима в хате...

Вин тоді каже: „Є, молодице, є. Ану ж одчине піч”.

І як вин теє сказав, вона вже ни могла ни покоретися, таку селу над собою почувала. Одтулює піч – а звидте вилазить смажана курка з двома полумискаме на животі й на спене.

Тоді вона догадалася що то був за стариць. А то Бог був. Вона до двирей, хотіла пирипросете, а його вже й ни ведно, й ни чуте.

Того люде й кажуть, що чирипаха з курке, то та курка, накрета двома полумискамаи.

Зап. Марія Мельник і Лідія Сахарук від
Мартина Оласюка, 1925 р. н., с. Березичі Любе-
шівського району, 1987 р.

◆ Нащо сліпому ліхтар

Ішов сліпий уночі. В одній руці в нього був глечик, а в другій – ліхтар. Зустріли його люди, що зверталися з млина, почали сміятися:

– Нащо тобі, сліпому, ліхтар? – питають.

– Е, – каже сліпий, ліхтар той не для мене, а для вас.

– Але ж у нас є світ.

– Того замало. Зі своїм ліхтарем ви здалеку мене не побачите, можете наштовхнутися на мене й розбити глечика. Так що ліхтар цей для вас.

Сліпий був незрячим з роду, але краще від зрячих знав нащо людині очі. Людина бачить не тільки очима, а й розумом.

Ганна Остап'юк, 1922 р. н.

◆ Про мишу

Ходила миша до Бога просити, щоб люди її м'ясо їли. А Бог каже:

– Люди з тебе м'яса їсти не будуть, бо його з тебе дуже мало.

Тоді миша каже:

– Зате в мене г...а багато, то хай г...о моє їдять.

От вона тепер скрізь і паскудить.

Мартиян Олексюк, 1925 р. н., с. Березичі, 1987 р.

◆ Урочище Татарка в Нуйні

Коли татари двинули на Польщу, то поляки, казали, що де татарин пройде, там трава не росте. Іван Грозний і польський король з своїм військом погнале татар і вони одступили. Остановились коло Нуйна, де тепер у нас урочище Татарка. З тої пори воно так і називається, бо там стояв татарський обоз, а обоз їхньої старшини стояв у панському дворі.

Але й тут їх якось оціпували. Татари, як узнали про те, почали закопувати золото і там усяке своє багатство. Думали, якщо прорвуться, то потім вернуться і заберуть усе собі. Другого дня, щоб не знати було того місця, де воно було заховане, провели виучку. Все кругом коні збили копитами, зробили токовище. Але через день їх тут розбили вцент, а ті, яким вдалося втекти в Крим, вже боялися більше вертатися на те місце. А з того часу в панському лісі, де є урочишко Борисове, осталося три чи чотири татарські могили.

Нечипір Лесник, 1925 р. н., с. Нуйно, 1990 р.

◆ Любешів

Татари дійшли аж сюди. Один бистрий хлопець втік звидти до Луцька і став кучером у князя. А в князя

була дочка вельми хвайна. Вона в того кучера залюбилася. Тайно од батьків повинчалися і втекли сюди. Построїли хату і жили. Князь прислав майстрів, помиг ім построїтись лучче. Збудували замок. Став город. На честь княжої дочки Любаши і назвали його Любишів.

Филип Березюк, 1915 р. н., с. Зарудче Любешівського району (околиця Любешова)

◆ Як пан навчив бабу знахарювати

Була бідна жинка. Ходила од села до села, милостиню просила. Зайшла до пана, щоб кусок хліба дав. А пан був вельми хазяйновитий, не звик, щоб щось ішло з дому просто так, незароблено.

– Е, ні, – каже, – жиночко. В мене так нема, треба заробити.

– Ой паночку, як же я зароблю? Я вже не здужаю робити.

– А говорити здужаєш?

– Говорити можу.

– То йди шепчи людям, то й матимеш зарібок.

– Що шептати? Я ж і шептати не вмю.

– Я навчу, – каже пан. То не є така велика штука.

Шепчи: „Чи ти подужчаєш, то чорт тебе бери, чи ти умреш, то чорт тебе бери”.

Пішла та баба з хати.

Але якось і пан заболів. Став нарив йому в горлі. Яких дохторів уже не привозили, ніхто дати ради не може. Стали шукати ще по людях, бо вже чи так чи так умре. Нараяли їм бабу, що вельми добре од усього помагає. Послали бричку за бабою.

Зайшла вона. Стала в покої коло пана. Шепче і шепче. Довго шептала. Аж панові цікаво стало, що то вона за таку молитву довгу знає. Прислухався добре, коли чує: „Чи ти вмреш, то чорт тебе бери, чи ти подужчаєш, то чорт тебе бери”.

Як зорвав пана сміх з тої великої знахарки, то так сміявся, що аж нарив йому лоп. І остався живий. А бабу не знав як і віддячити за те.

Там же.

◆ Тічка (кріт)

Тічка з чоловіка.

Було двоє синів у батька. Одного він любив, а другого не. Прийшла поре тем хлопцям женетися. Той перший син брав за дівкою вельми мніго поля, миг обойтєсь і биз батькової зимні, а другий жєневєсь на бідний дівчинє. Прийшов він у батька просєтє.

– Тату, дай мені тє урочищє.

– Як Бог дасть, так і будє, – одказує батько. А сам поклекав старшого сєна й кажє:

– Ходімо вночі на нашє полє, викопайм криївку, будєш там сидітє, а як я прийду з меншим і буду питатє „Божє, кому сє невка”, скажєш: „Старшому”.

Так і зробєлє.

Пушов менший брат жалобний до хати.

Алє минає дєнь, другий, тєждинь – нєма старшого сєна. Пушов батько одкривати, а там ничого нєма, тилько нора. От він землю й рєє з тєї пори. Став тичкою, кротом значить. А вмирати вилазить наверх. Як чоловік вмирає. Так ужє Бог йому дав. Казав жє батько меншому синові: „Як Бог дасть, так і будє”. От він і дав. Меншому полє батьковє, а старшому – смєрть. Нє так, як батько хотів.

Мартіян Олексюк, 1925 р. н., с. Березичі,
1987 р.

◆ Що кому на віку назначєно

Ішов Ісус Христос з учнями своїми Петром і Павлом. Ішли і сильно втомилисє. Ученики кажуть: „Господи оддохнімо. Дальшє нє можємо йти”. А він їм одказує: „Нам нє можєна оддыхати. Нам трєба йти на хутор, там нє можє жінка розродитисє, трєба їй помогчи, бо вона живє одна-однісінька, можє і вмерти”.

Зайшли, попросились до нєї наноч. Вона їм і кажє: „Як жє ви будєтє спати, як я кричу?”. А вони їй: „Ми підємо в клуню, будємо там ночувати”. – „Ідітє”.

Ішов солдат з армії. Зайшов до тої хати, тожє проситьсє наноч. „Іди, – кажє, – в клуню, Там ужє трєє

ночує”. А солдат боїтьсє, бо їх трєє, а він один. Зайшов нишком, сів у куточку і слухає, що ті трєє там роблять. А Господь розложив книгу і дивитьсє. Кажє: „Іди, Петре, подивисє, що з жінкою”. Петро пішов, подививсє і кажє: „Господи, розлучай, бо вельми мучитьсє”. Господь подививсє у книгу й кажє: „Зараз нє можєна розлучати, бо родитьсє вбивця”. Через дєякий час посилає щє Павла: „Іди, Павле, щє ти подивись”. Прибігає Павло: „Господи, розлучай, бо страшно жінка мучитьсє”. Господь знов у книгу дивитьсє: „Нє, – кажє, – нє розлучу, бо будє великим злодієм. Вона вдова, будє їй великє горє. Іди щє ти, Петре”. Приходить Петро: „Господи, розлучай, бо вжє при смєрти”. – „Ну що ж, – кажє Господь, – важко, алє приходитьсє розлучати. Ідітє розлучітє. Хороший будє хлопец і рости будє добрє і люди його шануватимуть, алє в дєнь свого вінчаннє у своємю ж таки колодязі і втопитьсє”.

От Петро і Павло розлучили, поблагословили тє дитє і пішли. А солдат сидів у куточку і все тє записав. Тожє пішов, тє дитє поздоровив, собираєтьсє йти. А вдова кажє: „Ви занєситє мені дитину охрєститє”. Солдат охрєстив і знов збираєтьсє йти. А жінка кажє: „Оставтє свій адрес, щоб син знав, дє батька хрєщєного шукати, як кликати на весілля”. Солдат оставив адрес і поїхав.

От син ростє хороший і пригожий. Строятьсє вони на весілля. Мати й кажє: „Синочку, на адрес, іди запроси батька на весілля”. Поїхав той син. Найшов, попросив. От і весілля. Прийшли з вінчаннє. Мати радіє, веселитьсє, що сина женила, а батько такий смутний ходить, як стіна. Стали гості гуляти, а батько тим часом пішов до колодязя й позабивав його дошками. Мати питає: „Нащо ви тєє робитє?” – „Щоб часом ниhto в колодяз нє впав”.

А молодий тожє світєм нудить. Батько дивитьсє на його і аж плач його берє, а мати хоч би що, ничого нє бачить. От пішов той молодий, ліг на ті дошки на колодязі і вмер. Мати кричить, люди плачуть, дівчинє на вичитає, а солдат виймає ту записку й кажє: „Нє плачтє, люди, і Ви, кумо. Знайтє, хто тої ночи, як він

родився, у вас ночував? Сам Господь з учениками Петром і Павлом. Так що йому так було ще тоді назначено.

Марія Яковинич, 1918 р. н., с. Піща Любомльського району 1990 р.

♦ Король циганом

Жило два королі по сусідству. Один був ще зовсім молодий, а другий мав уже дочку на виданні. І от молодий король полюбив дочку того короля-сусіда. Дня прожити не міг, щоб її не побачити. А вона його не хотіла. І хто тільки до неї не приходив, усім одказувала з сватами.

Старий король терпів-терпів, та й каже: „Має чи не має колись тому бути край?” Подумав-подумав і каже своїм слугам: „Віте годуйте блохи і такі, щоб гладкі були! Шкури з них обдирайте і шийте черевики. І хто тії черевики вгадає, з чого вони, за того моя дочка заміж піде”.

Ну й того... вони годують тії слуги.

А молодий король вельми хитрий був. Прийде до старого, зо слугами погомонить, спитається нишком, що в їхнього короля робиться і який у того настрій, а тоді вже й до самого йде в хороми.

Тож приїжджає він раз до свого сусіда, питається в слуг, що в їх нового чути, а вони йому й розказують тую оказію. Зрадив молодий король. Дуждав того дня, коли з блошачої шкури черевик нашіють, перебрався циганом і приїжджає у двир. А людей з'їхалося вгадувати, що не розминутися. Зо всього світа женихи. Пуд'їжджає й циган. Та таким конем сухим, таким безневажним. Всі вгадували – ніхто не вгадав.

От вин пудходить:

– А чи можна, – каже, – і циганам вгадувати?

– Аякже, – ка', – мона! Вгадуй, цигане, як вгадаєш!

Взяв він той черевик, дивиться-дивиться, в руках перевертає. – То з блошачої шкури, – каже.

– Ой, вгадав...

Королівна плаче, але що поробиш, такий уже батьків наказ: хто вгадає, за того й заможж іти. Були ж усякі, а мусить іти за цигана. Він же бідний.

А циган, не довго думаючи, за королівну та на віз і вже везе з двору. Вона рвалась-рвалась од його, але, так ради й не дала. Плаче цілу дорогу – за сльозами світу не бачить.

А він її заспокоює:

– Не плач, – каже, – цигани на світи теж якось живуть. Поїдемо до мене, я наймуся в пана, буду робити, будемо якось жити. А я недалеко тут живу, як буде час, то й до твого батька деколи їздити будемо. Я з сусіднього королівства.

А вона ще поправляється плакати од тих слив. Але поплакала-поплакала і якось вже змирилась.

Їдуть лугом, бачать табун коней пасеться.

– А чиї то кони? – питає вона в цигана.

– А то, – каже, – того короля, що ти не схотіла за його йти.

Вона й знов поправилася плакати.

Їдуть, їдуть. Стадо товару пасеться.

– А чиї то корови? – питає.

– А то того короля, – каже циган, – що ти за його не схотіла.

І знов її жель узев.

Їдуть далій. Бачить вона – таке подвір'я хороше! Такі хороми, такий садок...

– А чиї то хороми?

– Та все ж того короля, що ти не схотіла.

Вона знов плаче.

– Не плач, – каже циган, – добре, що ти за його й не пушла, зо мною не гірш тобі буде. Я недалеко од його живу. Я йому роблю, а він мені платить. Жити можна.

Привіз він її до якеїсь малейкої хатки з одним оконцем.

– Зайду, каже, – зараз до короля. Може, тут же мені й роботу яку дасть, щоб ми мали з тобою за що жити.

Вийшов з хатинки й каже:

– Не, немає мені роботи. Але завтра будуть пшеницю полоскати, бо наш король має женитися, казав,

щоб ти прийшла на роботу. А як будеш іти, то гляди
взуеш мої чоботи з довгими халявами, насиплеш
туди пшениці, то на вечерю будемо мати що їсти.

Пішла врано жінка. Пополоскала теї пшаниці,
насипала й у чоботи, як циган навчив. Іде додому.
Аж тут виходить і сам король до служок.

– А може, – ка', – котра що вкрала?

Королівна зо страху мало не впала. А вин до єї:

– Ану, роззуйся, – каже.

Вона як скинула чоботи, так зерно з халяв і поси-
палось.

Король там в шанці викричав, викричав на єї і
одпустив з нічим. Іде вона до хати й журиться, чим
чоловіка годувати буде.

А король бігом до хати, перебрався циганом, хо-
дить по хаті, співає.

Вона зайшла і каже:

– І нащо я тебе послухала? Як став король переві-
ряти, такого стиду мені наробив ще й накричав при
всіх.

– Нічого, – каже циган, – я з королем знайомий,
пиду зараз із ним договориюся.

Пішов.

Вертається.

– Казав, – каже, – король завтра приходить муку
сіяти, бо через день весілля. Як ітимеш, візьми муки
в хвартушок, зваримо якоїсь затирки.

Вона так і зробила. Але йти додому – знов король
усіх перевіряє.

– Знов, – каже, – вкрала! Не приходь більше.

Іде вона додому, плаче. А циган в хаті ліг на
лавці, ногу на ногу закинув, у стелю дивиться й
співає.

– Чого, жінко, плачеш!

– Ага, – каже, – не заплачеш, як сказав король, що
більше не хоче мене й на подвір'ї бачити. З чого ж,
чоловіче, жити маєм? З учорашнього дня нічого не
їли.

– Не журись, – каже циган, – я з королем поладжу-
ся.

Та й пішов.

Приходить.

– Бач, – каже, – жінко, а що я тобі казав? Простив
тебе король. Сказав, щоб завтра приходила на весіл-
ля строїти. Але як будеш строїти, візьми ще на почат-
ку розсолу в горщик, бо потім не буде. Загорни його в
хвартушок та гляди ж не розлий, поки строїтимеш.

Вона так і зробила.

А король убрався у все весільне, гості з'їхалися. Всі
питають де ж молода, бо пора б уже гостей за стіл
садовити.

– А от бачите, – каже король до челяді, – три госпо-
дині на стил строять, котру я возьму зараз до танцю,
та й буде молода.

І взяв до танцю ту, що все крала. Як став з нею
танцювати, а той розсіл ллється і ллється з-под хвар-
туха кругом. Всю її залив.

А вона його просить:

– Королю, одпусти мене. Яка ж я молода, коли в
мене є чоловік. Я хочу до чоловіка.

– Ні, каже, – я король і що накажу, те всі в моєму
королівстві мусять робити.

Почала вона знов плакати, як тоді, коли за цигана
замуж ішла. Тоді король признався, що то вин і був
тим циганом. А од нині й довіку буде тільки коро-
лем, а вона мусить бути королевою.

Єва Плейтух, 1919 р. н., с. Світязь

◆ Дуб, ясен, осика й тополя

Одного разу зобралися три сестри на ричку купати-
ся. Покупалися, вийшли на берог. До своєї одеже
повиходиле. А найменша сестра була вельми красива.
Вліз їй вуж у сорочку і говорить до її людським голо-
сом: „Чи згодна ти бути мою нивестю”. – „Згодна, –
каже так аби одчипевся, – злазь з меї сорочки”. Бо що
мала робете, як старши дві сестри 'дразу додому
пушли, а вин її держить і держить.

От вона убралась і пушла додому.

Другого дня мати куделю куделила, глянула в
окно – аж налізло повний двир вужів. Самих три
довших і товщих – впирід. І говорять людським голо-

вона: „Наша дочка пообіщала нашому государу нивесту твою”.

Зловили їм білу курку. – „Гето, – кажуть, – ваша нивеста”. Забрале воне ту курку і ведуть, а зозуля кує: „Ку-ку! Ку-ку! Дівчину не трапили, курицю засватали!”

Ворочаються воне назад і говорять: „Нащо ви нас обманули? Давайте нам нашу нивесту”.

Дають їм білу ягницю. Ведуть воне її, а зозуля знову кує: „Ку-ку! Ку-ку! Дівчину не втрапили, ягницю засватали”.

Ворочаються воне другий раз: „Нащо вите нас обманули?” Дають їм білу корову. Ведуть її, а зозуля знову кує: „Ку-ку! Ку-ку! Дівчину не трапили, корову засватали”.

Приходять воне третій раз до хате і говорять: „Нащо вите нас обманюєте? Як не оддасте, не випустимо вас з вашої хате, усьой ваш врожай хвостама поб’ємо, худобу позаїдаємо, вашу кров повипиваємо!”

Виходить та дівчина, прощаїця з матір’ю і всею симнею. Розпрощалась і пушла з іме.

Привели її на берег мора. Вейшов хорший молодець і каже:

– Будеш ти моєю жоною. Будеш жити разом з мною. Буду я тобі любим мужем, а всім людьом гадом і вужом, бо я заклятий”.

Прожила вона дев’ять літ у подводному царстве. І мала трое дитей: два хлопчике й дівчинку. Закортіло їй до матира. Почала вона просити в мужа: „Пусти мене до матира в госте”. Він дав їй куделю велику і каже: „Скуделиш куделю – підеш”.

Праде вона ту куделю день і ніч, а вона не менчає, а все більшає. Пушла вона до своєї бабки. Каже: „Бабко, допоможіте. Що воно таке, що скільки ни праду куделю днями й ночами, а вона не менчає, а но більшає?”

Бабка каже: „Пудпали її”.

Пудпалила. Вискочила з теї куделі жаба. То вона тягла ту нитку, якеї б вона і довіку не спрела. А як та жаба вескочила, вона хутейко спрела і понесла до мужа.

Дає вин їй жилізни тапки. „Як зносиш, тоді я тебе й пустю”. Скільки вона не ходить; а тапочки однако-ви. Вона знов до бабки своєї. Бабка каже: „Занеси їх до ковале, хай вин їх добре пирипалить, воне на ногах тобі розсепляться”. Так вона й зробела. Приносить, йому показує. Повірів і тут.

„Допіру, – каже вин їй, – печи пирога, і можеш іти”. Ни вспів вин те сказати, як з хати поденулась десь уся посуда. Осталось тилько сито й решето. Пушла вона знов просете пораде у своєї бабке.

„Намоче, – каже вона, – і дне й друге в воді, густо посеп мукою і постав на сонце, щоб весхло”.

Так вона і зробела. Тоді розчинела тісто й спекла пирога. Понесла знов до чоловіка.

Провив вин її з дитьме туде, де є виход з подводного царства і учить її таку примову: „Море, море синее, як мий муж є, зойди піна білая, як мого мужа нема – зойди піна красная”. Каже чоловік: „Як погостюєш, прийдеш на берег мора й прокажеш гети слова.

Попрощались і пушла вона до своєї матира з дитьми. Іде селом, а люди услід говорять: „Пушла вужеха з вужинетами”. Дуйшло теє й до її братив. І надумале воне того вужа знистожите. От жинуть воне нануч коне пасте і бируть старшого хлопчика. І давай його випетувате, як воне з матір’ю мають назад перебраться. Вин сказав їм, що є така примова, але якби його й різале, то вин ни може її нікому сказате.

На другу нич знов видуть воне коне пасти. Бируть уже менчого хлопчика і бируться за його ще ліпш, як за старшого. Але скільки ни мордувале його, щоб сказав примову, – і гетей ни сказав.

На третю нич бируть менчу дочку. Кажуть: „Каже примову, бо вкинемо зараз в ричку. Вона їм і сказала, навчела ту саму примову.

Прийшло брате на берег мора, стало клекате: „Море, море синее, якщо мий муж є, зойди піна білая, як мого мужа нема, зойди піна красная”. Море забушувало білою піною – виходить муж. Воне йому голову і одризале.

Прийшло до хате, стало косе вішате, сестра як

почула згук коси, так в її серце й забелось. Зразу одчула, що мужа заризале. Стала вона на досвіт збиратися додому. Пошли вони на берег моря. Стала вона над морем і говорить: „Море, море синее, як мій муж є, зойди піна білая, як мого мужа нема, зойди піна красная. Море забушувало й зийшло все кров'ю. Чує вона людський голос, таке чоловіка голос: „Твій брате твого мужа заризале”.

Стала вона, задумалась. Каже: „Додоме ворочатись ни будем. Ти, старший сину з твердим серцем, оставайся на берози дубом, а ти, менчий сину, так само маеш тверде серце, оставайся ясьном. А ти, дочко ляклевая, полохлевая, оставайся осекою. А я, ваша мате – у поле тополя”.

З тих пор і став дуб, ясинь, осека й тополя.

Олена Лаш, 1920 р. н., с. Залізниця Любешівського району, 1988 р.

◆ ЗАГАДКИ

Іде виз без коліс
дороги не знати
(човен)

Брат брата січе –
Біла кров тече.
(жорна і мука)

На горі арарайській
стоїть дуб
веренінський,
локті – когті,
листя чемайданське.
(будяк)

Брат брата гонить,
ніяк не догонить.
(колеса у возі)

Маленьке, кругленьке,
До неба докине.
(око)

Мету, мету – не
вимету,
Пора прийде – сама
вийде.
(тінь од сонця)

Красна панна
в шубу вбрана,
стану розбирати –
мушу заплакати.
(цибуля)

с. Світязь Любомльського району, 1988 р.

Одне каже: „Світай,
Боже”.

Друге каже: „Не дай,
Боже”.

Третє каже: „А мені
байдуже,
бо що вдень, що вночі,
товчуть мене товкачі”.
(вікно, двері, лавка)

Іде в ліс – додому
дивиться,
додому йде – в ліс
дивиться.
(сокира на плечі)

Чорна курка білих
курчат водить.
(ніч і зорі)

Маленьке, чорненьке,
а в хату не пустить.
(замок)

Кругом ями з
лопатами.
(миска і ложки)

Штири тики, два
патики, –

сьоме помахайло.

(корова)

Стоїть Грицько
пудпарезаний личком.
Як його рушиш,
танцювати мусиш.

(помело)

с. Гороховище Любомльського району, 1988 р.

Коло вуха завируха,
а у вусе ярмарок.

(вулик і бджоли)

с. Стеблі Ковельського району

Тьху на тебе,
лізь на мене,
прийдуть люде –
встидно буде.

(сорочка)

Штири душі, п'ять
голов, а пальців сто.
(мерця виносять)

с. Волошки Ковельського району, 1986 р.

Ревушки ревуть,
сухе дерево везуть,
а в тим дереві –
ни хуху, ни духу.

(мрець)

Штири брати,
всі багати,
Один 'дного ловлять,
ніколи не зловлять.

(колеса у возі)

У рогури штири дури,
а у зирзи – дві.

(соски в корови і кобили)

с. Черче Камінь-Каширського району, 1990 р.

◆ КОЛИСЬ БУЛА КОЛЯДА

Походження слова *коляда* вчені виводять з латинського *calave*, грецького *καλαυδαί* (каляндай) чи *калеу* (калео), хетського *kalles*, східнослов'янського *колокіл* (давньоукраїнське) чи *колокол* (російське) – слів, кожне з яких зводиться до індоєвропейської основи *kala*, що в багатьох мовах світу означала одне і те ж – 'кликати, зивати, скликати'¹.

Кого мали викликати колядники, які ходили із хати в хату із зіркою – символом воскресаючого сонця, яке 25 грудня повертало на весну, можна зрозуміти із текстів самих колядок, походження яких позначене язичницькою космогонією. А в них – як не символ світового дерева, то уявлення про побудову космосу, три яруси якого символізують „три гості із неба”: „сонце яснейке”, „місяць яснейкий” і „дощик друбнейкий” – втілення світової зорі, яка вранці сіється росою і приносить силу всьому живому. В іншій колядці цей макрокосмос відбитий на вбранні батька й матері, яким дочка вишиває на полах – по два голуби, на пазушках – по два місяці, а біля „ковнірця” – яснії зорки. У такий простий спосіб колядка підносить батька й матір до небес. Але набагато цікавіше те, що цей жанр, походження якого вчені відносять ще до нашої ери, доніс до нас дуже давні уявлення про побудову космосу.

Цементуючим стержнем світобудови у ті часи вважалися духи предків, культ яких був провідним у слов'ян з X ст. до н. е. до X ст. н. е. За давніми уявленнями лише їм був добре відомий секрет подолання кордонів між світами і тим вони нібито могли впливати на всі сфери діяльності своїх нащадків, що живуть на землі, але вимагали й уваги до себе. Живі мусили дбати про їх ритуальне вшанування. Перебрані у вовків, лелек, ведмедів, козу, мовчазного діда колядники і виконували в обряді роль агентів світу

¹ Етимологічний словник української мови. – Т. 2. – К., 1985. – С. 518; Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Т. 2. – С. 299 – 300.

предків. Саме в ці іпостасі, на думку наших навіть не дуже далеких родичів, перевтілювалися після смерті предки. На зв'язок колядників з уявленнями про потусторонній світ вказують і намазані сажею обличчя деяких із персонажів. „Той світ” вважався антисвітом до світу цього, тому у багатьох уявленнях про нього втілена модель оберненості. Тому предки, які начебто там перебували, вважалися незрячими, такими що бояться денного світла (тому колядники й ходять тільки у вечірню пору), мовчазними, а дуже часто ще й повністю чорними.

До втаємничених сил роду за допомогою у всіх балто-слов'янських племен зверталися чотири рази на рік у найвідповідальніші періоди землеробського календаря, але найбільшою увагою їх наділяли на Коляду. Багатство традиційних дідівських страв, а на Західному Поліссі – це обов'язково борщ із грибами чи сушеною рибою, пироги з квасолі, оселедці, капуста, узвар із сушених груш і яблук, мало викликати відповідну реакцію і з боку „частованих” родових предків – у пору найлютіших морозів тільки вони могли „заступитися” і за озимину в полі, і за худобу в оборі. За це й належала їм традиційна кутя.

Починалося „кликання” небіжчиків за кілька днів до Коляди ритуальною грою „Куці-баба”, головному персонажу якої діти погрожували, що з'їдять і ту кашу, що стоїть на полиці, і того кабанця, що „завтра” (малось на увазі теж перед Колядою) заколють. Тоді „куці-баба”¹ виходила з хатнього порога (що могло слугити метафорою приходу предків) і з зав'язаними очима починала ловити. Коли не вдавалось зловити з першого разу, гра продовжувалась до чотирьох спроб – за кількістю уявних виходів духів предків протягом року, і щоразу вихід починався з одного й того ж місця – порога, – який так само як і пі

¹ На нашу думку, назва персонажа походить від словосполучення „куца баба”. Представники „того світу” уявлялися скорченими куцими. Український куць і чеський *coft* мають одне і теж значення „короткий”. Детальніше про цю гру див.: Давидюк В. Від „Куці-баби” до „Опанаса”// Соціалістична культура, 1990. № 4-5. – С. 74-75.

вважався одним із улюблених пристанищ духів небіжчиків, а у зв'язку з цим і священним місцем у хаті, через що на поріг ні в якому разі не можна було сідати.

Свято заходило в хату з початком приготування куті. Воду, в якій полоскали пшеницю, виливали під дерево, як і кров з заколотого вепра, саме дерево обв'язували перевеслом. Все це робилося для того, щоб воно краще родило. У це солом'яне перевесло жінки спочатку витирали руки від тіста, а вже потім обв'язували ним грушу чи яблуню, щоб плоди обліпили дерево так, як тісто солому.

Увечері в хату вносили сніп, той самий з першого ужинку, частину зерен якого витереблювали для приготування куті, а решту зберігали аж до нового засіву. В Галичині й на Поділлі він називався „дідухом”, а на Західному Поліссі – частіше „колядником”, а то й просто „колядою”. На Волині, переважно на Горохівщині, його називали ще „бабою”, а „дідом” називалося сіно, яке стелили на підлогу, щоб квоктали і висиджували потомство кури. В західнополіських селах цей звичай взагалі невідомий. Тут сіно стелили тільки під скатертину („портовину”, „портюк”) і після Коляди згодовували худобою. Цей ритуал, на відміну від колядного снопа, має вже християнський характер. Шана сіну на столі віддається за те, що на ньому в яслах родився Ісус Христос.

У пізніші часи функції колядного снопа міг виконувати звичайний букет колосся, хоч там, де втратив своє ритуальне значення сніп, відпала і друга умова.

Ставили „колядника” в почесному місці – на покутті, біля нього ставили горщик з кутею, який міг там і ночувати, виконуючи функції гостини для духів родових предків, які за давніми уявленнями, вечеряли тоді, коли в хаті всі полягають спати. Лише наступного ранку кашу розігрівали і їли всією родиною. Кутя, залишена „небіжчикам” недоторканою, вважалася найвищим виявом уваги до родового божества. У деяких поліських селах вона зберігалася на покутті і впродовж трьох днів. Такими, вочевидь,

були найпрадавніше звичаї наших предків, а що стосується недалекого минулого, то тут уже склалася традиція їсти кутю того ж вечора, коли вона зготовлена.

Зі столу на Коляду найчастіше не прибирали. Обов'язково залишався й горщик з-під каші. В нього складалися всі ложки, а зверху накривали паляницею. Чия ложка на ранок виявиться перевернутою, того предки хочуть мати у своєму сонмі, тому вважається, що до наступної Коляди він може не дожити. Через рік його ложки не буде у цьому горщику.

Дуже цікаво відбувалася „багата вечеря” у волинському селі Несвіч. Увечері господар з дітьми йшов вечеряти в клуню на тік. Жінка в цей час залишалася в хаті. Спочатку обходив подвір'я, криницю, льох, потім скроплював свяченою водою, вмокаючи в неї житні колоски, хлів. Після того малював на току крейдою велике коло, а в ньому – хреста. Стелили тканине „визорене” рядно, ставили в коло миску з кутею. Самі ж ставали по колу на одне коліно і всі гуртом кликали мороза вечеряти. Далі господар брав три ложки куті і кидав собі за спину. Це для мороза, щоб не був лютим, щоб зима була легкою і для людей, і для худоби, і для врожаю. Потім розкидали кутю по кутках для мишей, під стріху для горобців, а решту несли в хату для сім'ї.

Ніде в поліських селах подібний звичай нам не зустрічався.

На особливу увагу заслуговує і сам ритуал кликання мороза. В одних селах його кликали на Коляду, в інших – на Щедрець чи Щедруху (на Поліссі кажуть так і так). У с. Нуйно його гукали: „Морозу, морозу, ходи до нас вечерати! Як не йдеш тепер, то не йди ніколи до самого Миколи”. У Холоневичах Ківерцівського району морозу остерігалися аж до Петра, тому після звичайного „ходи до нас вечеряти” додавали: „Як не йдеш в Рuzдві, то не йди і в Петрі”. У Вовчецьку Маневицького району просили не морозити телят і ягнят, а в волинському селі Мар'янівка на Горохівщині крім традиційного „морозе, морозе, їди кутю їсти” жартували: „Морозу-добродію, позич кобіт

на неділю або ж відпусти і на ярмарок пусти!” З особливими почестями кликали мороза на вечерю в Чумані на Ківерцівщині: „Наваримо куті, возьмемо хліба, всадимо свічку. Виходили надвір і ходили кругом хати, а ходячи говорили: „Морозе, морозе, ходи кутю їсти”. Після того йшли в хату вечеряти”.

У Карпатах на Коляду кликали ще й вовка, щоб не брав улітку з череди ягнят. Видно, колись подібний звичай міг існувати й на Поліссі, бо вовк втілював тут ще й родове начало і мабуть колись вважався тотемним предком, бо повір'я записане в с. Троянівка Маневицького району, повчає, що зустрівшись у лісі віч-на-віч з вовком, треба сказати: „І я вовк”. І звір не зачепить. До таких же священних тварин належали колись на Поліссі бусел і ведмідь. Універсальним божеством родючості вважалася на Україні коза, що втілювала в „Маланці” умираючу і воскресаючу природу. В неї теж перевдягалися колядники, яких крім усього в с. Жабче Горохівського району називали ще й „дідами”, тобто предками.

Вечеряла вся родина. Тільки після цього хлопці йшли колядувати. Рідше колядували дівчата, перебравшись у хлопців. Хлопці ж навпаки вдягали поверх шапок хустки, а поверх штанів спідниці, вдягали маски чи й просто чорнили обличчя сажею. Вдягали вивернуті кожухи, робили з конопель волосся, борода, вуса. Ходили з хати в хату, співаючи колядок для господаря, який десь у пасіці „ставляє пчолке в чотере радке” і до якого йдуть у гості сонце, місяць і дощик, для господині – про золоті ключі, які голосно дзвенять у руках і будять милого, що вернувся з далекої дороги і привіз красній жоні дорогі дарунки, парубкові – про коні воронії, що стоять „за сінцями за новими” і чекають їхати „в далеку чужинойку Йванкові по дружинойку”. Чи не найпоетичніші колядки співалися дівчині. Тут ішлося й про шовкові хустки, які вона прала в Дунаї, і про ярих пташок, які облоскотали з дерева золоту кору дівчині „на перстенечка”, а її милому „на подарочка”.

Поки молодь колядувала, діти в цей час босоніж по снігу оббігали подвір'я і обв'язували перевеслами

ної плодоні дерева. А до того, яке не родило вже кілька років підряд, підходив з сокирою сам господар. Вдаряючи обухом по стовбуру, він погрожував, що як не родитиме й далі, зрубає.

З утвердженням церковного календаря багато обрядів, які колись були сконцентровані в одному святі Коляди були розпорошені на три свята: Коляду, Новий рік та Водохреща. Не обминув цей процес і Полісся. Тому мороза в окремих селах зараз кличуть на Новий рік, дерева об'язують на Водяну Коляду, на Новий рік перенесені й безчинства щедрівників, генеза яких ховається в язичницьких обрядах колядування. Разом з тим багато дохристиянських колядок стали щедрівками, натомість колядками з часом почали називатися виключно пісні про народження Ісуса Христа. Ще пізніше прийшов на українські землі вертеп, перша згадка про який у світовій літературі хоч і стосується Волині, але на Поліссі таким поширеним явищем, як у сусідній з Волиню Галичині, не став.

На Щедрець, кожен хто з'являвся увечері на вулиці, крім самих щедрівників, міг опинитися в полі їх активної уваги. Його натирали снігом, щоб був здоровий, брали за руки й за ноги і кидали в найбільшу кучугуру – це вже щоб не мерз цілу зиму. Незважаючи на те, що робилося все це нібито й з користю для того, хто потерпав, бажаючих опинитися в його ролі було дуже мало, тому того вечора усі намагалися сидіти вдома. Молодь же між щедріванням міняла вози чи ворота у сусідів, які ворогували між собою. Зав'язували двері, затикали комини, висипали попелом чи сіном, яке потім підпалювали, стежку від подвір'я хлопця, якого не було в цей вечір поміж ними, і дівчини, яку йому пророкували за дружину.

Щедрівки мали виключно світський характер, але на Західному Поліссі, де колядок релігійного змісту побутувало небагато, і один, і другий жанри називали прадавнім іменем *коляда*, тобто закличка.

Колядка – чи не єдиний жанр фольклору, що зберіг сліди космогонічних уявлень наших предків. Довго вважалося, що східні слов'яни не доросли у своєму

розвитку до космогонії, бо в них не збереглося дохристиянських міфів про створення світу. Вперше цю думку спростував у середині XIX ст. Олександр Афанасьєв на прикладі закарпатської колядки про двох голубів, які з дрібного піску і синього каменю радяться серед моря „світ основати”. Матеріальне відображення цього міфа нам вдалося зафіксувати на Західному Поліссі в оформленні вікна. Двоє симетрично розміщених голубків загортають крильми по три хвильки з одного і другого боку, які посередині сходяться горішком – символом потенції рослинного буйноросту.

На чільному місці в текстах цих „коляд” образ світового дерева у вигляді дуба, на вершині якого сидить сокіл, чи сосни з золотою корою, на якій сидять ярії пташки. Світове дерево триярусне: на вершині сидять птахи, в корінні – змії повзучії, а під короною тури-єлені. Хтозна чи обмежувалась слов'янська космогонія трьохступінчатою схемою побудови світу, бо в західнополіських колядках небо зображене теж триярусним. Його вишиває дочка на батьковій і материній кошулях. Пікаво, що й сам терем, у якому сидить дівчина, знаходиться на турах-єленях. Текст колядки з такою формою світобудови ще на початку XIX ст. записав десь під Брестом, мандруючи з Волинського Полісся Зоріан Доленга-Ходаковський.

Не угинайся, буковий мосте,
Через тебе ідуть тури і елені,
На тих еленях високий терем, –
А в тім теремі – красная панна.
Шила-вишивала отцю кошулю.
[Отцю кошулю], матци – другу.
Коло ковнірця – [ясний] зорки,
На пазушках – ясний місяц,
А у полах – сиви голуби.
Сиви голуби гукнули у борі,
[Ясний місяц зийшов угорі]
Ясний зорки полинули под небеса!

Українські народні пісні в записах Зоріана Доленги-Ходаковського.

Упоряд. О. Дей. – К., 1974. – С. 143.

Ось такі вони співані міфи наших предків. Багато їх ще збереглося, не знає ніхто, але останні їх записані всього два роки тому.

◆ КОЛЯДНИКИ Й ЩЕДРІВНИКИ

На Коляду, як іли, так усе й оставляли. Казали, що на Коляду на вечерю приходять родина, тії, що вже помиралі, і ще вечерають. Ложки перекидали в миску, нічого не збирали.

Т. Береза, 1928 р. н. с. Шепель Луцького району, 1988 р.

У Нуйне колядники пирибиралися на Коляду вовка, ведмедя, чорта, цегана, робеле звізду. Все називалося вертепом.

Ольга Антонюк, 1915 р. н. с. Нуйно Камінь Каширського району, 1990 р.

І на Коляду, і на Щодруху в нас пирибиралися бусня, козла... В цигана деколи.

Нестор Левонюк, 1923 р. н. с. Самари (х. Козовата) Ратнівського району, 1990 р.

Вносили снопа. Його називали „коляда”. Ставили в куток. Сіна жменю внесуть і на стіл под настільницю постелять. Куті зварат і поставлять коло снопа. Вони там і ноцую. А тоді розігрують і снідають.

Катерина Міцюк, 1922 р. н. с. Вовчецьк Маневичького району

На Коляду вносили до хати снопа колядного. Ставили його в вуглі¹, на низ пуд снопа стелели сіно, а коло його ставили кутю і клали печани яблука. І стояв той сноп дві неділі аж до Водохрещ.

с. Коритниця Локачинського району, 1990 р.

Іжу на Коляду оставляле до ранку. В кутю клале перевернутиме ложке, зверху накривале палінкою² і казале, чия ложка до ранку перевернеться, то той скоро вмере.

с. Оконськ Маневичького району.

¹ В кутку (вугло – кут)

² Паляницею

На Коляду зу стола ни прибирале... і хату ни миле тре дні. А чого – ни знаю.

Нестор Левонюк, 1923 р. н. с. Самари (х. Козовата).

На Коляду спивале колядке. Колядувале діте, дивчета, хлопци. Починале колядувате з 10–12 літ. Колядувале за сало, варенике, хліб. Довольни були, дилеліся між собою. Найменшій коляднике колядувале, а тоді приказувале:

Щедрик-ведрик,
Дайте вареник,
Мате казала,
Щоб дале сала.
Батько сваревся,
Щоб ни баревся.
Ступлю на кваску –
Дайте ковбаску,
А на палицю –
Дайте паляницю.

Марія Сілко, 1924 р. н. с. Нуйно

◆ КОЛЯДКИ ГОСПОДАРЕВІ

Ой чи є вдома сам пан господар?
Сьватей вечур, сам пан господар*
Нимає вдома – 'дчиняй ворота.
Бо до тебе йдуть три гости з неба.
Ой перший твій гість – сонце яснийке,
А другий твій гість – місяць яснийкий,
А третій твій гість – дощик друбнейкий.
Ой славне, славне сонце яснийке,
Як воно зуйде в ниділю рано,
То зрадуїця світ кружинецький.
Ой славний, славний місяць яснийкий,
Ой як вин зуйде та й опівночи,
то зрадуїця гість у дорозе,
Гість у дорозе, худоба в возе.
Ой славний, славний, дощик друбнейкий.

* „Сьватей вечур” і друга чатина рядка після цезури повторюється за кожним рядком.

Ой як вин паде в місяце маю,
То зрадуїця жито-пшаниця,
Жито-пшаниця й всяка пашниця.
Ой хазяїне, дивуй не дивуй,
За сю коляду рубля наготуй.
А як ни рубля, то хоч пуврубля,
А як одного, то й золотого.

с. Нові Червища Камінь-Каширського району,
1989 р.

х х х

Ой чи є вдома сам пан господар?
Сьватей вечур, сам пан господар*.
Нимає вдома, десь у пасіце.
Десь у пасіце ставляє пчолке.
Ставляє пчолке в чотере радке.
– Ой пчолке, пчолке да й порадьмося,
На батькув овсок запровадьмося.
Там ме будемо да й роїтися,
Будем сядате в улле по двоє.
В улле по двоє, в сосну по троє.
Будем носете солодке миде.
Солодкее миде, світлий воске.
Солодке мидке – то господару,
Світлий воске – на Божу хвалу.

Там же.

◆КОЛЯДКА ГОСПОДАРЕВІ Й ГОСПОДИНІ

х х х

Добрий вечур, сьватей вечур,
Чи є вдома пан господар?
Чи є вдома господиня?
Господиня – в конєць стола,
На ній шуба соколова.
На тій шубі пояс красний,
На поясу калиточка.
В тій калитци – два червінци,

*Повторюється після кожного рядка, як і в попередньому тексті

Винесьте нам по палінци.
До палінки кусок сала.
щоб хазяйка дужа встала.

с. Нуйно

◆КОЛЯДКИ ДІВЧИНІ

х х х

Пасла Ганнуся чотири воли
в ялині.
Ой пасла-пасла та й погубила
в ялині.
Їди, татойку, знайди волики,
в ялині.
Татойко пушов, волив не найшов
в ялині.
Піди, братику, знайди волики,
в ялині.
Братичок пушов, волив не найшов
в ялині.
Милейкий пуйди, волики найди
в ялині.
Милейкий пушов, волики найшов
в ялині.
Воли зайняв, додому пригнав
3 ялини.

Зап. від Марії Вілігурської, с. Кашівка Ковель-
ського району

х х х

Ой в саду, в саду на винограду*
Там стоїть сосна тонка-висока,
А на тій сосні – золота кора,
А на макувце – ярії пташке
Облоскотале золоту кору.
Вейшла Ганночка та й позбирала.
Понесла вона та й до злотничка:
– Ой ти, злотничку, золота ручко,
Скуй перстенечка на подарочка,

*Після кожного рядка повторюється „Сьватей вечур” і друга фраза
рядка.

Мему мелому на подарочка.
А на зіздочку зроби квіточку,
А з останочку звей китайочку
Мему мелому на подарочка.
Бувай здорова, красная панно.
Не сама бувай, з отцем, з маткою.
З отцем, з маткою, з добриме людьме,
З добриме людьме, ще й з сусідаме.

– Поздоровляймо тибі, красна панно з Колядою.
Дай, Боже, провисте да й на літо дуждате!
– З вами здоровиме!

с. Нові Червища. 1989 р.

х х х

Ой рано, рано дівчина встала,
Дівчина встала – косу чесала.
Косу чесала – в дзвин задзвонила,
В дзвин задзвонила – братця будила:
Братця будила: „Вставайте, братця,
Вставайте, братця – бо вже не рано.
Та й поїдемо в чистее поле,
В чистее поле на полювання.
Там вполюємо курку-деревку,
Курку-деревку – Йванкові дівку.

Зап. від Марії Сілко, 1924 р. н., с. Нуйно

х х х

Ой рано-рано куройке піле,
Воне не піле, тільки почале.
Найраній устав молодий Йванко.
Звонком подзвонев, браття побудев:
– Вставайте, браття, сідлайте коне,
Да й поїдемо всі тре на войну,
Да й завоюймо шуку-ребойку...
Да й звоювале тре голубойке
Ой сі тре стрильці, сі тре молодці.
– Ой сядьте, навке, на воротечка,
Там вдома стоїть ньєнка старенька,
Ньєнка старенька, мате ридненька,
Буде питате синка Іванка.

Ой оден каже, що я не бачив,
А другий каже, шо трохи бачив,
А третій каже, шо й добре бачив.
Ой бачив, бачив в місте на ринку,
В місте на ринку коника водев,
У правий руці шапойку носев.
А в тий шапойце трое-зіллячко.
Одне зіллячко – то похміллячко,
Друге зіллячко – то василечко,
Трете зіллячко – чирвона ружа.
А похміллячко – похмілетися,
А василечко – висилетися,
Чирвона ружа – покрасетися.
Бувай здоровий, красний молодче,
Не сам собою – з отцем-маткою,
З отцем-маткою, з добриме людьме.
З добриме людьме ще й з сусідаме.

– Поздоровляймо тебе, красний паничу, з Колядою.
Суде, Боже, провисте, да й на літо дуждате!
– З вами здоровиме!

с. Нові Червища

х х х

Колядуймо по всім світі
Ще й по Новому Завіті.
Діва сина породила,
У ясельця положила.
Дрібним сінцем притрусила,
До синочка говорила:
– Ти, синочку, не лякайся,
Та й до діла придивляйся.
Трудно Христа притаїти,
Треба ще 'дну пісню піти.

На Новей рік хлопце й дивчата збирале по селі
сане, двери, ворота і десь на дорози будувале з того
всього вітрака.

с. Оконськ Маневецького району.

У нас чуделе найбільш на Щодруку. Вже тоді моло-
дьюжи ніхто ни судев. Вже людиска полягают
спати, а воне чудо роблят. Винисут верстата на село.

бабу снігову зроблять, зложат того верстата, посадят
за того бабу – буцімто тче.

Катерина Мішук, 1922 р. н., с. Вовчецьк Мань
вицького району, 1989 р.

х х х

За сінцями за новими
Стоять коні вороні,
Щедрий вечір, добрий вечір.
Ой чиї ж то коничейки?
То Івана-паничейка,
Щедрий вечір, добрий вечір.
Там Іванко походжає,
Свого коника сідлає,
Щедрий вечір, добрий вечір.
Свого коника сідлає,
До татойка промовляє,
Щедрий вечір, добрий вечір.
– Ой татойку-голубойку,
Пригладь мою головою,
Щедрий вечір, добрий вечір.
Пригладь мою головою,
Бо я їду в чужинойку,
Щедрий вечір, добрий вечір.
Бо я їду в чужинойку
Та й по свою дружинойку
і. Щедрий вечір, добрий вечір.

Зап. від Марії Вілігурської, с. Кашівка Ковель-
ського району

Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся

ПЕРЕДМОВА

За свій довгий вік з кожним словом нашої мови траплялося стільки дивних та неймовірних історій, що будь-яка з них гідна стати темою захоплюючого роману. Особливо це стосується діалектних слів.

У кожній говірці є велика група загальноновживаних слів, спільних з літературною мовою; є значна частина іншомовних запозичень чи запозичень з інших говірок контактуючих мов; а є багато слів, які поза цією говіркою ніде більше не вживаються. Крім цього, існують слова, які однакові звуковим складом зі словами літературної мови, але мають інше значення: саме такі слова часто приводять до смішних непорозумінь між мовцями з різних регіонів. Детальніше розглянемо цю останню групу слів, яку називають семантичними (або лексико-семантичними) діалектизмами.

Таким чином, семантичні діалектизми – це слова, вживані в певній говірці, що звучать однаково, як і слова літературної мови, одного з ними походження, але мають різну семантику, напр.: *діал.* **ГОРОДНИК** 'заступ' і *літ.* **ГОРОДНИК** 'овочівник...'; *діал.* **ЗЛИДЕНЬ** 'жадібна людина' і *літ.* **ЗЛИДЕНЬ** 'бідняк'.

Деякі дослідники до семантичних діалектизмів відносять усі слова, що мають однаковий звуковий склад, хоч різного походження (тобто омоніми, зокрема міжмовні). Однак більшість учених до семантичних діалектизмів відносить лише ті говіркові слова, які мають спільне походження зі словами літературної мови, але під час „довгого життя” або під час переходу неологізмів у розряд загальноновживаних слів набули відмінного лексичного значення.

Семантичні діалектизми – найменше вивчений шар діалектної лексики української мови. Серед багатьох словників українських говорів є всього один, у якому зібрані ці діалектизми (Дзендзелівський Й. О. Практичний словник семантичних діалектизмів Закарпаття. – Ужгород, 1958). Хоч, зрозуміло, у будь-якому діалектному словнику буде зафіксовано значну кількість саме семантичних діалектизмів.

Так, напр., у „Матеріалах до словника західноволинських говірок” учителя-пенсіонера з Іваничівського району Волинської області М. М. Корзонюка (Зб.: Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка. 1987. – С. 62-267) знаходимо такі семантичні діалектизми: **ГОВУЩ** 'фрукти', **ГУКОННИЦЯ** 'підвіконня', **ЛІДАШИЙ** 'хворий, немічний', **СЛАВА** 'сором, поговор', **ПРУТЄВНИЙ** 'вибагливий', **ПУЛІТЕКА** 'краса', **ХУЛОДНИЙ** 'нерідний (про батька, матір, брата чи сестру)' та багато інших.

Мовці, які постійно проживають у говіркому оточенні і погано засвоїли норми літературної мови, часто навіть не підозрюють, що вживають багато слів у невластивому їм значенні. Вони так звиклися з усіма діалектними особливостями своєї говірки, що не завважують не тільки семантичних діалектизмів, а й лексичних. У зв'язку з цим значною допомогою всім мовцям стали б видані словники семантичних діалектизмів з різних регіонів України. Але, на жаль, про це поки що доводиться лише мріяти.

Пропонований „Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся” містить понад 500 слів, записаних у 182 населених пунктах протягом 80-их років. Зрозуміло, що це лише частина таких слів. Надіємось, що через деякий час постане питання про доповнення Словника.

Враховуючи нагальну потребу в такому словнику насамперед учителів нашої області, автор помістив записаний матеріал також і з південних районів Волинської області, тобто села, які прилягають до Західного Полісся, але не належать до нього.

Значна частина поданих діалектизмів повністю збігається із звучанням відповідних слів літературної мови: *діал.* **БЛУДИТИ** 'забувати' і *літ.* **БЛУДИТИ** 'блукати'; *діал.* **ЮШКА** 'тук' і *літ.* **ЮШКА** 'суп м'ясний, картопляний, рибний і т. ін.'. Семантичними діалектизмами слід вважати і ті говіркові слова, які відрізняються від літературних слів одним або декількома звуками, що викликано особливістю вокалізму чи консонантизму певної говірки: *діал.* **КУНЄЦЬ** 'китиця біля хустки' і *літ.* **КІНЕЦЬ** 'крайній пункт,

межа'; *діал.* **МЕТЕР** 'міра ваги – 100 кг' і *літ.* **МЕТР** 'міра довжини – 100 см'; *діал.* **КЄСЛИЙ** 'засмучений' і *літ.* **КИСЛИЙ** 'схожий на смак оцту'; *діал.* **КЛІЙОНКА** 'фанера' і *літ.* **КЛЕЙОНКА** 'водонепроникна тканина'; *діал.* **ДИЛ** 'викопана яма для мерця' і *літ.* **ДІЛ** 'долина'. Таку ж відмінність іноді створює і наголос: *діал.* **БУЧНИЙ** 'норовистий (про коня)' і *літ.* **БУЧНИЙ** 'галасливий'.

Лише практичною потребою у такому Словнику пояснюємо те, що в ньому наводяться слова, які не варто беззастережно відносити до семантичних діалектизмів. Зокрема, це слова, у яких відбувся випадковий звуковий збіг (зрозуміло, що вони різного походження), пор.: *діал.* **ПОЛЇВНИК** 'ополоник' і *літ.* **ПОЛЇВНИК** 'засік для половини'; *діал.* **ШАХОВНИЦЯ** 'шатківниця' і *літ.* **ШАХІВНИЦЯ** 'дошка з 64 світлими і темними квадратами, на якій грають у шахи' та ін.

У Словнику вміщені також слова, до яких не засвідчено звукових відповідників у літературній мові, а мають протиставлення в інших говорах чи навіть у різних говірках одного і того ж говору: *діал.* (західнополіське) **ПАЛЮНКА** 'паляниця' і *діал.* (бойківське) **ПАЛЮНКА** 'горілка'; *діал.* (західнополіське) **БОЦЮНИ** 'буяхи (ягоди)' і *діал.* (прибузькі говірки) **БОЦЮНИ** 'лелеки'.

Уважний читач помітить, що семантика деяких діалектних слів у порівнянні з літературною мовою дуже змінилася, пор.: *діал.* **ВАЖНО** 'тяжко' і *літ.* **ВАЖНО** 'важливо'; *діал.* **ЗАБРОДА** 'слід по межі на сінокосі' і *літ.* **ЗАБРОДА** 'приблуда'. Іноді діалектні слова набувають прямо протилежного значення: *діал.* **ВИСЬ–ВИСЬ!** 'вигук, яким нацьковують собаку на звіра' і *діал.* **ВИСЬ–ВИСЬ!** 'вигук, яким прикликають собаченя до себе'; *діал.* **КАЛЯТИ** 'білити хату' і *розм.* **КАЛЯТИ** 'бруднити'; *діал.* **ПАРУБОК** 'одружений чоловік' і *літ.* **ПАРУБОК** 'нежонатий хлопець'.

Відмінність у семантиці деяких слів виникала ще й тому, що певні предмети отримували своє найменування за подібністю до інших предметів, речей, явищ і т. ін.: *діал.* **ОБРУЧИК** 'бублик' і *літ.* **ОБРУЧИК** 'зігну-

та кільцем металева, дерев'яна і т. ін. штаба': *діал.* **БРУС** 'хлібина прямокутної форми' і *літ.* **БРУС** 'обтесана чи обпиляна чотиригранна колода... що застосовується на будівництві'.

У Словнику подані слова з помітним звуженням семантики (*діал.* **ПЛАТОК** 'носочок' і *розм.* **ПЛАТОК** 'будь-яка хустка': *діал.* **СІМ'Є** 'тільки конопляне насіння' і *літ.* **СІМ'Я** 'будь-яке насіння') або, навпаки, із розширенням семантики в порівнянні з відповідними словами літературної мови (*діал.* **ГОНУЧА**, **ОНУЧА** 'ганчірка будь-якого призначення' і *літ.* **ОНУЧА** 'шматок тканини, яким обмотують ноги перед взуванням': *діал.* **ЛЮФА** 'мисливська рушниця' і загальноновживане **ЛЮФА** 'ствол вогнепальної зброї').

Кожна словникова стаття побудована так: реестрове слово, набране великими буквами за правилами нині чинного правопису; далі у дужках запис спрощеною фонетичною транскрипцією; ремарки; потім, як правило, дається ілюстрація з уживанням даного слова; скорочені назви населених пунктів, у яких зафіксоване дане значення слова (причому першим стоїть населений пункт, з якого подається ілюстрація, а далі всі інші). Зрозуміло, що остання вказівка не претендує на повний реєстр населених пунктів і не може свідчити про територіальне поширення певної лексеми (це завдання лексичних атласів).

Ремарки містять такі вказівки:

для іменників – закінчення в родовому відмінку однини і рід (*ч. р., ж. р., с. р.*);

для прикметників – закінчення в жіночому і середньому роді називного відмінка однини;

для дієслів – закінчення першої і другої особи однини теперішнього часу (для безособових дієслів подається закінчення в 3 особі однини) і вказівка на вид (*док., недок.*);

для інших частин мови – лише їх назви (*займ., присл., прийм., спол., частка, вигук*).

У кінці словникової статті подано значення слова в українській літературній мові або, рідше, в інших говірках, якщо воно не вживається в літературній мові.

вж. – вживається
дит. – дитяче
діал. – діалектне
дієс. – дієслово
док. – доконаний вид
д-рус. – давньоруський
ж. р. – жіночий рід
загальнослов. – загальнослов'янське
займ. – займенник
заст. – застаріле
збірн. – збірний іменник
здеб. – здебільшого
ім. – іменник
іст. – історичний
і т. д. – і так далі
і т. ін. – і таке інше
лайл. – лайливе
літ. – літературний /-e/
мн. – множина
нак. сп. – наказовий спосіб
недок. – недоконаний вид
н. п. – населений пункт
н. пп. – населені пункти
одн. – одина
ос. – особа
пит. – питальний
пор. – порівняйте
прийм. – прийменник
прик. – прикметник
присл. – прислівник
розм. – розмовне
спол. – сполучник
с. р. – середній рід
ствердж. – стверджувальний
субст. – субстантивований
част. – частка
ч. р. – чоловічий рід

Власні імена – Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.
Власні імена людей. – К.: Наукова думка, 1986. – 310 с.

Грін – Грінченко Б. Д. Словарь української мови. – Т. I–IV. – К., 1958–1959.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. – Т. I. – К.: Наукова думка, 1982. – 632 с.

Корзонюк – Корзонюк М. М. Матеріали до словника західно-волинських говірок // Українська діалектна лексика. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 62–267.

Лисенко – Лисенко П. С. Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. – К.: Вид. АН УРСР, 1961. – 72 с.

Онишкевич – Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. – Частина 1, 2. – К.: Наукова думка, 1984.

СД–РЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.): В 10 т. – Т. I. – М.: Русский язык, 1988. – 526 с.

СУМ – Словник української мови: В XI томах. – К.: Наукова думка, 1970–1980.

УРЕС – Український Радянський Енциклопедичний Словник: У 3-х томах. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966–1968.

Ант – Антонівка Володимирецького р-ну Рівненської обл.

Бол – Бобли Турійського району Волинської обл.

Бон – Бабин Гошанського р-ну Рівненської обл.

В Вл – Більська Воля Володимирецького р-ну Рівненської обл.

Верес – Берестечко Горохівського р-ну Волинської обл.

Бжн – Бужанка Іваничівського р-ну Волинської обл.

Влн – Білин Ковельського р-ну Волинської обл.

Влш – Білашів Ковельського р-ну Волинської обл.

Бр – Брани Горохівського р-ну Волинської обл.

Брз – Березичі Любешівського р-ну Волинської обл.

Брк – Бірки Любешівського р-ну Волинської обл.

Брн – Бронники Рівненського р-ну Рівненської обл.

Брс – Берестівка Володимирецького р-ну Рівненської обл.

Брст – Берестяне Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Брщ – Боршівка – Костопільського р-ну Рівненської обл.

Бшн – Буцинь Старовижівського р-ну Волинської обл.

Ввч – Вовчицьк Маневицького р-ну Волинської обл.

В-Гл – Велика Глуша Любешівського р-ну Волинської обл.

Вдр – Видраниця Ратнівського р-ну Волинської обл.

Війн – Війниця Локачинського р-ну Волинської обл.

В-Лб – Велика Любаша Костопільського р-ну Рівненської обл.

В-Об – Великий Обзир Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

В-Оз – Великі Озера Дубровицького р-ну Рівненської обл.

В-Осн – Велика Осниця Маневицького р-ну Волинської обл.

Вр – Вірка Сарненського р-ну Рівненської обл.

Брк – Ворокомле Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

В-рт – Великорита Малоритського р-ну Брестської обл. БРСР.

Врх – Верхи Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

В-Тл – Великі Телковичі Володимирецького р-ну Рівненської обл.

Вчв – Вичівка Зарічненського р-ну Рівненської обл.

Вшн – Вишнів Любомльського р-ну Волинської обл.

Гбн – Губин Локачинського р-ну Волинської обл.

Г-В – Ганнина Воля Старовижівського р-ну Волинської обл.

Глв – Головно Любомльського р-ну Волинської обл.

Глн – Глинськ Здолбунівського р-ну Рівненської обл.

Гр – Грудки Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.

Грд – Городище Ківерцівського р-ну Волинської обл.

Грдщ – Городище Дубровицького р-ну Рівненської обл.

Гри – Гірки Ратнівського р-ну Волинської обл.
Грнт – Гранатів Локачинського р-ну Волинської обл.
Дви – Дивин Кобринського р-ну Брестської обл. БРСР.
Дяк – Дядьковичі Рівненського р-ну Рівненської обл.
Дял – Дольськ Любешівського р-ну Волинської обл.
Дмш – Домашів Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Дри – Деревок Любешівського р-ну Волинської обл.
Дрви – Дрвині Іваничівського р-ну Волинської обл.
Дрг – Дорогиничі Локачинського р-ну Волинської обл.
Лрж – Деражно Костопільського р-ну Рівненської обл.
Лрс – Доросині Рожищенського р-ну Волинської обл.
Лрх – Друхова Березнівського р-ну Рівненської обл.
Жбр – Жобрин Рівненського р-ну Рівненської обл.
Жвт – Жовтневе Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.
Ждч – Жидче Пінського р-ну Брестської обл. БРСР.
Жрв – Журавичі Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Жрн – Жорнище Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Жрч – Жиричі Ратнівського р-ну Волинської обл.
Жшк – Жашковичі Іваничівського р-ну Волинської обл.
Збл – Заболоття Ратнівського р-ну Волинської обл.
Зблг – Заболоття Любомльського р-ну Волинської обл.
Збр – Збураж Малоритського р-ну Брестської обл. БРСР.
Згр – Згорани Любомльського р-ну Волинської обл.
Злж – Залужжя Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Злн – Зелене Володимирецького р-ну Рівненської обл.
Змс – Замостя Маневецького р-ну Волинської обл.
Зрч – Зарічне Заріченського р-ну Рівненської обл.
Зуб – Зубильне Локачинського р-ну Волинської обл.
Зчр – Зачернеччя Любомльського р-ну Волинської обл.
Івн – Іванівка Рожищенського р-ну Волинської обл.
К-В – Красна Воля Любомльського р-ну Волинської обл.
Ккр – Кукуріки Старовижівського р-ну Волинської обл.
Клб – Клубочин Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Клв – Клевань Рівненського р-ну Рівненської обл.
Клк – Колки Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Клч – Кульчин Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Кмн – Кам'янка Березнівського р-ну Рівненської обл.
Крв – Кроватка Рожищенського р-ну Волинської обл.
Крм – Кримно Старовижівського р-ну Волинської обл.
Крс – Карасин Сарненського р-ну Рівненської обл.
Крен – Карасин Камінь – Каширського р-ну Волинської обл.

Крч – Корчин Костопільського р-ну Рівненської обл.
Кен – Куснище Любомльського р-ну Волинської області.
Кет – Костянтинівка Сарненського р-ну Рівненської обл.
Кти – Кутин Заріченського р-ну Рівненської обл.
Лвр – Лаврів Луцького р-ну Волинської обл.
Лди – Лудинь Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Лси – Лісняки Старовижівського р-ну Волинської обл.
Лсп – Лісополь Костопільського р-ну Рівненської обл.
Лтв – Литовеж Іваничівського р-ну Волинської обл.
М-Вд – Мала Ведмежка Маневецького р-ну Волинської обл.
Мдн – Мідне Брестського р-ну Брестської обл. БРСР.
Мзв – Мизово Старовижівського р-ну Волинської обл.
Мир – Мирне Горохівського р-ну Волинської обл.
Мкр – Макаревичі Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Мкрн – Мокрани Малоритського р-ну Брестської обл. БРСР.
Мкш – Мукошин Любешівського р-ну Волинської обл.
Млн – Млинів Млинівського р-ну Рівненської обл.
Млч – Милячі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
М-О – Малий Омеляник Луцького р-ну Волинської обл.
Мрн – Мар'янівка Костопільського р-ну Рівненської обл.
Мрч – Морочне Заріченського р-ну Рівненської обл.
Мхр – Мохро Івановського р-ну Брестської обл. БРСР.
Нвс – Новостав Горохівського р-ну Волинської обл.
Ндж – Нудиже Любомльського р-ну Волинської обл.
Нйн – Нуйно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Н-Мср – Новий Мосир Ковельського р-ну Волинської обл.
Н-рчч – Новорічиця Заріченського р-ну Рівненської обл.
Н-укр – Новоукраїнка Млинівського р-ну Рівненської обл.
Ожн – Оженін – Острозького р-ну Рівненської обл.
Озр – Озеро Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Олк – Олександрія Рівненського р-ну Рівненської обл.
Олс – Олеськ Любомльського р-ну Волинської обл.
Олт – Олтуш Малоритського р-ну Брестської обл. БРСР.
Осв – Осова Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Оск – Осекрів Турійського р-ну Волинської обл.
Ост – Островськ Заріченського р-ну Рівненської обл.
Остр – Острів Дубнівського р-ну Рівненської обл.
Пвр – Повурськ Ковельського р-ну Волинської обл.
Пгл – Погулянка Маневецького р-ну Волинської обл.
Пдб – Підбереззя Горохівського р-ну Волинської обл.
Пдг – Підгайці Луцького р-ну Волинської обл.

Пав – Підманево Любомльського р-ну Волинської обл.
Пав – Пульмо Любомльського р-ну Волинської обл.
Плп – Полаги Любомльського р-ну Волинської обл.
Плд – Полиді Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Пнв – Пнівно Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Пол – Полиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.
Пр – Привітне Локачинського р-ну Волинської обл.
Прв – Перевали Турійського р-ну Волинської обл.
Прл – Прилісне Маневецького р-ну Волинської обл.
Прп – Прип'ять Любомльського р-ну Волинської обл.
Пск – Піски Горохівського р-ну Волинської обл.
Пст – Постійне Костопільського р-ну Рівненської обл.
Птд – П'ятидні Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.
Пх – Пехи Любомльського р-ну Волинської обл.
Пщ – Піща Любомльського р-ну Волинської обл.
Пщн – Піщане Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Рдс – Радостово Дорогичанського р-ну Брестської обл. БРСР.
Ржн – Ружин Турійського р-ну Волинської обл.
Ркт – Рокита Старовижівського р-ну Волинської обл.
Рмн – Романів Луцького р-ну Волинської обл.
Рмш – Ромашківка Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Ртн – Ратнів Луцького р-ну Волинської обл.
Сбц – Собіщиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.
С-В – Стара Вишва Старовижівського р-ну Волинської обл.
Свр – Сварцевичі Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Свт – Світязь Любомльського р-ну Волинської обл.
С-Г – Стара Гута Старовижівського р-ну Волинської обл.
Сдч – Судче Любешівського р-ну Волинської обл.
Сил – Сильно Любомльського р-ну Волинської обл.
Скб – Скобелка Горохівського р-ну Волинської обл.
С-Кш – Старі Кошари Ковельського р-ну Волинської обл.
Слн – Сильне Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Смл – Смолява Горохівського р-ну Волинської обл.
Смр – Самари Ратнівського р-ну Волинської обл.
Снв – Синове Старовижівського р-ну Волинської обл.
Сск – Суськ Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Ссн – Сосновичі Пінського р-ну Брестської обл. БРСР.
Стл – Столин Столинського р-ну Брестської обл. БРСР.
Стп – Степань Сарненського р-ну Рівненської обл.
Стр – Стрільськ Сарненського р-ну Рівненської обл.
Ст-См – Столенські Смоляри Любомльського р-ну Волинської обл.

Стч – Ситовичі Ковельського р-ну Волинської обл.
Схп – Суховоля Володимирецького р-ну Рівненської обл.
С-Ч – Старий Чорторийськ Маневецького р-ну Волинської обл.
С-Чер – Старі Червища Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Тлк – Телковичі Володимирецького р-ну Рівненської обл.
Тн – Тинне Сарненського р-ну Рівненської обл.
Тпл – Топільно Рожищенського р-ну Волинської обл.
Трн – Троянівка Маневецького р-ну Волинської обл.
Трс – Тростянець Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Трч – Торчин Луцького р-ну Волинської обл.
Удр – Удрицьк Дубровицького р-ну Рівненської обл.
Умн – Уманці Горохівського р-ну Волинської обл.
Фдр – Федори Столинського р-ну Брестської обл. БРСР.
Хбл – Хобултова Володимир-Волинського р-ну Волинської обл.
Хрс – Хряськ Маневецького р-ну Волинської обл.
Хтш – Хотисів Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Цм – Цумань Ківерцівського р-ну Волинської обл.
Чрн – Чорниж Маневецького р-ну Волинської обл.
Чрс – Черськ Брестського р-ну Брестської обл. БРСР.
Чрч – Черче Камінь-Каширського р-ну Волинської обл.
Штн – Штунь Любомльського р-ну Волинської обл.

А а

А (а) 'єднальний сполучник між повторюваними ім., прикм., дієсл., присл., що вказує на вищу міру якості, дії і т. ін.' На колюшину тра така а така пугода, щоб ёї вісушити. Слн, Пдм.

Ще: так а так; добре а добре; картопля а картопля; сушити а сушити; чирво́ни а чирво́ни і ін.

Пор. літ. **а** 'спол. протиставний, чи зіставний, чи приєднувальний' (СУМ, I, 1).

АЛЕ (алé, ал'é) стверджувальна част. 'так'. Шо ви-те́ робіте? – Хто? Ми? – Алé! Нйн, Н-рцц, Фдр, Злн, Брс, Тбл.

Пор. літ. **але** 'спол., який використовується для протиставного зв'язку між сурядними реченнями або однорідними членами речення' (СУМ, I, 33).

АНО (анó), рідко ОНО (онó) част. 'лише, тільки'. На короваю́ ано́ свуй булі, чужих нікого́. Слн.

Пор. д.-рус. **ано, ань** 'а', 'но' (СД-РЯ, I, 88).

Б б

БА́БКА¹ (ба́бка) -і, ж. р. 'гриб підберезник'; Па́ру ба́бок взяла́ і сир'іжо́к. Слн, Грд, Жрв, Озр.

БА́БКА² (ба́бка) -і, ж. р. 'пишні жовті квіти на високих стеблах; сонцевик; геліопсис шорсткий'. Ка́ля коло́дязя росту́т спраждав'і́ку ба́бкі. Слн, Грд.

Пор. літ. **ба́бка** 1. 'пестливе до ба́ба'; 2. 'коваделко, на якому клепають коси'; 3. 'суглоб над копитом ноги'; 4. 'страва'; 5. 'хижа комаха' (СУМ, I, 76).

БАЙКА́Р (байка́р) -а, ч. р. 'мисливець, який любить розповідати вигадані історії, що ніби трапилися з ним на полюванні'. Блн.

Пор. літ. **байка́р** 'складач, автор байок' (СУМ, I, 90).

БАЛАГА́Н (балага́н) -а, ч. р. 'легка споруда для худоби, коли її випасали далеко від села'. Ксн.

Пор. літ. **балага́н** 'легка будівля для тимчасового користування (торгівлі і т. ін.); рундук' (СУМ, I, 93).

БАЛВА́Н (балва́н) -а, ч. р. 1. 'сніговик'. Діти зробі́ли балва́на с снігу. Ксн. 2. *лайл.* 'дурень'. Хóдиш як той балва́н дурні́. Слн.

Пор. літ. **болва́н** 'дерев'яна форма для розправлення капелюхів, париків тощо' (СУМ, I, 213).

БАНДУ́РА (банду́ра) -и, ж. р. 1. 'нерозумна людина'. Ой ти банду́ро! Помовчи́ лі́пше! Слн. 2. 'велика неохайно зроблена річ'. Зробі́в яку́сь банду́ру, а ни скрі́ньку. Слн.

Пор. літ. **банду́ра** 'український народний багатотрунний шипковий музичний інструмент з декою овальної форми' (СУМ, I, 100).

БА́РДА́К (барда́к) -а, ч. р. 'безладдя'. Хоч би пудми́ла, а то барда́к в ха́ти розвила́. Слн, Грд.

Пор. **барда́к, барде́ль** 'дім розпусти' (ЕСУМ, I, 141).

БЕЗ¹ (без) *прийм.* 'через'. Вілі́з без вікно́. Гбн, Лрг, Дрс, Бжн.

БЕЗ² (без, бес) у значенні заперечної частки. Ти з ма́тирою пришо́в? – Без. Слн.

БЕЗ³ (без, бес) -у, ч. р. 'бузок'. В'і́ли без зацьві́в. Грд, Слн, Клб.

Пор. літ. **без** 'прийменник, що вживається з родовим відмінком' (СУМ, I, 118).

БЕСЕ́ДА (бесе́да, бисе́да) -и, ж. р. 'гостювання; крестини, роковини'. На бисе́ду колись гет все сво́є було́, не купле́ли. Ркт, Слн, Грд.

Пор. літ. **бесе́да** 'розмова з ким-небудь' (СУМ, I, 162).

БИ (би) *спол.* 'як, мов, немов, ніби'. За́ец би бара́н. Лі́зе, би ду́рень на ро́жон. Вчв, Фдр.

Пор. літ. **би** 'частка для творення дієслівних форм умовного способу' (СУМ, I, 165).

БИТО́Н (бито́н, б'іто́н) -а, ч. р. 'колодязний круг з цементу і щебеню'. Коло́дяз на сім бито́ну. Слн, Тбл.

Пор. літ. **бето́н** 'будівельний матеріал, виготовлений з суміші твердих матеріалів (гравію, піску, щебеню, глини і т. ін.) і цементу або іншої в'язучої речовини' (СУМ, I, 163).

ВІВ (б'іб, биб) б'обу, ч. р. 1. 'квасоля', Дрв, В-Гл, Врк, Чрч, Тбл. 2. 'грубозерниста квасоля'. Штн.

Пор. літ. **біб** 'однорічна городня рослина, що має в стручках поживні плоди' (СУМ, I, 172).

БІГАТИ (б'ігати, бйігати) -ає, *недок.* 'бути в період злучки (про корову)'. Як корова б'ігає, то на пашу не виганяй. Слн, Пвр, С-Кш, Тпл, Плц.

БІГАТИ (б'ігати, бігати, бйігати) -аю, -аїш, *недок.* 'гуляти; нічого не робити (переважно у розмові про дітей)'. Вр'окі не гучит, тоно ціли б'ожи день б'ігає. Слн.

Пор. літ. **бігати** 'швидко пересуватися на ногах' (СУМ, I, 174).

БІЙКА (б'ійка) -и, ж. р. 'посудина для збивання масла із сметани'. Тбл.

Пор. літ. **бійка** 'взаємне завдавання ударів, побоїв' (СУМ, I, 179).

БЛУДИТИ (блудити) -жу, -диш, *недок.* 'забувати, не пам'ятати (про старих людей)'. Дід наш на старість блудив, пириходив на дитячі розум; нічого не пам'ятав. Слн.

Пор. літ. **блудити** 'блукати' (СУМ, I, 203).

БЛУСКА (блуска) -и, ж. р. 'блощиця'. Роздуши блуску – ой смердїть! Штн.

Пор. **блуска** 'легкий короткий (до пояса) жіночий одяг; кофта' (СУМ, I, 203).

БОБОВИННС (бобовин'є) -я, с. р., збірн. 'листя і стебла квасолі; квасолиння'. Тбл.

Пор. **бобовиння** 'листя і стебла бобу'.

БОДАЙ (бодай) 1. *стверджувальна частка* 'так, авжеж'. Поїдеш у Брест? – Бодай. Мдн, Чрс, Пщ. 2. 'невже?'. Кажуть, гриби появились. – Бодай? Пдм.

Пор. літ. **бодай** 'щоб, хай, нехай' (СУМ, I, 210).

БОЄЦЬ (бой'єц') бойця, ч. р. 'бойок; механізм у мисливській рушниці, що спричиняє постріл'. Боєць стрільби. Збл.

Пор. літ. **боєць** 'воїн' (СУМ, I, 211).

БОМБОЧКА (б'омбочка) -і, ж. р. 'ялинкова скляна прикраса'. Накупляла б'омбочок і поставила дітям ялінку. Слн, Клв.

Пор. літ. **б'омбочка** 'невеликий розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною' (СУМ, I, 216).

БОЦЮН (боц'ун) -а, ч. р. частіше в мн. **БОЦЮНИ** (боц'уни) -у 'буяхи'. Ягод [чорниць] ни нашля, то боцюну набрала. Слн, Грд.

Пор. діал. **БОЦЮН** (боц'ун) -а, ч. р. 'лелека'. Боцюн кубаха зробив на стовпї. Ст-См.

БРАШКА (брашка) -і, ж. р. 'компанія поганих людей; шайка'. Зобралас іх брашка такіх хлопцу, що робити ни хочут. Слн.

Пор. літ. **бражка** пестл. до **брага** 'спиртний напій різної міцності, рід пива' (СУМ, I, 225).

БРУС (брус) -а, ч. р. 'хлібина прямокутної форми'. Два бруси ч'орного хліба і одін сірого. Слн.

Пор. літ. **брус** 1. 'обтесана чи обпиляна чотиригранна колода, довгий чотиригранний шматок каменю або металу, що застосовується на будівництві'; 2. 'довгастиий чотиригранний шматок чого-небудь' (СУМ, I, 241).

БУГОР (буг'ор) -гра, ч. р. 'рухомий дашок на чотирьох підпорах, під який складають сіно; оборіг'. Пнв, Н-Мср.

Пор. літ. **буг'ор** 'невеликий горб; невелике підвищення на поверхні чого-небудь' (СУМ, I, 246).

БУЛКА (булка) -и, ж. р. 'паляниця; хлібина'. Купї булку ч'орного хліба. Пр, Слн.

Пор. літ. **булка** 'хліб з білого пшеничного борошна' (СУМ, I, 253).

БУРКА (бурка) -и, ж. р. 'тепла спідниця, тканина з грубих вовняних ниток'. Бурка – то спудниця, ткалі з вовни. Тбл. Зблт, Ксн.

Пор. літ. **бурка** 'повстаний безрукавний плащ або накидка з козячої вовни (переважно на Кавказі)' (СУМ, I, 258).

БУРКАТИ (буркати) -аю, аїш, *недок.* 'муркотати (про котів)' Тбл.

Пор. літ. **буркати** 'говорити уривчасто і невиразно; бурмотати, мурмотіти' (СУМ, I, 258).

БУСЕЛ (бусел) -сла, ч. р. 'висока пляшка для вина; бутель'. Пдм.

Пор. **бўсол**, **бўсел** 'великий перелітний птах з довгим прямим дзьобом і довгими ногами; лелека' (СУМ, I, 263).

БУЦ (буц) -а, ч. р. 'щиголь; удар пальцем'. Дав буца, що на лобови г'уля вігналас. Слн.

Пор. **буц** 'вигук на позначення зіткнення двох предметів' (ЕСУМ, I, 313).

БУЧНИЙ (бучний) -а, -е 'норовистий, буйний (про коня)'. Бучний кінь став дуба. Вчв.

Пор. літ. **бучний** 'галасливий, гучний, шумливий' (СУМ, I, 268).

В в

ВАЖНО (важно) присл. 1. 'тяжко'. Я важно робив. Зблт, Сил, Ксн, Плц, Вдр. 2. 'погано'. Так важно їхати... трасе... В-Об.

Пор. ще: **ВАЖНА ПЕЧЕНЯ** 'печінка'; протилеж. **ЛЕЖКА ПЕЧЕНЯ** 'легені'. Ксн.

Пор. літ. **важно** 'істотно, важливо' (СУМ, I, 281).

ВЕДРО (ведро) -а, с. р. 'луна, відголос'. Стрілив – аж ведро пішло по лісу. Жрч, Збл, Вдр, Рдс.

Пор. загальнослов. **ведро** 'ясна погода' (ЕСУМ, I, 344).

ВЕНГРИ (венгри) -у, тільки мн. 'крупці-горошини на салі'. Сало з венграми. Пол.

Пор. заст. **венгерці** 'угорці' (СУМ, I, 324), розм. **венгри** 'угорці'.

ВЕНГЕРУВАТИ (венгерувати) -а, -е '(про сало) з крупцями, зрощеннями'. Ни давай свінням гарачого, бо сало буде венгерувате. Слн.

ВИБИРАТИ (вибирати) -аю, -аїш, недок. 'в'язати светр чи шкарпетки за допомогою спиць або гачка'. З вівни стареї вибрала теплі рукавиці. Слн.

Пор. літ. **вибирати** 'виділяючи за якими-небудь ознаками, відокремлювати від інших предметів' (СУМ, I, 351).

ВІВЕРНУТИ (вивернути) -у, -иш, док. 'вийти'. Всі Гудющини кури вивернули на буракі. Слн.

Пор. літ. **вивернути** 'перевертати що-небудь внутрішньою стороною назовні' (СУМ, I, 362).

ВІМОЛОТИ (вімолоти) -чу, -тиш, док. 'з'їсти страву швидко, з апетитом'. Тото проголодавса! Вєсь борщ вімолєв. Слн.

Пор. літ. **вімолоти** 'перемелюючи зерно, одержувати певну кількість борошна' (СУМ, I, 429).

ВИРОБЛЯТИ (виробляти) -аю, -аїш, недок. 'бешкетувати (про дітей)', Дивіноса, що твої діти виробляють! Слн.

ВИРОБЛЯТИ² (виробляти, виробляти) -аю (-єю), -аєш (-єєш), недок. 'вичиняти (шкіру, хутро)'. Шкуру зайця треба добре виробляти. В-Гл, Стл, Слн, Грд.

Пор. розм. **виробляти** 'робити щось незвичайне, несподіване' (СУМ, I, 473).

ВИСЬ-ВИСЬ! (вис' -вис') 'вигук, яким нацьковують собаку на звіра'. Мдн, Птд, Хбл.

Пор. **ВИСЬ-ВИСЬ!** (вис' -вис') 'вигук, яким прикликають собаченя до себе'. Слн.

ВИТРЕПАТИ¹ (витрепати) -аю, -аїш, док. 'обірвати рукава чи краї одягу так, що звисають нитки'. Вітрипав у маринарці рукави, що самі страпаляси вісят. Слн.

ВИТРЕПАТИ² (витрепати) -аю, -аїш, док. 'з'їсти всю страву'. Цілу м'яску холодного борщу вітрипав. Слн.

Пор. літ. **вітрипати** 'тріпаючи, витрушуючи, очищати що-небудь від пилу і т. ін.' (СУМ, I, 519).

ВИТЯТИ (віт'ати) вітну, вітниш, док. 'вдарити чим-небудь по комусь'. Попробуй вітти, то так получиш, що юшка потиче. Слн.

Пор. літ. **вітяти** 1. 'вирубувати, вирізувати що-небудь'; 2. 'грати або виконувати з запалом (перев. музичні твори, танці)' (СУМ, I, 510).

ВИХРИТИС (вихритис) -уса, -йса, недок. 'бешкетувати (про дітей)'. Діти так вихрилис, що синякі понабивали. Слн.

Пор. літ. **вихритися** 'здійматися, крутитися, утворюючи вихор' (СУМ, I, 534).

ВИЧИТАТИ (вичитати) -аю, -аїш, недок. 'голосити за вмерлим'. Мало йшло за покойником, ніхто й ни вичитав. Слн.

Пор. літ. **вичитати** 'читаючи, довідуватись про що-небудь нове' (СУМ, I, 538).

ВІНОК (в'іно́к) -нка́, ч. р. 'фата молодої; вельон', С.В.

Пор. літ. **віно́к** 'квіти, листя, гілки і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову' (СУМ, I, 677).

ВІТРОГОН (в'істрогон) -а, ч. р. 'дошка, прибита до кінців лат, щоб вітер не зривав покрівлі'. Ксн.

Пор. літ. **вітрогон** і **вітрогін** 'легковажний, нерозсудливий хлопець, чоловік; жевжик' (СУМ, I, 688).

ВІЯ (в'і́я) -і, ж. р. 'повіка'. Пдм.

Пор. літ. **ві́ї**, одн. **ві́я** 'волосинки, що вкривають край повік' (СУМ, I, 669).

ВОВКУЛАКА (воўкула́ка) -и, ч. р. 'собака особливої породи для полювання на вовків; вовкодав'. Мав вовкула́ка і два го́нчих. Злж.

Пор. **вовкула́ка** 'за народним повір'ям – людина, що обертається у вовка' (СУМ, I, 711).

ВОЖУГ (во́жуг, во́жух) -а, ч. р. 'держак рогаців, коцюби і т. ін.'. Ксн.

Пор. літ. **о́жог**, **о́жуг** 'палиця, якою перемішують жар, паливо' (СУМ, У, 649).

ВПАСТИ С ПЕЧИ (ўпа́сти с пе́чи) 'народити дитину (про породіллю)'. Га́ня впа́ла с пе́чи – дівку привила. Слн.

ВРОБИТИС (ўро́битис) -блю́са, -бі́са, док. і **ВІРОБИТИС** (віро́битис) -блю́са, -бі́са, док. 'забруднитися'. Де так вробівса? Хто типе́р доперещца тве́ї годэ-жи? Слн.

Пор. літ. **уробі́тися** (**вробі́тися**) 'утомлюватися від роботи' (СУМ, Х, 479).

ВСЛІД (ўсл'і́д) присл. 'зразу ж, одразу'. Приїдиш і вслід прихो́дь до нас. Слн.

Пор. літ. **вслід** 'слідом, безпосередньо за ким-, чим-небудь' (СУМ, I, 767).

ВСУНУТИ (ўсу́нути) -у, -иш, док. 'всилити нитку в голку'. Всунь нитку, зусім гу́шка ни ба́чу. Грд, Слн.

Пор. літ. **всу́нути** 'впихнути' (СУМ, I, 771).

ВУЖИЩЕ (вужі́шче) -а, с. р. 'вирьовка, за допомогою якої ув'язували рубель на возі при перевезенні сіна чи снопів'. Гр.

Пор. діал. **ВУЖО́ВИЩЕ** (вужо́вишче) -а, с. р. 'шкура, яку скинув вуж'. Стр.

Г г

ГАВА (га́ва) -и, ж. і ч. р. дит. 'собака'. Ни чипа́й га́ву, а то вку́сит! Грд, Слн.

Пор. літ. **га́ва** 'ворона' (СУМ, II, 8).

ГАЙ (гай) -ю, ч. р. 'старий ліс'. Боя́лись гони́ти худобу в гай, па́сли на по́ли. Ббл.

Пор. літ. **гай** 'невеликий, перев. листяний ліс' (СУМ, II, 15).

ГАРА́ЧКА (гара́чка) -і, ж. р. 'висока температура тіла'. Така́ гара́чка аж вся горит. Слн.

Пор. літ. **гара́чка** 'хвороба, що супроводжується високою температурою тіла; пропасниця' (СУМ, II, 38).

ГЕ́РШКО (ге́ршко) -а, ч. р. 'збирач, скуповувач старого ганчір'я по селах'. По́сля війни ча́сто їздили ге́ршки по се́лах. Штн.

Пор. єврейське ім'я **Ге́ршко**.

ГЕ́С (ге́с) -а, ч. р. 'металічний прут з двома загнутими і загостреними кінцями; використовується у будівництві для з'єднання деревини'. Ге́са в диль забі́в, а то бру́си поросхо́дилис. Слн.

Пор. західноволинське **гес** (ковальське) 'сильний вогонь у горні перед зварюванням металу' (Корзюк, 96).

ГЕ́ТО (ге́то) -а, с. р. 'загорожа для качок'. Зажени́ качки́ в ге́то. Мзв.

Пор. літ. **гетто** 'у середньовічній Європі та в деяких сучасних кап. країнах – райони або квартали міста, відведені для примусового поселення груп людей певної раси, нації, релігії і т. ін.' (СУМ, II, 57).

ГІ́ЧКА (гі́чка, г'і́чка) -и, ж. р. 'стебла і листя картоплі' Тбл.

Пор. діал. **ГІ́ЧКА** (г'і́чка) -і, ж. р. 'лише листя буряків'. Накриши́ гі́чки сви́ням. Слн.

ГІ́ЧКА (гі́чка, ге́чка) -и, ж. р. 'дрібна самосійна кропива'. Зблт.

Пор. літ. **гі́чка** 'стебло та листя перев. корене-

плодів та бульбоплодів; бадилля, ботвина' (СУМ, II, 63).

ГЛАДИТИ (гладити) -жу, -диш, *недок.* 'прасувати'. Тра маринарку гладити, поки ни пирисохла. Грд, Слн. Пор. *літ.* **гладити** 'проводити рукою, вирівнюючи, розправляючи що-небудь' (СУМ, II, 78).

ГЛИЦЯ (глиця) -і, *ж. р.* 'щабель драбини, зроблений із дощечки'. Гр.

Пор. *літ.* **глиця** 'листя деяких дерев у вигляді голок, шпильок; хвоя' (СУМ, II, 86).

ГЛУХА СОКІРА (глуха сок'іра) глухеї сок'іри 'погано загартована сокира'. Таку глуху сок'іру маю, що нічого ни врубаїш. Слн.

Пор. *літ.* **глухий** 'який нічого не чує або недочуває' (СУМ, II, 88).

ГОЛИ(Й) (голи, голий) -а, -е, 'напівроздягнений; легко вдягнений'. Ни йди надвур голи, сьодні в'ітер холодни. Грд, Слн, Дмш, Клб.

Пор у виразі **З ГОЛИМИ РУКІМА** 'без подарунка'. Не пуйдү до дітей з голими рукіма. Слн.

Пор. *літ.* **голий** 'який не має на собі одягу' (СУМ, II, 106).

ГОНЧАР (гончар, гонч'ар, гонч'ер) -а, *ч. р.* 'мисливський собака особливої породи; гончий'. Гончар побіг за лисом. Грн, Хтш, Олс, Рдс, Фдр.

Пор. *літ.* **гончар** 'майстер, який виготовляє посуд та інші вироби з глини' (СУМ, II, 124).

ГОНЩИК (гонщик) -а, *ч. р.* 'мисливський собака; гончий'. Н-укр.

Пор. *літ.* **гонщик** 'учасник гонок' (СУМ, II, 124).

ГОПАРИТИС (гопаритис) -руса, -рися, *док.*; частіше вж. у запереченні – **НЕ ГОПАРИТИС** 'довго не бути на одному місці'. Щось в тєщи довго ни гопаривса, вслід назад прихав. Слн.

Пор. *літ.* **опаритися, обшпаритися** 'обпикатися горячою рідиною, окропом' (СУМ, У, 703, 608).

ГОРА (гора) -ї, *ж. р.* 'горище хати'. На гору занюс горіхі, хай сохнут. Слн, Грд, Кст, Дрвн, Прв, В-рт, Чрс, Врк.

Пор. *літ.* **гора** 'значне підвищення над навколиш-

ньою місцевістю або серед інших підвищень' (СУМ, II, 124).

ГОРІШОК (горішок) -шка, *ч. р.* 'дика конюшина з невеликими листочками, яка цвіте білим цвітом'. Цьой горішок косити паршиво, ни мо́на косі стяхті. Слн.

Пор. *літ.* **горішок** 'зменш.-пестл. до горіх' (СУМ, II, 131).

ГОРЛЯНКА (горл'анка) -и, *ж. р.* 'ангіна – гостре інфекційне захворювання'. Тбл.

Пор. *розм.* **горлянка** те саме, що **горуло** 'передня частина шиї, в середині якої знаходиться початок стравоходу і дихальних шляхів' (СУМ, II, 133, 132).

ГОРОДНИК (городник) – а, *ч. р.* 'лопата для копання грядки; заступ'. Така зимля твєрда, аж городник поламавсь. Дмш, Клч, Штн.

Пор. *літ.* **городник** 'той, хто займається городництвом; овочівник' (СУМ, II, 136).

ГОРОХ (горох) -у, *ч. р.* 'квасоля'. Є горох тичкун і горох сидун. Зблт, Сил, Ксн, Згр.

Пор. *літ.* **горох** 'польова і городня трав'яниста рослина родини бобових з круглим насінням (горошинами)' (СУМ, II, 137).

ГОРЦА (горшча) -ати, *с. р.* 'невеличка чашечка для чаю або молока'. Подаї горца – чаю вип'еш. Глн.

Пор. *літ.* **горца** зменш. до **горцок** 'глиняний посуд, у якому варять їсти' (СУМ, II, 139).

ГРУБА (груба) -еї, *прикм.* 'вагітна (про жінку)'. Ходит моя нив'їска груба, мушу сама все робити. Слн.

Пор. *літ.* **грубий** 'великий за об'ємом та поперечним перерізом' (СУМ, II, 178).

ГРУБА (груба) -и, *ж. р.* 'плита для варіння страви'. Дрвн.

Пор. *літ.* **груба** 'піч, що служить для опалювання приміщення' (СУМ, II, 177).

ГУБА (губа) -и, *ж. р.* 'гриб-трутовик, що виростає на стовбурі дерева; використовували при викрешуванні вогню'. Плц, Тн, Зрч, Тлк, Лдн.

ГУБА (губа) -и, *ж. р.* 'гриб-трутовик'. Длс.

Пор. *літ.* **губа** 'кожна з двох шкірно-м'язових рухо-

них складок, що утворюють краї рота у людей і тварин' (СУМ, II, 185).

ГУЛЯТИ (гул'ати) -яю, -яїш, *недок.* 'танцювати'. Як гуляти ни мніш, то лучч до клуба ни йди. Слн.

Пор. літ. **гуляти** 'ходити не поспішаючи, для відпочинку, задоволення і т. ін.' (СУМ, II, 191).

ГУСКА¹ (гуска) -и, ж. р. 'гілка з дерева, обплетена прісним тістом, якою прикрашають весільний коровай'. Сьодні трéба коровай печі і гуски робіти. Ксн.

ГУСКА² (гуска) -и, ж. р. 'біла водяна лілія'. Тбл.

Пор. літ. **гуска** 'великий водоплавний свійський і дикий птах з довгою шиєю; самка гусака' (СУМ, II, 198).

Д д

ДВОРАНИН (дворан'ін) -а, ч. р. 'непородний двороний собака'. Дворанін вигнав зайця. Рдс, Лсп.

Пор. літ. **дворянин** 'особа, що належить до дворянства' (СУМ, II, 225).

ДВОРАНКА (дворанка) -и, ж. р. 'непородна дворова сука'. М-Вд.

Пор. **дворянка** жін. до **дворянин** 'особа, що належить до дворянства' (СУМ, II, 225).

ДВОРИСКО (двориско) -а, с. р. 'місце, де була хата'. Ксн, Плц.

Пор. діал. **дворисько** 'великий двір, велике подвір'я'. Слн.

ДЕЛІКАТНИ (дел'ікатни) -а, -е 'те, що швидко ламається, псується'. Ни хапай ручищами: цяя машинка вельми делікатна. Слн.

Пор. літ. **делікатний** 'ввічливий, люб'язний, завжди готовий виявити увагу, зробити послугу' (СУМ, II, 237).

ДИВАН (діван, диван) -а, ч. р. 'тканий килим домашньої роботи'. Всю зиму ткали дивані. Дрв, Брз, В-Гл, Врк.

Пор. літ. **диван** 'рід великих м'яких меблів для сидіння і лежання' (СУМ, II, 270).

ДИЛ (дил) -у, ч. р. 'яма для мерця'. Пх.

Пор. літ. **діл** 'те саме, що **долина**: те саме, що **низ**' (СУМ, II, 303).

ДИНЯ (дин'а) -і, ж. р. 'гарбуз'. Ксн, Гр.

Пор. літ. **діння** 'круглий або продовуватий соковитий плід баштанної рослини' (СУМ, II, 280).

ДИНЬКА (дін'ка) -и, ж. р. 'гарбузова насінина'. Посип у мишоловку діньки. Пщн, Ксн.

Пор. літ. **дінька** 'зменш.-пестл. до **діння**' (СУМ, II, 280).

ДИРКА (дирка) -і, ж. р. 'одне вікно, одні двері як міра лічби у столярстві'. Тото дирут гроши! За одну дирку шейдисят рублю! Слн.

Пор. літ. **дирка** 'щілина, отвір у чому-небудь' (СУМ, II, 307).

ДЛЯ (дл'а) *прийм.* 'коло, біля'. Для хати росла каліна. Слн, Грд, Плц.

Пор. літ. **для** 'прийменник, що вказує на особу, предмет і т. ін., заради яких що-небудь здійснюється, відбувається, яким що-небудь призначається' (СУМ, II, 313).

ДОЇТИ (дойти) 'істи' (уживається тільки в наказовому способі). Дуй! ни кладі ложки! Слн.

Пор. літ. **доїти** 'надавлюючи на дійки, видушувати молоко з вимені' (СУМ, II, 350).

ДОКАЗУВАТИСА (доказуватиса) -уюса, -уіса, *недок.* 'дражнитися, називаючи когось на прізвисько або проказуючи якусь дражнилку (про дітей)'. Ни доказуйса, бо вітну [вдарю] по голов'і. Слн.

Пор. літ. **доказувати** 'закінчувати говорити', 'доводити' (СУМ, II, 350-351).

ДОМОВИК (домовік, думувік) -а, ч. р. 'непородний домовий собака'. Мав два охотніцкі собаки і одного домовіка. Плц.

Пор. **домовік** 'за забобонним уявленням слов'янських і інших народів – добрий або злий дух, що живе в домі' (СУМ, II, 364).

ДОРОГА, у виразі **ПІТИ НА ДОРОГУ** 'піти надвір'. Плп.

Пор. літ. **дорога** 'смуга землі, по якій їздять і ходять' (СУМ, II, 378).

ДОРОЖКА (дорóжка, дорóшка) -і, ж. р. 'вишивка на полотні прямокутної форми, яку вішали на стіні навскіс'. За цюю зиму вишила три дорóшки. Слн.

Пор. літ. **доріжка** 'вузкий довгий килим або товста тканина такої самої форми, що використовується як постілка' (СУМ, II, 377).

ДРАЧ (драч) -а, ч. р. 'тесляр'. Тбл.

Пор. діал. **драч** 'просорюшка' (СУМ, II, 409); **ДРАЧ** 'приспособлення для обдирання зерна на крупі'. Врх.

ДРИПАТИ (дрипати) -аю, -аїш, *недок.* 'накрапати (про дощ); бризкати'. Дощ дріпає – ховайса в хату. Слн.

Пор. діал. **ДРИПАТИ** (дрипати) -аю, аїш, *недок.* 'дріботити (про дитину)'. Мала вже дріпає по хати. Слн.

ДУПЛО (дупло) -а, с. р. 'виїдена мишами в картоплі чи буряку порожнина'. Тото мїши буракі сточили! Самі дупла... Слн.

Пор. літ. **дупло** 'порожнина в стовбурі дерева, утворена внаслідок вигнивання деревини (найчастіше як місце проживання птахів, звірів, комах і т. ін.)' (СУМ, II, 437).

ДУХ¹ (дух) -у, ч. р. 1. 'загалі повітря'. С пиреднього коліса хтось дух спустів. Слн. 2. 'тепле повітря'. Поочиняй двєри – хай вийде ва́шкі дух. Слн.

ДУХ² (дух) -а, ч. р. 'ширша частина **кошиці** – рибальської лозової снасті у формі лійки'. Гр.

Пор. літ. **дух** 1. 'психічні здібності, свідомість, мислення'; 2. 'душа людини' (СУМ, II, 442, 443).

ДУШИТИ (душити) -у, -иш, *недок.* 'тиснути'. Ни душі руки, бо буде синяк. Слн.

Пор. літ. **душити** 'умертвляти кого-небудь, здавлюючи горло і насильно припиняючи дихання' (СУМ, II, 448).

Ж ж

ЖАБУРИННЕ (жабурін':е) -а, с. р. 'ряска'. Вода в ров'ї геть жабуріннем покрита. Слн.

Пор. літ. **жабуріння** 'водорості, що ростуть у стоячих водах і мають вигляд зелених ниток' (СУМ, II, 500).

ЖАЛКО (жалко) -а, с. р. 'жало бджоли, оси'. Вийми жалко, чорніє на руці... Не плач... Двн.

Пор. літ. **жалко** 'про небажання витратити, віддати що-небудь, позбуватися чогось' (СУМ, II, 505).

ЖЕРЛО (жерло) -а, с. р. 1. 'джерело у колодязі'. 2. 'найгостріша частина леза ножа'; 3. 'жало бджоли'. Вчв, Слн, Фдр.

Пор. літ. **жерло** 'передній отвір у стволі артилерійської зброї; дуло' (СУМ, II, 520).

ЖИВЕЦЬ (живец') -вця, ч. р. 'мисливська рушниця, яка **ЖИВІТЬ**'. Плохе ружіо було... живець... Стл.

Пор. літ. **живець** 1. 'принада у вигляді дрібної живої рибки, яку використовують для ловлі хижих риб'; 2. 'корінці, паростки чи бскові гілки, з яких вирощують нові рослини' (СУМ, II, 523).

ЖИВИТИ, ЖИВІТЬ (живіти, жив'іти, живіт') 3 ос. одн. **живить** і **живить**, *недок.* 'про мисливську рушницю: не вбивати звіра, а тільки ранили'. Стрельба живить... коті стріляв... Жрв, Мкр, Држ, Прл, Трн, Прп. Ждч, Фдр.

Пор. літ. **живіти** 'забезпечувати живі організми поживними речовинами, водою і т. ін.' (СУМ, II, 524).

ЖИВИЦЯ (живиц'а) -і, ж. р. 'мисливська рушниця, яка **ЖИВІТЬ**'. Викидай свою живицю, купляй нову стрільбу. В-Лб, Снв.

Пор. літ. **живиця** 'густа прозора рідина, що виділяється з стовбура хвойного дерева' (СУМ, II, 525).

ЖИДИВКА¹ (жидиўка) -и, ж. р. 'комаха сонечко'. Сил.

ЖИДИВКА² (жидиўка) -и, ж. р. 'лисичка (гриб)'. Штн.

Пор. **жидівка** (СУМ, II, 528).

ЖИДОК¹ (жидок) -дка, ч. р. 'горобець'. Колісь на гороб'я казали жидок. Ант.

ЖИДОК² (жидок) -дка, ч. р. 'невеликий ніж'. Лсн.

Пор. розм. **жидок** 'зменш. до **жид** –заст. єврей' (СУМ, II, 528).

ЖИЖА (жижа) -и, ж. р. 'сечовина з-під свиней'. Чоботи мїсяц смірділи, як вино́сили жи́жу з я́ми. Слн.

Пор. *лит.* **жі́жа** 'вогонь; щось гаряче; те, що обпікає' (СУМ, II, 528).

ЖИ́ЖКА (жі́жка, жі́шка) -і, ж. р. 'кропива жалка. Ни лізь у воду! Жі́жкі накладу́ в крисліянку. Слн.

Пор. *лит.* **жі́жкі** 'задня сторона колін, підколінні сухожилки' (СУМ, II, 528).

ЖИ́ЛА (жі́ла) -и, ж. р. 'джерело у криниці'. Клк, Злж. **ЖИЛА** (жіла́) -и, ж. р. 'джерело у криниці'. Држ.

Пор. *лит.* **жи́ла** 'судина, по якій тече кров у тілі людини чи тварини' (СУМ, II, 529).

ЖУ́ЧИЙ (жу́чий) -а, -е 'чорний'. Жу́ча коро́ва. Грн.

Пор. **жу́чий** 'той, що належить жукові'.

3 з

ЗАБАРИТИ (забаріти) -у́, -іш, док. 'забавити чимось дитину'. Забари дити́ну, хай ни пла́че. Слн.

Пор. *лит.* **забаріти** 'залишати кого-, що-небудь десь довше, ніж передбачалося, ніж потрібно, можна; затримувати, загаювати' (СУМ, III, 16).

ЗАБРО́ДА (забрóда) -и, ж. р. 'слід по межі на сінокоші'. Добре ві́дно забро́ду, мо́жеш ко́сити. С-Кш.

ЗАБРО́ДИ (забрóди) *тільки мн.* 'чоботи з довгими халявами, призначені для хольби по заболоченій місцевості'. Злж, Крс.

Пор. **забрóда** 'людина, що прибула звідки-небудь, не тутешня; чужинець; прибулда' (СУМ, III, 29).

ЗАВО́ДИТИСА (заво́дитиса) -тса і -цна, *недок.* 'починати кипіти (про воду)'. Пудужди трóхі, вже чай заво́дитса. Слн.

Пор. *лит.* **заво́дитися** 'з'являтися, робитися наявним де-небудь', 'починати діяти внаслідок заведення, включення відповідної системи і т. ін. (про механізм, мотор)' (СУМ, III, 56).

ЗАГУ́ШНИЦА (загу́шни́ца) -и, ж. р., *переважно в мн.* **ЗАГУ́ШНИЦИ** 'сережка як прикраса біля вуха'. Ба́ло загу́шни́ци робі́ли с ца́рського рубля́. Слн.

Пор. **заву́шниці** 'опухоль за ушами' (Грін, II, 22).

ЗАКІ́ПАТИ (зак'іпа́ти) -а́є, *недок.* 'вкриватися білим слизом, висохлими слізьми (про повіки)'. Промій го́чи румня́нком, а то геть закі́пи́ли. Слн.

140

Пор. *лит.* **закіпа́ти** 'починати кипіти' (СУМ, III, 143).

ЗАЛИЗНЯ́К (зализн'а́к) -а, ч. р. 'лопата для копання грядки'. Брс.

Пор. *лит.* **залі́зняк** 'мінерал, що містить у собі залізо' (СУМ, III, 190).

ЗАЛІ́ЗКО (зал'і́зко) -а, с. р. 'капкан'. Поста́в залі́зко на тхора́. Удр, Злж, Дрх, Н-укр, Жвт, Сск, Стч, Блш.

ЗАЛІ́ЗО (зал'і́зо, зил'і́зо, жал'і́зо, жил'і́зо) -а, с. р. 'капкан'. Крс, Кст, Мрн, Стп.

Пор. *лит.* **залі́зо** 'хімічний елемент, твердий ковкий метал срібlistого кольору' (СУМ, III, 190).

ЗАЛІ́СКО (зал'і́ско) -а, с. р. 'праска'. Ко́лись залі́ска бу́ли на жар, а типе́р на ле́трику. Слн.

ЗАПА́СКА (запа́ска) -и, ж. р. 'фартух'. М-О.

Пор. *лит.* **запа́ска** 'жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру (перев. вовняної), що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки' (СУМ, III, 247).

ЗАПОРО́ЖЦИ (запорóжци, запорóшци, запорóжці) -у, -юв, -ів, *рідко в сдн.* **ЗАПОРО́ЖЕЦ** (запорóжец, запорóжець) -жца, жця 'незапрошені гості на весіллі, які тільки спостерігають'. Запорóшцам то́же вино́сили коро́вай. Слн, Грд, Жрв, Пдм, Пм.

Пор. *лит.* **запорóжці, запорóжці** 1. 'жителі Запоріжжя'; 2. *іст.* 'українські козаки, які жили в пониззі Дніпра за порогами в ХУІ-ХУІІІ ст.' (СУМ, III, 274).

ЗАСІ́К (зас'і́к) -а, ч. р. 'саморобна пастка для ловлі мишей'. Ббл.

Пор. *лит.* **засі́к** 'відгороджене місце в коморі, зерносковищі і т. ін. для зсипання зерна' (СУМ, III, 309).

ЗАСЛО́НА (засло́на) -и, ж. р. 'занавіска на вікні'. Ра́нше ка́зали засло́на, тепе́р фіра́нка. Гр.

Пор. *лит.* **засло́на** 'запона' (СУМ, III, 315).

ЗАСТІ́ЛЛЕ (засті́л'е) -я, с. р. 'люди, що сидять за столом (на весіллі, хрестинах і т. ін.)'. Все засті́лле співа́ло. С-Кш.

Пор. *розм.* **засті́лля** 'місце за столом' (СУМ, III, 331).

ЗА́ХОДИ (за́ходи) *тільки мн.* 'місце на болоті, де жив у землянці чи іншій будівлі пастух протягом усього літа, випасаючи худобу'. Рдс, Бцн.

141

Пор. літ. **захід**, мн. **заходи** 'сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь' (СУМ, III, 421).

ЗДОРОВО (здорово) присл. 'свіжо; холоднувато'. Пудвечур стає здорово. Слн.

Пор. розм. **здорово** 'дуже сильно', 'добре, ловко, майстерно' (СУМ, III, 547).

ЗДРАКАТИ (зрака́ти) -а, -е, 'пужливий (про коня)'. Загнуздай зрака́ту коби́лу. Слн.

Пор. діал. **ЗДРАКАТИЙ** (зрака́тий) -а, -е, 'короткозорий (про людину)'. Ксн; **ЗДРАКУВАТИЙ** (зракува́тий) -а, -е 'короткозорий'. Тбл.

ЗИМА (зима́) -и, ж. р. 'селезінка'. Пдм, Ксн, Тбл.

Пор. літ. **зима́** 'найхолодніша пора року між осінню і весною' (СУМ, III, 566).

ЗЛИДЕННИЙ (злиде́н:и, злиде́н:ий) -а, -е 'жадібний'. Такі злиде́нни, що сам собі шкудує їсти купити. Слн, Тбл.

Пор. літ. **злиде́нний** 'який живе бідно, у злиднях і нужді' (СУМ, III, 591).

ЗЛИДЕНЬ (злиде́н') -дня, ч. р. 'жадібна людина'. В такого злидня снігу серед зими не випросиш. Слн, Плц.

Пор. літ. **злиде́нь** 'злидар - людина, яка живе в злиднях, нестатках; бідняк' (СУМ, III, 591).

ЗОЗУЛЬКА (зо́ зул'ка) -и, ж. р. 'комаха сонечко'. Свт.

Пор. літ. **зозу́лька** зменш.-пестл. до **зозу́ля** 'корисний перелітний птах-самка з світло-чи бурувато-сірим оперенням; поширений у Європі і Азії; кладе яйця в чужі гнізда' (СУМ, III, 679, 678).

ЗОЛОТО (зо́лото) -а, с. р. 'фольга будь-якого кольору'. Цукерки загорняни в золото. Чай в золотій па́нци. Слн, Грд, Клб.

Пор. літ. **зо́лото** 'хімічний елемент, благородний метал жовтого кольору' (СУМ, III, 628).

І і

ІВАН (іва́н) -а, ч. р. 'лелека'. Іва́н-кликоту́н зробив кубло́. Ндж, Ввч.

Пор. офіційне ім'я **ІВАН** (Власні імена, 54).

ІВАНКО (іва́нко) -а, ч. р. 'сире м'ясо з перцем і лавровим листом, натоптане в свинячий кендюх для довготривалого зберігання'. Сбш.

Пор. варіант імені **ІВАНКО** (Власні імена, 54).

К к

КАБЛУК (каблу́к) -а, ч. р. 'вигнута ручка з лозини біля кошика'. Кошик з одним каблуком. Ксн.

КАБЛУЧОК (каблучо́к) -чка, ч. р. 'пристрій із роздвоєної на кінці палиці, на яку натягали зняту із звіра шкуру для просушування'. Рмн.

Пор. літ. **каблучо́к** зменш. до **каблу́к** 'підбор' (СУМ, ІУ, 65).

КАЛІТЬ, рідко **КАЛІТИ**, **КАЛЯТИ** (кал'іт'. кал'іти, кал'яти) 'білити хату'. Треба вже хату каліть. Лдн.

Пор. розм. **каляти** 'бруднити' (СУМ, ІУ, 80).

КАМПРИЗНИЙ (кампри́зний) -а, -е 'вередливий'. Такого кампризного гонюка маю, що ни одийді од його. Слн.

Пор. діал. **КАМПРИЗНИЙ** (кампри́зний) -а, -е 'такий, що не розуміє жартів'. Ксн.

КАНТАР (ка́нтар) -а, ч. р. 'вездечка'. Тримай коня за кантара. Слн.

Пор. літ. **ка́нтар** те саме, що **безмін** 'ручна важільна або пружинна вага' (СУМ, ІУ, 89; СУМ, І, 134).

КАНЦЕРВА (канце́рва) -и, ж. р. 'металічна банка з-під консервованої риби; бляшанка'. Грав канце́рвою пудбол [футбол]... геть чо́боти порва́в. Слн.

Пор. літ. **кансе́рви** 'харчові продукти тваринного або рослинного походження..., вміщені в герметично закриті банки для зберігання протягом тривалого часу' (СУМ, ІУ, 264).

КАПТУР (капту́р) -а, ч. р. 1. 'військовий кашкет австрійських солдатів часів першої світової війни'. Слн. 2. 'дитяча шапочка'. Гр. 3. 'верхній брус рами дверей'. Ксн.

Пор. літ. **капту́р** 1. 'те саме, що **відлога**'; 2. 'старовинний жіночий головний убір із круглим наголовком, затягнутим кольоровою тканиною' (СУМ, ІУ, 97).

КАРА́КУЛІ (кара́кул'і) -ів, тільки *мн.* 'ямки в середині ствола мисливської рушниці від сильної іржі'. Кара́кулі поїли лю́фу. Оск.

Пор. *літ.* **кара́куль** 'цінне хутро зі шкури ягнят каракульських овець, що має коротку покручену вовну чорного або сірого кольору' (СУМ, ІУ, 100).

КАРИЙ (ка́рий) -а, -е 'жовтуваточервоний'. Пдм.

Пор. *літ.* **ка́рий** 'гнідий' (СУМ, ІУ, 105); **гнідий** 'темно-коричневий' (СУМ, ІІ, 94).

КА́РТОЧКА (ка́рточка) -і, *ж. р.* 'фотографія'. На ка́ртощи вишов як живі. Слн. Грд. Клб.

Пор. *літ.* **ка́рточка** те саме, що **картка** 'невеликий чотирикутний аркуш твердого паперу для записування або з записом на ньому різних відомостей' (СУМ, ІУ, 113, 111).

КАЧА́Н (кача́н) -а, *ч. р.* 1. 'кукурудза'; 2. 'плід цієї рослини'. Як затравілися ку́ри, то геть качані пови́грибували. Слн. Навару́ качану́, то діти так і́дяти, аж ду́шатса. Слн, Грд.

Пор. *розм.* **кача́н** 1. 'головка капусти'; 2. 'стрижень капусти, який і́дять сирим'; 3. 'потовщене стебло суцвіття кукурудзи, на якому росте її насіння'; 4. 'недоїдена середина яблука або груші; недогризок' (СУМ, ІУ, 123).

КАЧКЕ́ -чо́к, *мн., рідко одн.* **КА́ЧКА** -и, *ж. р.* 'латаття біле'. Врх.

Пор. *літ.* **качки́** *одн.* **ка́чка** 'водоплавний свійський і дикий птах, цінний своїм м'ясом, яйцями й пір'ям; самка качура' (СУМ, ІУ, 124).

КВАСИТИ (кваси́ти) -шу, -сиш, *недок.* 'обробляти в спеціальному рзчині шкуру звіра'. Пнв, Вдр, Спр, Б-Вл, Вчв.

Пор. *літ.* **кваси́ти** 'піддавати бродінню, окислювати що-небудь поживне' (СУМ, ІУ, 131).

КВАТИ́РКА (кваті́рка) -і, *ж. р.* 'пляшечка місткістю 0,25 літра'. П'яница кваті́рку за раз ви́п'є – і німа́ шо. Слн. Грд.

Пор. *літ.* **кваті́рка** 'шибка у вікні, вставлена в раму, яку можна відчиняти для провітрювання приміщення' (СУМ, ІУ, 132).

КЕ́НДЮХ (ке́нд'ух, к'е́нд'ух) -а, *ч. р.* 'загальна назва всіх внутрішніх органів тварини'. Ксн.

Пор. *літ.* **ке́ндюх** 'перший відділ шлунка тварин, у якому попередньо перетравлюється їжа' (СУМ, ІУ, 140).

КЕ́СЛИЙ (к'е́слий) -а, -е 'засмучений'. Вот який пушо́в ке́слий чулувік. Врк.

Пор. *літ.* **кислий** 'який має своєрідний гострий смак, схожий на смак оцту, лимона тощо' (СУМ, ІУ, 153).

КИТА́ЙКА (кита́йка) -и, *ж. р.* 'стрічка, яку дівчата вплітали у волосся'. Штн.

Пор. *літ.* **кита́йка** 'первісно – густа, переважно синя шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім бавовняна тканина, яку виробляли в Росії' (СУМ, ІУ, 155).

КІ́ЛІМОК (к'і́л'імок) -мка, *ч. р.* 'рядно, виткане з кольорових ниток'. Дочка́ йде за́муж, то му́сит ці́лу зі́му тка́ти кі́лімкі. Слн, Грд.

Пор. *літ.* **килімо́к** *зменш.* до **кі́лим** 'тканий, найчастіше ворсистий з візерунками вибір для вкривання підлоги, оздоблювання стін тощо' (СУМ, ІУ, 149).

КЛА́ДКА (кла́дка, кла́тка) -і, *ж. р.* 'лава для сидіння'. Ни сиді́ на трав'і, сядь на кла́дку. Слн.

Пор. *літ.* **кла́дка** 'дошка або колода, покладена через річку, струмок, болото для переходу' (СУМ, ІУ, 172).

КЛЕ́ШНЯ (кле́шн'а) -і, *ж. р.* 'холоша штанів'. Знов порва́в кле́шню. Бцн, Прв, Штн.

Пор. *літ.* **кле́шня** 'кінцева частина ніжки рака та інших ракоподібних, що має вигляд кліщів' (СУМ, ІУ, 186).

КЛЕ́МРА (кл'е́мра) і **КЛЯ́МРА** (кл'а́рма) -и, *ж. р.* 'пряжка на ремені'. Ксн, Штн.

Пор. *літ.* **кля́мра** 'металева пластинка для скріплювання чогось, для оздоби тощо' (СУМ, ІУ, 194).

КЛІ́НИЦЬ (клі́ниці) -нця, *ч. р.* 'зшита у вигляді клинка торбинка для віддушування сиру'. Ксн.

Пор. *літ.* **кліне́ць** *зменш-пестл.* до **клин** 'загострений з одного кінця шматок дерева або металу для

розколювання, розщеплення чого-небудь' (СУМ, ІУ, 182).

КЛІЙОНКА (кл'ійонка) -і, ж. р. 'фанера'. Робив посылку, а на кришку ни хватіло клійонкі. Слн.

Пор. літ. **клеійонка** 'тканина, покрита з одного або з обох боків особливою речовиною, що робить її водо-непроникною' (СУМ, ІУ, 178).

КНИГА (кніга) -и, ж. р. 'чайка'. Врх, Вр, Сдч, Тбл.

Пор. літ. **кніга** 'зброшурована в одне ціле й оправлена певна кількість (звичайно, понад 5) друкованих або рукописних аркушів' (СУМ, ІУ, 196, 197).

КОВАЛІ¹ (ковал'і) -ю, тільки мн. 'великі лісові мурахи'. Кінь ковалям в мурашник гужа, тоно сам спиняр гостане. Слн.

КОВАЛІ² (ковал'і) -ю, тільки мн. 'шкварки з сала'. Ссн.

Пор. літ. **коваль**, мн. **ковалі** 'майстер, що куванням обробляє метал, виготовляє металеві предмети' (СУМ, ІУ, 202).

КОВТУН (коўтун) -а, ч. р. 'китиця з ниток біля хустки, скатертини'. Старá хустка, ковтуні оборваліс. Стп, Олс, Лвр.

Пор. літ. **ковтун** 'жмут збитого волосся, вовни, шерсті' (СУМ, ІУ, 206).

КОЗА (коза) -і, ж. р. 'засохлий бруд у носі'. Ни кулупай кóзи за столóm. Слн, Жрв, Грд, Клб.

Пор. літ. **коза** 'невелика рогата жуйна тварина родини порожнисторогих, що дає молоко, м'ясо тощо; самиця козла' (СУМ, ІУ, 209).

КОЗÉРОК (козéрок) -рка, ч. р. 'чоловічий кашкет; картуз'. Козéрок ззаду порвався. Гр, Тбл.

Пор. літ. **козирок** 'щиток головного убору (кашкета, картуза тощо), який виступає півколом над чолом' (СУМ, ІУ, 212).

КОЛÉЙКА (кол'ейка) -і, ж. р. 'черга в магазині; порядок, за яким господарі пасуть корови'. Лягай раній спати – завтра колéйка пасти товар. Слн.

Пор. літ. **колійка** зменш. до **колія** 1. 'найджене заглиблення від коліс на дорозі'; 2. 'лінія з двох пара-

лельно прокладених рейок, признач. для руху поїздів, трамваїв і т. ін.' (СУМ, ІУ, 223, 226).

КОЛОДКА (колодка) -и, ж. р. 'вісячий замок на дверях хати'. Повісила колодку на двері. Умн.

Пор. літ. **колодка** 'стовбур зрубаного дерева, очищений від гілля' (СУМ, ІУ, 228).

КОЛОНІЯ (колон'ія, кол'он'ія) -ії, ж. р. 1. 'село': 2. 'частина села, відділена від іншої річкою чи ровом'. Жили на тій колонії за річкою, тепер тутá. Клч, Умн.

Пор. літ. **колонія** 'країна, позбавлена імперіалістичними державами політичної та економічної незалежності' (СУМ, ІУ, 231).

КОЛЬБА (кол'ба) -и, ж. р. 1. 'корба коловорот': 2. 'коловорот, за допомогою якого дістають всду з колодязя'. Штн.

Пор. зах. **кольба** 'приклад (рушниці)' (СУМ, ІУ, 238).

КОМІШ (коміш) -а, ч. р. 'невисока сивувата трава на підвищенні, яку дуже погано косити'. Косá коміш не бирé вдень. Слн.

Пор. літ. **коміш** 'висока водяна або болотяна багаторічна рослина родини осокових' (СУМ, ІУ, 245).

КОНОПАТИЙ (конопатий) -а, -е 'веснянкуватий; у якого обличчя вкрите веснянками'. Ти знайш конопату Марію? Тбл.

Пор. літ. **конопатити** 'забивати, затикати дірки, щілини клоччям, мохом і т. ін.' (СУМ, ІУ, 262).

КОПАНКА (копанка) -і, ж. р. 'сапа'. Тею копанкою геть попудрúбував корчі картоплі. Слн.

Пор. літ. **копанка** 'невелике водоймище з ґрунтовою водою, викопане для господарських потреб; сажавка' (СУМ, ІУ, 279).

КОПЕРАТИВА (ко'пеп'ратіва) -и, ж. р. 'крамниця; магазин'. В копіратіву привизлі кубасу. Слн, Грд, Жрв.

Пор. літ. **кооператив** 'масове вирсбниче, торговельне і т. ін. об'єднання, створене його членами-пайовиками' (СУМ, ІУ, 277).

КОРОК (кóрок) -рка, ч. р. 'підбор у взутті'. Купіла тухлі на високіх корках. Грд, Слн.

Пор. літ. **корок** 'затичка для пляшки та ін. посуду' (СУМ, ІУ, 296).

КОРОСТА (короста) -и, ж. р. 'рештки після переробки соломки льону чи конопель'. Дмш.

Пор. літ. **короста** 'заразна шкірна хвороба людини й тварин, що виникає внаслідок проникнення в шкіру коростяних кліщів' (СУМ, ІУ, 298).

КОРУНКА (корунка, коронка) -і, ж. р. 'мереживо'. Рушник с корункою. Слн.

Пор. літ. **коронка** зменш. до **корона** 'металевий з коштовними прикрасами вінець, що його носять на голові монархи як символ влади' (СУМ, ІУ, 297).

КОСА (коса) -и, ж. р. 'селезінка'. Довга коса [селезінка свиняча] – довга зима (Повір'я). Слн, Грд, Тбл.

Пор. літ. **коса**¹ 'заплетене волосся'; **коса**² 'сільськогосподарське знаряддя для косіння'; **коса**³ 'вузька наливна смуга суходолу в морі, річці тощо' (СУМ, ІУ, 304).

КОСИ (кóси) -ей, тільки мн. 'волосся'. Забирай коси з грибинця. Слн.

Пор. літ. **коса** 'заплетене волосся' (СУМ, ІУ, 304).

КОСТЕР (костёр) -стра, ч. р. 'складені дрова у вигляді копиці'. Мзв.

Пор. розм. **костёр, костьор** 'вогнище'.

КОЦЮБА¹ (коц'уба, коц'уба) -и, ж. р. 'погана мисливська рушниця'. Стл. Фдр.

КОЦЮБА² (коц'уба) -и, ж. р. 'міра лічби часу – висота сонця над горизонтом, яку порівнювали з висотою коцюби'. Ни йди дудом... А ше сонце високо, ше на три коцюби сонце. Слн.

Пор. літ. **коцюба** 'кочерга' (СУМ, ІУ, 314).

КОШУЛЯ (кош'ул'а) -і, ж. р. 'жіноче плаття'. Штн.

Пор. діал. **кошуля** 'сорочка' (СУМ, ІУ, 318).

КРАШАНКА (крашанка) -и, ж. р. 'ковбаса, начинена кров'ю; кров'янка'. Мзв.

Пор. літ. **крашанка** 'пофарбоване куряче яйце, призначене для великодніх свят' (СУМ, ІУ, 330).

КРЕПКО (крéпко) присл. 'дуже'. Ой крéпко їсти хочу! Слн.

Пор. розм. **кріпко** 'міцно' (СУМ, ІУ, 357).

КРИВОВНИК (кливоўник) -а, ч. р. 'мисливська рушниця, яка не вбиває звіра, а тільки раниць'. Брн.

Пор. рідко **кривавник** 'деревій' (СУМ, ІУ, 338).

КРИСЛО (крісло, кр'ісло) -а, с. р. 'будь-який стілець'. Сядь на крісло і сиди. Слн, Грд.

Пор. літ. **крісло** 'різновид широкого, переважно м'якого стільця, з бильцями та зручною спинкою; фотель' (СУМ, ІУ, 358).

КРУГ (круг, крух) -а, ч. р. 'цементне кільце для колодязя'. Зробили три круги. Гр.

Пор. літ. **круг** 'предмет, що має округлу, овальну або кільцеподібну форму' (СУМ, ІУ, 368).

КУБ (куб) -а, ч. р. 'горщик'. Щоб купити куб, треба туди щось насипати [заплатити зерном]. Мир.

Пор. літ. **куб** 'великий казан, бак і т. ін. для переганяння або кип'ятіння рідини' (СУМ, ІУ, 380).

КУБАХ¹ (кубах) -а, ч. р. 'висадок цибулі'. Кубахі тразрізувати, а то насінне сиплицца. Слн.

КУБАХ² (кубах) -а, ч. р. 'гніздо пташки'. Плм, Ст-См.

Пор. рідко **кубах** 'викопане коріння рослини, дерева разом із землею' (СУМ, ІУ, 381).

КУБИК (ку́бик) -а, ч. р. 'чашечка'. Кубик на чай. Лтв, Ббл, Гбн.

КУБІК (ку́б'ік) -а, ч. р. 'маленький горщечок'. В кубіку кашу варили. Мрн.

Пор. літ. **ку́бик** зменш. до **куб** 'казан, бак' (СУМ, ІУ, 381, 380).

КОЛОШКАТИ (колошкати) -аю, -їш, недок. 'лоскотати'. Ни колошкой дитину, хай ни смієцця. Плц.

Пор. літ. **колошкати** 'раптово порушувати спокій, переривати сон і т. ін.; турбувати' (СУМ, ІУ, 235).

КУЖЕЛЬ (ку́жел') -я, ч. р. 'дерев'яний циліндр, що затуляє отвір нижнього каменя в млині, через середину якого проходить верхня частина веретена'. Врх.

Пор. літ. **ку́жіль** 'прядиво або вовна, намотані на кужівку' (СУМ, ІУ, 386).

КУЛЬБАКА¹ (кул'бака) -і, ж. р. 'палиця із загнутим кільцем для підпирання під час ходьби; ціпок'. Кеп ни кульбака, то й чериз дорогу ни пиришов. Слн, Врх, Пдм.

КУЛЬБАКА² (кул'бака) -и, ж. р. 'погана мисливська рушниця'. Б-Вл.

Пор. *заст.* **кульбака** 'сідло' (СУМ, ІУ, 392).

КУНЕЦЬ (кунец') -нця, ч. р. 'китиця біля хустки'.
Врк.

Пор. *літ.* **кінєць** 'крайній пункт, межа протягlosti предмета, площини тощо, а також те, що прилягає до такого пункту, межі; протилежне **початок**' (СУМ, ІУ, 163).

КУРКА (курка) -и, ж. р. 'хвороба очей, при якій людина погано бачить у сутінках; куряча сліпота'. Свяченого не їж увечорі, бо курка нападє. Ксн.

Пор. *літ.* **курка** 'свійська птиця, яку розводять на м'ясо і для одержання яєць; самка півня' (СУМ, ІУ, 410).

КУТЯХ (кут'ах) -а, ч. р. 'тепла в'язана хустка'. Ксн.

Пор. *діал.* **КУТАХ** (кутах) -а, ч. р. 'спечена на деці суцільно розлита терта картопля'. Грд.

КУЦ-КУЦ! (куц-куц!) 'вигук, яким прикликають поросят'. Слн.

Пор. *діал.* **куць... куць** 'або... або' (СУМ, ІУ, 422).

КУЧА (куча) -и, ж. р. 'місце під піччю, де ставлять горшки, зберігають дрова і ін.'. Гр, Врк.

Пор. **куча** 'приміщення для птахів і тварин' (СУМ, ІУ, 422).

КУШАТИ (кушати) -аю, -аєш, *недок.* 'куштувати'.
Кушайте грушечку. Пдм, Плм, Свт.

Пор. *розм.* **кушати** 'їсти'.

Л л

ЛАВКА (лаўка) -і, ж. р. 'магазин'. Ході по хліб до лавкі. Грд, Слн.

Пор. *літ.* **лавка** 'дошка (або кілька дощечок) на стояках., на яку сідають або кладуть, ставлять що-небудь' (СУМ, ІУ, 430, 428).

ЛАНЦЕТ (ланцєт) -а, ч. р. 'пристосування у вигляді клина з ручкою, за допомогою якого роблять заглиблення для посадки дерев'. Грд, Клб, Слн.

Пор. *літ.* **ланцєт** 'невеликий хірургічний ніж, гострий з обох боків' (СУМ, ІУ, 445).

ЛАСИЦИ (ласици) ласиц, *тільки мн.* 'візерунки на

шибках вікна від морозу'. Такі ласици на гокні - геть чидє замуrowане. Слн, Брст, Грд.

Пор. *літ.* **ласиця**, *мн.* **ласиці**, те саме, що **ласка** 'невелика хижка тварина з тонким і гнучким тілом' (СУМ, ІУ, 449, 450).

ЛЕЖАНКА (лежанка) -и, ж. р. 'маленьке дитяче ліжечко'. Тбл.

Пор. *літ.* **лежанка** 1. 'низька піч у вигляді тапчана для лежання'; 2. 'призначене для лежання, снання підвищення з дерева, глини тощо' (СУМ, ІУ, 469).

ЛЕТІТИ (летіти) -чу, -тиш, *недок.* 'бігти'. Собака буде летів. Дрг, Бжн, Пдм.

Пор. *літ.* **летіти** 'пересуватися в повітрі за допомогою крил (про птахів, комах і т. ін.)' (СУМ, ІУ, 479).

ЛЕНКА (лєнка) -и, ж. р. 'ткана спідниця з фарбованих вовняних і льняних ниток'. Зблт, Ксн.

Пор. *розм.* **лєнка** 'товстий дріт, сплетений з багатьох тонких'.

ЛИЖАК (лижак) -а, ч. р. 'довбаний вулик'. Трч.

Пор. *літ.* **лежак** 1. 'горизонтальна частина димоходу'; 2. 'те саме, що тапчан'; 3. 'лежачий вулик' (СУМ, ІУ, 469).

ЛИХІ (-ІЙ) (лих'і, лихий) -а, -є 'дірявий'. Взяла лихого мишка, то все збожже висипицца. Слн, Врк, Г-В, Плц.

Пор. *літ.* **лихий** 'який чинить лихо', 'який сердиться, лютує' (СУМ, ІУ, 496).

ЛИЧ (лич) -а, ч. р. 'передня частина голови собаки'. В-Лб, Кмн.

Пор. **лич** 'рило свині' (Грін, ІІ, 365, 366).

ЛИШАЙ (лишай) -ая, ч. р. 'місце, на якому качався кінь'. Ввч, С-Кш.

Пор. *літ.* **лишай** 'назва ряду шкірних хвороб' (СУМ, ІУ, 502).

ЛИШАЙНИК (лишайник) -а, ч. р. 'місце, де качався кінь'. Стр.

Пор. *літ.* **лишайник** 'нижча рослина, тіло якої складається з гриба і водорості, росте на камінні, корі дерев, на землі' (СУМ, ІУ, 502).

ЛОПАТКА (лопатка) -и, ж. р. 'мантачка для го-стріння коси'. Ксн.

Пор. літ. **лопатка** 1. 'маленька лопата – знаряддя з довгим держакон і широким плоским кінцем, яке застосовують для згрібання, перекидання або насипання чого-небудь'; 2. 'те саме, що заступ' (СУМ, ІУ, 546, 545).

ЛУБ (луб) -а, ч. р. 'закаблук взуття'. Ксн.

Пор. літ. **луб** 1. 'у рослини – комплекс тканини, через які проходять органічні речовини від листків до коренів'; 2. 'внутрішня частина кори листяних дерев, що межує з деревиною' (СУМ, ІУ, 551).

ЛЮЛЬКА (л'юль'ка) -і, ж. р. 'ізолятор на електричному стовпі, до якого кріпляться дроти'. Слуп зогнів, і люлька вилізла. Слн.

Пор. літ. **люлька** 'приладдя для куріння' (СУМ, ІУ, 572).

ЛЮСТРО (л'юстро) -а, с. р. 'дзеркало'. Бало люстра були луччи: як гляну, то така файна, а типерика морщат. Слн, Грд, Клб.

Пор. літ. **люстра** 'підвісний освітлювальний прилад, що має кілька джерел світла... і оздоблену арматуру' (СУМ, ІУ, 573).

ЛЮФА (л'юфа) -и, ж. р. 'мисливська рушниця'. Умн, Ктн.

Пор. **люфа** 'ствол вогнепальної зброї' (СУМ, ІУ, 575).

ЛЮШНЯ (л'юшн'а, л'юшн'а, л'юшн'а) -і, ж. р. 'погана мисливська рушниця'. Лсн, Лтв, Олт, Остр, Стр.

Пор. **люшня** 'дерев'яна деталь, яка зв'язує вісь воза з полудрабком' (СУМ, ІУ, 575).

М м

МАЗУН¹ (мазун) -а, ч. р. 'розманіжена дитина'. Наш мазун як схоче що, то зразу починає плакати. Слн.

МАЗУН² (мазун) -а, ч. р. 'мисливець, який стріляє нецільно, промазує'. Прп.

Пор. **мазун** 'те саме, що **пестун; улюбленець**' (СУМ, ІУ, 596).

МАЙОНЕЗ (майонез) -у, ч. р. 'салат із кусочків картоплі, моркви, яєць, огірків та ін., зм'ячених майонезом'. Будиш їсти майонез? Слн, Грд, Клб, С-В, Цмн.

Пор. літ. **майонез** 'соус, виготовлений з яєць, олії, оцту та інших приправ' (СУМ, ІУ, 599).

МАКАТКА (макатка) -і, ж. р. 'вишивка на полотні квадратної або прямокутної форми переважно із сюжетним малюнком'. Вишиваю макатку з голубами. Слн.

Пор. діал. **макатка** 'промокальний папір' (Лисенко, 41).

МАРНЕЙКИЙ (марнейкий) -а, -е 'старенький; старуватий'. Хата марнейка... Нихто не куплеє. Врк.

Пор. розм. **марний** 'худий, мізерний, блідий' (СУМ, ІУ, 631).

МАСА (маса) -и, ж. р. 'суміш сірки з іншими речовинами на сірниках і сірникових коробках'. Ни бири запалки масою в рот... отруїса. Слн.

Пор. літ. **маса** 'безформна, схожа на тісто, речовина; густа або рідкувата суміш' (СУМ, ІУ, 636).

МАТКА (матка) -и, ж. р. 'найтовстіші дві деревини-основи в пуду – місці, приготовленому для складання снопів'. Рдс.

Пор. літ. **матка** 'плідна самиця в тварин' (СУМ, ІУ, 651).

МАШИНКА (машинка) -і, ж. р. 'запальничка'. Запалок [сірників] ни мав, завше носив машинку. Слн, Ксн.

Пор. літ. **машинка** 'невеликих розмірів прилад, що виконує якусь ручну роботу' (СУМ, ІУ, 658).

МЕРВА (мерва) -и, ж. р. 'залишки після виділення воску з вошини; воскобоїни'. Ксн.

Пор. діал. **мерва** 'м'ята, терта або зопріла солома' (СУМ, ІУ, 674).

МЕТЕР (метр) -тра, ч. р. 'міра ваги – 100 кг; центнер'. Купила два метри картоплі. Слн, Грд, Пдм.

Пор. літ. **метр** 'основна одиниця довжини у метричній системі мір, що дорівнює ста сантиметрам' (СУМ, ІУ, 693).

МИГАТИ (мигати) -аю, -аїш, недок. 'подавати знаки рукою (найчастіше про глухонімих)'. Ни мигай перед носом. Слн.

Пор. літ. **мигати** 'блимати' (СУМ, ІУ, 699), 'світити уривчасто, з перервами, (СУМ, І, 199).

МИРІГ (мир'іг) -pora, ч. р. 'спориш звичайний'. Пдм.
Пор. літ. **моріг** 'густа молода трава; мурава' (СУМ, ІУ, 803).

МОРДА (морда) -и, ж. р. 'щока'. Вімазав морду і йдеш на люди? Грд, Слн.

Пор. літ. **морда** 'передня частина голови тварини' (СУМ, ІУ, 801).

МОСТОК (мосток) -стка, ч. р. 'поріг'. Зачепілась за мосток і впала. Мзв.

МОСТОК і **МИСТОК** (мосток, мисток) -стка, ч. р. 'деревина чи збиті дошки, які кладуть біля порога хліва, щоб можна було легко переїхати через нього возом'. Гр.

Пор. літ. **місток** зменш. до **міст** 'споруда для переїзду або переходу через річку, залізницю, автомагістраль, яр і т. ін.' (СУМ, ІУ, 751, 749).

МУДРЕНЬКІ (мудрен'к'і) -а, -е 'людина, яка любить часто перевдягатися, хизуватися своїм одягом'. Така мудренька хіба хадз'яйкою буде? Тонó про годéжу думає, а бульш ничóго. Слн.

МУДРИЙ (мудрий) -а, -е, 'той, що любить чепуритися, гарно вдягатися'. С.Ч.

Пор. літ. **мудренський** зменш. до **мудрий** 'наділений, обдарований великим розумом' (СУМ, ІУ, 819).

МУР (мур) -у, ч. р. 'муровані з цегли грубка, піч і простінки в хаті'. Дóбри мур поставив в нову́й хати. Слн.

Пор. літ. **мур** 'висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось' (СУМ, ІУ, 827).

МУСИТЬ (му́сит') вставне слово 'мабуть'. Му́сить, кабанá соба́ка ви́гнав. Рдс, Зчр, Пщ, Жвт, Мдн, Збр, Ост, Ждч.

Пор. літ. **му́сити** 'діяти всупереч бажанню, бути змушеним' (СУМ, ІУ, 830).

Н н

НАВЕС (нав'ес) -а, ч. р. 'оборіг для зберігання сіна'. Врк.

Пор. літ. **навіс** 'покрівля на стовпах або інших

опорах для захисту когочого-небудь від сонця, негоди і т. ін'. (СУМ, ІУ, 34).

НАГУЛЯТИ (нагул'ати) -яю, -яіш, док. 'завагітніти, не перебуваючи в шлюбі (про дівчину)'. Вона́ нагуля́ла байструка. Слн.

Пор. літ. **нагуляти** 'споживаючи який-небудь корм, набувати жиру, збільшувати вагу (про тварин, птахів)' (СУМ, У, 59).

НАЛИВАТИ (налива́ти) 3 ос. -ає, недок. 'збільшуватись перед отеленням (про вим'я корови, кози)'. На́ша коро́ва вже налива́є, ско́ро тиля́ бу́де. Слн.

Пор. літ. **налива́ти** 'вливаючи рідину, наповнювати що-небудь' (СУМ, У, 117).

НАМУЛЯТИ (намул'ати) -яю, -яіш, док. 'намацати, нащупати'. По́ночі було́, ледь наму́ляла дити́ну в колі́сці. Чрн, Брз, Лрс.

Пор. літ. **наму́ляти** 'тертям об що-небудь пошкоджувати тіло (перев. ноги)' (СУМ, У, 133).

НАПРУТ (напру́т) присл. 'дуже твердо; так, що не можна зігнути'. Но́гу залижа́в. Поста́вило напру́т. Слн.

Пор. літ. **прут** 'тонка гнучка гілка без листя' (СУМ, УІІ, 363).

НАРВАНИЙ (на́рваний) -а, -е 'сердитий, дратівливий'. Такого́ на́рваного ба́тька діти́ бу́дуть бо́ятись. Смл, Пдб.

Пор. діал. **НАРВАНИ** (на́рвани) -а, -е 'зірваний (про квіти, зілля)'. Те́є на́рване зі́лле вже посóхло. Слн.

НЕЗДАЛО (не^нзда́ло) присл. 'недобре, незручно'. Вибóї скрізь, незда́ло тут ходи́ти. Хбл.

Пор. діал. **незда́ло** присл. до **незда́лий** 'нездатний, невмілий' (СУМ, У, 315, 316).

НЕНЬКА (не́н'ка) -и, ж. р. 'колиска, підвішена до стелі на чотирьох мотузках'. Врх.

Пор. літ. **не́нька** те саме, що **не́ня** 'жінка стосовно до народжених нею дітей' (СУМ, У, 344, 343).

НИЧЕМНИ (ничемни) -а, -е 'непотрібний'. Вун хлóпец га́рни, а вона́ по́длук його́, як ку́рка, така ничемна. Слн.

Пор. літ. **нечемний** 'грубий, неввічливий, невихований' (СУМ, У, 403).

НІЧКА (нічка) -и, ж. р. 'летюча миша; кажан'. Хтш, В-Гл, Врк, Жвт, Жрч, Зблт, Прл.

Пор. літ. **нічка** *пестл.* до **ніч** 'частина доби від заходу до сходу сонця' (СУМ, У, 429).

НИЧОГІЙ (ничогий) -а, -е, 'поганий'. Гэта стрэльба ничога, друі у куплю. Фдр, Грдш, Ктн, Мрч, Осв, Стл.

Пор. розм. **нічогенький** 'цілком пристойний, непоганий, досить добрий' (СУМ, У, 430).

НІХТО (ніхто) *неозначений займ.* 'хтось'. Там стрілив ніхто. Ждч.

Пор. літ. **ніхто** *запереч. займенник.* Уживається для вираження повної відсутності предмета як суб'єкта або об'єкта дії' (СУМ, У, 429).

НО (но) *част.* 'тільки, лише'. Я приніс но хліб, булок нема. Чрн.

Пор. розм. **но спол.** 'але' (СУМ, У, 432).

НОВИНА (новина) -и, ж. р. 'свіжий сніг; пороша'. Сьогодні охотникам по новині добре на ліса йти. Пнв, Жвт.

Пор. літ. **новина** 'щойно або недавно одержане повідомлення, звістка і т. ін. про кого-, що-небудь' (СУМ, У, 434).

НУ (ну) *ствердж. част.* 'так, авжеж'. Добре знайш дорігу? Зайдиш сама? – Ну. Слн.

Пор. літ. **ну** 'питальна частка. Уживається в питальних реченнях як спонування до відповіді, що супроводжується інтонацією зацікавленості чим-небудь, очікування, вимоги' (СУМ, У, 449).

НУДНИ (нудни) -а, -е 'про їжу: засолодка; така, що може викликати блювоту'. Бульш ни хочу. Крепко нудни пироги. Слн.

НУДНИК (нудник) -а, ч. р. 'жадібна людина'. Ни схотів бурун брати в Грицка, бо то такі нудник, що ни випросиш. Слн.

Пор. літ. **нудний** 'сповнений нудьги, туги' (СУМ, У, 451).

О о

(Г)ОБ'ІД (гоб'їд, об'їд, обид, об'їд) -а, ч. р. 1. 'сніданок'. Ни чухайса с лушку... Вставай! Гоб'їд захолов.

Слн; 2. 'поминки по вмерлому на сороковий день', Ксн; 3. 'взагалі поминки'. По чолов'їкови поставила хвайни пам'ятник і зробила гоб'їд. Слн, Грд.

Пор. літ. **обід** 'споживання їжі серед дня, між сніданням і вечерею' (СУМ, У, 503).

(Г)ОБ'ІДАТИ (гоб'їдати, об'їдати, обідати) -аю, -аїш, *недок.* 'снідати'. Встав, то вмійса і будиш гоб'їдати. Слн.

Пор. літ. **обідати** 'споживати їжу серед дня, між сніданням і вечерею' (СУМ, У, 503).

ОБМІН (обмін) -а, ч. р. 'пропуск під час сівби зернових вручну'. Ксн.

Пор. літ. **обмін** дія за значенням **обмінювати** 'віддаючи, одержувати натомість кого-, що-небудь' (СУМ, У, 539, 540).

ОБОРА (обора) -и, ж. р. 'конюшня'. Лдн.

Пор. літ. **обора** 'відгороджена частина подвір'я з приміщеннями для худоби' (СУМ, У, 550).

ОБРУЧИК (обручик) -а, ч. р. 'бублик'. Пдм.

Пор. літ. **обручик** *зменш.* до **обруч** 'зігнута кільцем металева, дерев'яна і т. ін. штаба; обід' (СУМ, У, 573, 572).

(Г)ОДЕНОК (оденок, годенок) -нка, ч. р. 1. 'підстилка під копицю сіна; 2. 'сіно, що лежить на споді копиці'. Копицю поставили в низу, то годенок геть замок. Слн.

Пор. **оденок** 'стогъ сѣна' (Грін, Ш, 38).

(Г)ОДИЙТИ (годийті, одийті) *док.* 'про сухе сіно, яке ввечері від роси і прохолоднішого повітря стає вогким'. Казала раній складувати сіно, а вже одийшло. Слн.

Пор. літ. **відийті** 'відшлятися' (СУМ, І, 656).

(Г)ОДІЯЛО (год'їяло, од'їяло) -а, с. р. 'тонка шерстяна ковдра'. Спит пуд кодрою, а наверх ше й годіяло кладє. Слн.

Пор. літ. **одіяло** 'те саме, що ковдра' (СУМ, У, 631).

ОЖУГ (ожуг) -а, ч. р. 'погана мисливська рушниця'. Брн.

Пор. літ. **ожог, ожуг** 'палиця, якою перемішують жар, паливо' (СУМ, У, 649).

ОКОРЕНОК (окоре́нок) -нка, ч. р. 'нижня частина снопа (протилежна до колосків)'. Ксн.

Пор. літ. **окоре́нок** 'частина стовбура від кореня до гілок' (СУМ, У, 675).

ОКРУШКА (окру́шка) -и, ж. р. 'перший кусок хліба, відрізаний від паляниці'. Пдм.

Пор. розм. **окру́шка** 'крихта' (СУМ, У, 682).

(Г)ОЛОВО (го́лово, о́лово) і **(Г)ОЛИВО** (го́ливо, о́ливо) -а, с. р. 'стержень олівця'. Так струга́в голивця́, аж го́ливо полама́в. Слн.

Пор. літ. **о́лово** 'м'який, легкий метал сріблясто-білого кольору, який використовують для паяння, лудіння, виготовлення сплавів і т. ін.' (СУМ, У, 691).

(Г)ОНУЧА (гону́ча, ону́ча) -и, ж. р. 'ганчірка будь-якого призначення'. Помійш пудло́гу, то гону́чу пові́сь на плоту́. Слн, Грд, Зблт.

Пор. літ. **ону́ча** 'шматок тканини, яким обмотують ноги перед взуванням (перев. в чоботи)' (СУМ, У, 699).

ОПОЛОНІК (ополо́ник) -а, ч. р. 'личинка жаби; пуголовок'. Жрн.

Пор. літ. **ополо́ник** 'велика ложка, якою насипають рідку страву' (СУМ, У, 721).

ОХОТА (охо́та) -и, ж. р. 'період парування у тварин'. Козьо́л пе́ред охо́тою ре́мжить. Вчв.

Пор. літ. **охо́та** 'бажання, прагнення'; **охо́та** 'полювання' (СУМ, У, 825).

П п

ПАВУК (паву́к) -а́, ч. р. 'сітка квадратної форми для ловлі риби'. Лвр.

Пор. літ. **паву́к** 'членистонога тварина з отруйними залозами, що звичайно живиться дрібними комахами, вловлюючи їх у виткану нею самою павутину' (СУМ, ІУ, 8).

ПА́ЗУХА (па́зуха) -и, ж. р. 'ширинька в штанах'. Тбл.

ПА́ЗУШКА (па́зушка) -и, ж. р. 'ширинька в штанах'. С.ч.

Пор. літ. **па́зушка** зменш.-пестл. до **па́зуха** 1. 'проті́р між грудьми і одежею, яка до них прилягає'; 2.

прорі́ха спере́ду в сорочці́ для зручності одягання́ через го́лову' (СУМ, УІ, 16, 15).

ПАЛЮ́НКА (пал'у́нка) -і, ж. р. 'хлібина, паляниця'. Кре́пко нато́пила п'і́ч, одна́ палю́нка зу́сім згори́ла. Слн.

Пор. діал. (бойківське): **палю́нка** 'горілка' (Онишкевич, ІІ, 36).

ПАНУВАТИ (панува́ти) -ує, недок. 1. щастити, везти у чомусь'; 2. 'бути наявним (про погоду)'. Ці́ли ти́ждень по́года панува́ла. Дмш.

Пор. літ. **панува́ти** 'мати владу над ким-, чим-небудь' (СУМ, УІ, 52).

ПАРИТИ¹ (па́рити) -у, -иш, недок. 'кип'ятити'. Па́рити мо́локо. Ксн, Слн. Док. вид – **СПАРИТИ** 'зварити'. Шо то́бі спа́рити на го́б'ід? Слн.

ПАРИТИ² (па́рити) -у, -иш, недок. 'жалити (про кропиву)'. Ни лі́зь у шко́ду, бо но́гі бу́ду па́рити кро́пивою. Грд, Слн.

Пор. літ. **па́рити** 'піддавати дії пари, кип'ятку з метою очищення, розм'якшення і т. ін.' (СУМ, УІ, 69).

ПАРУБОК¹ (па́рубок) -бка, ч. р. 'одружений чоловік'. Же́ніхо́м не хоті́в робі́ти, а же́нівсья, стає па́рубком – му́сить. Мрч, Зрч, Тбл.

ПАРУБОК² (па́рубок) -бка, ч. р. 'наймит'. Па́рубком служі́в при дво́рі. Ктн, Мрч, Тн, Лсп.

Пор. літ. **па́рубок** 'нежонатий чоловік' (СУМ, УІ, 80).

ПАРШІ́ВИ(Й) (парші́ви, рідко парші́вий) -а, -е 'поганий; недобрий; негарний'. Парші́ва твоя́ ху́ска і ти сама́ парші́ва. Слн, Жрн.

Пор. літ. **парші́вий** 'хворий на парші; шолудивий' (СУМ, УІ, 83).

ПА́СИНОК (па́синок) -нка, ч. р. 'пагін рослини'. Слі́вка роспу́стила па́синки на всьо́й горо́д. Слн, Грд.

Пср. літ. **па́синок** 'нерідний син одного з подружжя, який доводиться рідним другому' (СУМ, УІ, 85).

ПАСО́К (пасо́к) -ска́, ч. р. 'риска, позначка на чомусь'. Одрі́ж до́шку по паско́ви. Ни спорть! Слн.

Пор. літ. **пасо́к** 'смужка з шкіри, тканини і т. ін., яко́ж що-небу́дь скрі́плюють, закрі́плюють, прив'язу́ють до чо́гось' (СУМ, УІ, 88).

ПА́СТИ (па́сти) -у, -еш, *недок.* 'годувати домашню птицю, домашніх тварин'. Порá кúри па́сти. Посип зерна! Чрн.

Пор. *літ.* **па́сти** 'виганяти худобу, птицю на пашу, пасовисько, доглядаючи за нею' (СУМ, УІ, 90).

ПАСТУШОК (пастушо́к) -шка́, *ч. р.* 'вівсянка звичайна'. Тбл.

Пор. *літ.* **пастушо́к** *зменш.-пестл.* до **пасту́х** 'той, хто пасе стадо, череду, отару і т. ін.' (СУМ, УІ, 92, 91).

ПАЦЮК (пац'юк) -а, *ч. р.* 'пташеня без пір'я'. Крм.

Пор. *літ.* **пацюк** 'щур' (СУМ, УІ, 102).

ПАЧКА (па́чка) -і, *ж. р.* 'група людей; компанія'. Збрáлас ціла па́чка курцу́. Слн. Лвр.

Пор. *літ.* **па́чка** 'паперова коробка для упакування чого-небудь' (СУМ, УІ, 103).

ПАШНІК (пашні́к) -а, *ч. р.* 'орган травлення в жуйних тварин'. Врх.

Пор. *діал.* **ПАШНІК** (пашні́к) -а, *ч. р.* 'пристосування на чотирьох стовпах з підйомним дахом для зберігання сіна; оборіг'. Жрв.

ПЕНЗИЛЬ (пéнзил', пéнзел', пéндзил') -зля, *ч. р.* 'щітка з трави для побілки хати'. Бцн, Врх, Гр, Дрв, Жшк, Ксн, Пдм, С-Г, Тбл, Хтш.

Пор. *літ.* **пéнзель** 'прикріплений до ручки пучок щетини, волосу або шерсті, що використовується для нанесення фарби, клею і т. ін. на якусь поверхню' (СУМ, УІ, 116).

ПЕРЕГОРІТИ¹ (пе^Ире^Игоріти) 3 ос. -ит, *док.* 'про вогке сіно, яке складають у копицю, щоб так побуло ніч, після чого воно швидко сохне'. Поскідаю мале́нькі копичкі, хай го́тава пиригоріт, то скорий вісохне. Слн.

ПЕРЕГОРІТИ² (пе^Ире^Игоріти) 3 ос. -іт, *док.* 'про коров'яче молоко, кількість якого може різко зменшитись внаслідок того, що корова не була вчасно видоєна'. Корóва в ліси згубілас, типéр молоко́ пиригоріт. Слн.

Пор. *літ.* **перегоріти** 'закінчувати, переставати горіти', (СУМ, УІ, 155).

ПЕРЕКАЛАТАТИ (пе^Ире^Икалатати) -а́ю, -а́ш, *док.*

'прожити як-небудь певний час'. Цьо́й тїждень перекалата́ю ше, а там забира́уса і пу́їду. Слн.

Пор. *літ.* **перекалатати** 'перестати, закінчити калатати (про дзвін, дзвоник)' (СУМ, УІ, 190).

ПЕРЕПІЛКА (пе^Ире^Ип'їлка) -и, *ж. р.* 'метелик'. На квітка́х сидя́ть перепілки. Брз, В-Гл, Врк, Плц.

Пор. *літ.* **перепілка** 'самка перепела; перепелиця' (СУМ, УІ, 250).

ПЕРЧИК (пéрчик) -а, *ч. р.* 'той, що виривається вперед'. Ни спиши́, ни будь пéрчиком, ше всьпіи́ш... Слн.

Пор. *літ.* **пéрчик** *зменш.-пестл.* до **пéрець** 'трспічна повзуча рослина, а також її плоди у вигляді зернят із гірким смаком і пряним запахом, що вживаються як приправа' (СУМ, УІ, 336, 318).

ПІПКА (пї́пка) -и, *ж. р.* 'бородавка'. На рука́х віросли пї́пки. Ксн.

Пор. *діал.* **пї́пка** 'сосок (на грудній залозі)' (СУМ, УІ, 356).

ПІР'Є (пї́р'є) -я, *с. р.* 'плавці риби'. Ксн.

Пор. *літ.* **пї́р'я**, *одн.* **пї́р'їна**, те саме, що **перо́** 'рсьове нашірне утворення з порожнистим стрижнем і легкими пухнастими відростками з обох боків, яке вкриває більшу частину тіла птахів' (СУМ, УІ, 539, 329).

ПИСАНКА (пї́санка) -и, *ж. р.* 'орнамент на глечичку'. Крамінчиком робіли пї́санку на глади́шці. Ндж.

Пор. *літ.* **пї́санка** 'розмальоване великодне куряче або декоративне, звичайно дерев'яне яйце' (СУМ, УІ, 359).

ПИЩЕРА (пї́щєра) -и, *ж. р.* 'місце, де росте багато ягід (чорниць)'. Знайшла пї́щєру ягід. В-Гл.

Пор. *літ.* **пещєра** 'утворена діянням підземних вод або вулканічних процесів порожнина в земній корі чи в гірському масиві, що має вихід назовні' (СУМ, УІ, 347).

ПІЛКА (п'ї́лка, пї́лка) -и, *ж. р.* 'фартух'. Прип'яла́ пї́лку. Лвр, Дрв, Ксн, Пдг.

Пор. *літ.* **пї́лка** 'відрізаний для пошиття олягу шматок тканини на всю її ширину' (СУМ, УІ, 534).

ПІНЧУК (п'інчук) -а, ч. р. 'малий складаний ніж із пружиною'. Клк.

Пор. розм. **пінчук** 'житель м. Пінська і Пінського району (Брестська обл., БРСР)'.

ПІСКУР (п'іскур) -а, ч. р. 'в'юн'. Піщить, як сїлля посїпати. Тому піскур. Ксн.

Пор. літ. **піскар** 'дрібна річкова риба родини коропових' (СУМ, УІ, 541).

ПЛАТОК (платок) -тка, ч. р. 'носовичок'. Вузьмі платка і витри носа. Слн, Грд. Ксн.

Пор. розм. **платок** 'те саме, що хустка' (СУМ, УІ, 563).

ПЛАХТА (плахта) -и, ж. р. 'рядно для перенесення листя буряків чи зілля'. М-О.

Пор. літ. **плахта** 'жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини' (СУМ, УІ, 571).

ПОГОМОНІТИ (погомоніти) -ю, -їш, док. 'поворухити чимось'. Погомонів корчем, і заєць вибіг. Сдч.

Пор. літ. **гомоніти, погомоніти** 'розмовляти тихо, приглушено' (СУМ, ІІ, 121).

ПОДУШЕЧКА (п'одушечка) -і, ж. р. 'м'яка частина кінця пальця, протилежна до нігтя; пучка'. Роздёр пудушечку на дзьвах, типёр кров бижїт. Грд, Слн.

Пор. літ. **подушечка** зменш.-пестл. до **подушка** 'набитий пухом, пір'ям, сіном і т. ін. мішок, який використовується як м'яка підстилка під голову' (СУМ, УІ, 762, 763).

ПОКІНУТИ (п'ок'інутити) 3 ос. -е, док. 'отелитися (про корову)'. Шо покінула ва́ша коро́ва? – Бичка́. Слн.

Пор. літ. **покінути** 'вирушаючи кудись, не брати з собою кого-, що-небудь' (СУМ, УІІ, 21).

ПОЛÓВНИК (полóвник) -а, ч. р. 'черпак, ополоник'. Ксн.

Пор. літ. **полóвник** 'місце, куди зсипають полу́; засік для полови' (СУМ, УІІ, 89).

ПОЛОТНО́ (полотно́) -а, с. р. 'перетинка на лапці водоплавного птаха'. Мкр, Млч, Мрч. Ждч, Пщн.

Пор. літ. **полотно́** 'конопляна, лляна, бавовняна, а

також штучна або шовкова тканина особливого переплетення' (СУМ, УІІ, 98).

ПОЛЮВАТИ (пол'увати) -ює, недок. 'перебувати в період парування, виявляти статеву охоту (про корову)'. Ксро́ва полюва́ла в се́рпні, пі́зне теля́ бу́де. В-Оз, Грдц, Мхр, Зуб, Вдр, Крс, Олт.

Пор. літ. **полювати** 'шукати і переслідувати диких звірів, птахів і риб з меток убити чи зловити їх' (СУМ, УІІ, 106).

ПОМАЛÉНЬКУ (помалéн'ку) присл. 'обережно'. Помалéнку бири шклянку. Слн.

Пор. літ. **помалéнку** пестл. до **помалу́** 'повільно, не поспішаючи' (СУМ, УІІ, 112).

ПОМЕЛО́ (п'оме'ло́, помило́, пом'іло́) -а, с. р. 1. 'віник'. Бері помелó і хату заметі. Врк, Гр, Дрв, Ккр, Мкш, Плц, Хтш. 2. 'віхоть трави, яка прив'язується на тичці як знак, що на цьому сінокосі не можна випасати корів'. Сил.

Пор. літ. **помелó** 'палиця з прив'язаним до неї на кінці пучком хвойних гілок, ганчірок і т. ін. для вимітання золи з печей, для прочищення димоходів' (СУМ, УІІ, 115).

ПОПІЛ (п'оп'іл) у виразі – **ДО ПОПІЛУ** 'вщент'. Забра́в с собою́ все до попíлу. Штн.

Пор. літ. **попіл** 'легка пилоподібна сіра (рідко чорна або біла) маса, яка залишається після згоряння чого-небудь' (СУМ, УІІ, 206).

ПОПЛАВЕЦЬ (поплаве́ц') -вця́, ж. р. 'перетинка між пальцями ніг водоплаваючих птахів'. В качки на ла́пі поплаве́ць. Н-Мср, Остр.

Пор. літ. **поплаве́ць** 'прикріплений до ліски шматок якої-небудь речовини, легшої від води, що утримує гачок на належній глибині й сигналізує про клювання риби' (СУМ, УІІ, 207).

ПОПЛАВО́К (поплаво́к) -вк'а, ч. р. 'перетинка між пальцями ніг водоплаваючих птахів'. Бр, Вдр, Зчр, Ртн.

Пор. літ. **поплаво́к** 'поплавець' (СУМ, УІІ, 207).

ПОРІ́Г (пор'і́г, порі́г, поро́г) -о́га, ч. р. '2–3 сходинки перед ганком'. Брк, Врх.

Пор. літ. **поріг** 'дерев'яний брус, закріплений на підлозі під дверима; нижня частина одвірка' (СУМ, УІ, 259).

ПОРОШОК (порошок) -шка́, ч. р. 'таблетка (ліки)'. Од голові пила́ ко́жного ра́нку по два поршкі́ сиви. Слн.

Пор. **порошок** 'розтерті або потовчені до однорідної сипкої маси ліки, розфасовані дозами для одноразового вживання' (СУМ, УІ, 288).

ПОРЦІЯ (порці́я) -ї́, ж. р. 'склянка місткістю 100 г'. Помий порцію́ холоднею водою. Слн.

Пор. літ. **порція** 'певна кількість харчового продукту, страви, признач. для споживання однією особою за один раз' (СУМ, УІ, 300).

ПОСОЛИТИ (посоли́ти) -лю́, -лиш, док. 'посипати щось цукром'. Посоли́ скіпку́ цу́кром. Слн.

Пор. літ. **посоли́ти** 'всипати солі в страву, посипати сіллю для смаку' (СУМ, УІ, 352).

ПОСТАВИТИ (постави́ти) -влю́, -виш, док. 'поклас-ти'. Поста́в нитки́. Поста́в копийки́. Брз, Дрв.

Пор. літ. **постави́ти** 'набути вертикального (стоячого) положення' (СУМ, УІ, 363).

ПОСТОЯТИ, *перев. у наказовому способі* **ПОСТУЙТЕ** 'почекайте'. Постуйте́, я вам води́ ви́несу. Слн, Г-В.

Пор. літ. **постоя́ти** 'стояти якийсь час' (СУМ, УІ, 378).

ПОТЯГ (по́т'аг) -а, ч. р. 'міцний шнурок, за допомогою якого скріплюється ярмо з дишлем чи голоблею'. Гр.

Пор. літ. **по́тяг** 'настійне прагнення до чого-небудь, сильна внутрішня потреба робити щось, бути десь'; **по́тяг** 'заст. 'поїзд' (СУМ, УІ, 435, 436).

ПРАВИЛО (прави́ло) -а, с. р. 'товста поперечна жердина в колодязному журавлеві, що кріпиться до розсохи'. Врх.

Пор. літ. **прави́ло** 1. 'пристрій, на якому щось розправляють або за допомогою якого щось розрівнюють, вигладжують'; 2. 'довге весло, жердина, щоб керувати човном, плотом і т. ін.'; 3. 'пристрій у гарматі для спрямування ствола' (СУМ, УІ, 503).

ПРАВИТИ (пра́вити) -влю́, -виш, *недок.* 'випрошувати'. Тонó вста́не і почина́є цукерки́ пра́вити. Слн.

Пор. літ. **пра́вити** 'керувати, володарювати', 'говорити, здебільшого повторюючи ту саму думку, наполягаючи на чомусь' (СУМ, УІ, 504).

ПРАДИВО (пра́диво) -а, с. р. 'льон'. Рва́ла пра́диво, аж ру́кі попу́хли. Слн, Грд, Клб.

Пор. літ. **прядиво** 'волокно конопель, льону, бавовни, вовни і т. ін., приготовлене для прядіння' (СУМ, УІ, 365).

ПРАЧИК (пра́чик) -а, ч. р. 'личинка жаби; пуголовок'. Врх.

Пор. *розм.* **пра́чик** *зменш.* до **прач** 'дерев'яний валок для вибивання білизни під час прання' (Грін, ІІІ, 403).

ПРИВИСТІ (привисти́) 3 ос. -виде́ш, док. 'народити дитину'. Га́ніна дочка́ два хло́пци привила́. Слн.

Пор. літ. **привести́** 'супроводжуючи, вказуючи шлях і т. ін., допомагати або примушувати йти з собою куди-небудь' (СУМ, УІ, 577).

ПРІКРИ (прі́кри) -а, -е, 'дуже кислий, різкий'. Капу́сту полощу́ в двох во́дах, а то така́ прі́кра, шо борщу́ ніхто́ ни їсть. Слн.

Пор. літ. **прі́крий** 'який викликає або спричиняє досаду' (СУМ, УІ, 649).

ПРІКРО (прі́кро) *присл.* 'дуже стрімко'. Ни став рабрі́ну прі́кро, бо политі́ш. Слн.

Пор. літ. **прі́кро** '*присл.* до **прі́крий**' (СУМ, УІ, 650); 'досадно'.

ПРІП'ІК (прі́п'ік) -а, ч. р. 'раптове підвищення на дорозі; високий горб при виїзді з ями'. Виї́жжав з я́ми, а на прі́п'іку́ я́крас ко́лисо полама́лос. Слн.

Пор. літ. **прі́п'ік** те саме, що **прі́п'ічок** 'горизонтальна площина перед челюстями печі під комином, продовженням якої є черинь печі' (СУМ, УІ, 708, 709-710).

ПРИСТАВЛЯТИ (приста́вляти) -я́ю, -я́їш, *недок.* 'прикидатися, удавати з себе когось, напр. дурника; бешкетувати'. Ни приста́вляй! Хва́тит! Лу́чче ляга́й спа́ти. Слн.

Пор. літ. **приставляти** 'ставити що-небудь дуже близько, впритул до чогось' (СУМ, УІІ, 36).

ПУДИТИ (пудити) пужу, -диш, *недок.* 'мочитися у ві сні (про малих дітей)'. Пудит кожнеї нощі в лужков. Слн.

Пор. пудити 'лякати' (СУМ, УІІ, 385).

ПРИЧУЛОК (причулок) -лка, ч. р. 'лише бокова частина даху, забита дошками'. Крус причулок понамітнувало по́вну гору снігу. Слн.

Пор. літ. **причілок** 'бокова стіна будинку; бокова частина даху' (СУМ, УІІ, 99).

ПРІСНА ГЛИНА (прісна́ гліна) 'гончарна глина, яка містить значну частину піску; нежирна глина'. Сіва гліна прісна́, до́бавити треба чо́рну, бо молоко́ проса́суєця [з глечика]. Ркт.

ПРІСНИ СНІГ (прісни сніг) 'свіжий сніг; пороша'. Полюва́ти до́бре, як прісни сніг: сліди́ відно. Нйн.

Пор. літ. **прісний** 'позбавлений певного смаку через відсутність або незначний вміст солі' (СУМ, УІІ, 109).

ПРОЛО́З (проло́з) -а, ч. р. 'галявина'. Сдч.

Пор. розм. **прола́з** 'невеликий отвір, вузький, тісний пролом, дірка і т. ін., через які можна пролізти, проникнути куди-небудь; лаз' (СУМ, УІІ, 211, 212).

ПУДО́ШВА (пудо́шва) -и, ж. р. 'підвалина в зрубі хати'. Врх, Тбл.

Пор. літ. **підо́шва** 1. 'нижня частина взуття, якою ступають по землі, пришита або приклеєна до верху за допомогою устілки'; 2. 'підніжжя гори, узгір'я' (СУМ, УІ, 478).

ПУКЛІ́Т (пукл'іт) -а, ч. р. 'утеплена комора'. Льо́ха нима́, то карто́пля в пуклі́ти. Слн.

Пор. західноволинське **пуклі́т** 'основа дерев'яної борони' (Корзонюк, 198).

ПУСТА́ РУШНИ́ЦЯ (пуста́ рушні́ц'а) 'мисливська рушниця, яка погано стріляє'. Збл, Снв, Дрх.

ПУСТЕ́ (пусте́) *присл.* 'недобре; незручно'. [В автобусі:] На цьому мні́сци пусте́ сиді́ти, трасе́ крє́пко. Грд.

ПУСТІ́ (пусті́) -а́, -е́, 'неслухняний'. Такі діти пусті́, ну нічо́го ни боя́цца. Слн.

ПУ́СТО (пу́сто) *присл.* 'недобре, погано'. Він все зробить пу́сто. Пдм.

Пор. літ. **пустий** 'порожній' (СУМ, УІІ, 398).

ПУСТІ́НЯ (пусті́н'а) -і, ж. р. 'місце, на якому нічого, крім бур'яну, не росте'. І хати нима́, оста́ла пусті́ня. Врк.

Пор. літ. **пусті́ня** те саме, що **пусте́ля** 'великий (звич. посушливий) простір з бідною рослинністю або позбавлений рослинності' (СУМ, УІІ, 399, 397).

ПУ́ШКА¹ (пу́шка) -і (-и), ж. р. 'металева чи дерев'яна коробка будь-якого призначення'. Де ти приткнѳ́ тѳ́ю пу́шку с помалі́ною [кремом для взуття]? Слн, Брст, В-Тл, Жбр, Крс, Пст, Удр, Фдр.

ПУ́ШКА² (пу́шка) -и, ж. р. 'плоска глиняна посуди́на з вузьким горлом для зберігання води під час польових робіт'. Горло пу́шки мо́на па́лцем заткнѳ́ти. Ркт, Врк, Гр, Тбл.

ПУ́ШКА³ (пу́шка) -и, ж. р. 'тупий кінець яйця'. Врх, Тбл.

Пор. *рідко* **пу́шка** 'гармата' (СУМ, УІІ, 412).

Р р

РА́МКА (ра́мка) -и, ж. р. 'вишивка, яку вставляли в рамку під скло'. Тра хо́рму здоне́ти і собі́ ви́шити таку ра́мку. Плш, В-Об, Свт.

Пор. літ. **ра́мка** *зменш.* до **ра́ма** 'довільної форми оправа з різного матеріалу, в яку вставляють дзеркала, портрети, картини тощо' (СУМ, УІІ, 446).

РА́ПТОМ (ра́птом) *част.* 'тільки, лише'. Робѳ́ти госта́лос ра́птом на годину, – му́сила кідати чо́рис дощ. Слн.

Пор. літ. **ра́птом** 'враз, відразу; зненацька' (СУМ, УІІ, 453).

РА́СИ (ра́си) 'китиці з ниток біля хустки, скатертини'. До́вгі ра́си в ху́стки. Кст, Тн, Н-укр, Нвс.

Пор. **ря́са** 'верхній довгий одяг у талію з широкими рукавами у православного духовенства' (СУМ, УІІ, 925).

РАСПУ́ТІ́Н (распу́т'ін) -а, ч. р. 'неохайна людина'. Позащиба́йс! Ти распу́тін! Слн.

Пор.: **Распутін Г. Ю.** – авантюрист, фаворит царя Миколи II і цариці Олександри Федорівни (УРЕС, III, 105).

РИБАК (риба́к) -а, ч. р. 'чайка'. Гр.

Пор. літ. **рибак** 'людина, яка ловить рибу, займається рибальством; риболов' (СУМ, УІІ, 527).

РИЗИКОВНИ (ризико́вни) -а, -е, 'практичний, діловитий (про людину)'. Ризиковні вірос, нать лушпайкі с карто́плі додóm возит. Слн.

Пор. **ризикований** те саме, що **рискований** 'пов'язаний з риском' (СУМ, УІІ, 533, 540).

РИЧЕТИ (рич'єти) -у, -їш, *недок.*, із **РИКАТИ** 'кричати, галасувати'. Не ричі! Го́лос ма́є, то ричіть! Глв.

Пор. літ. **рикати** 'видавати рик (про тварин)' (СУМ, УІІ, 534).

РОГАТКА (рога́тка) -и, ж. р. 'плата за місце на базарі'. Штн.

Пор. літ. **рогátка** 'переносна загорожа у вигляді довгастого бруса, що тримається на зроблених на-вхрест стояках' (СУМ, УІІ, 590).

РОГОЖКА (рого́жка, рого́шка) -и, ж. р. 'шітка з трави для побілки хати'. Пдм.

Пор. літ. **рого́жка** *зменш.* до **рого́жа** 'цупка плетена з личаних стрічок тканина для упаковування або накривання чого-небудь' (СУМ, УІІ, 592).

РОЗБИТИ (розбі́ти) -блю́, -б'єш, *док.* 'розміняти (про гроші)'. В тебе нема́ розбіти п'ятьо́рку? Пдм.

Пор. літ. **розбива́ти, розбі́ти** 'ударяючи чим-небудь об щось чи упускаючи на землю, підлогу, порушувати його цілісність' (СУМ, УІІ, 603).

РОСКІШНИЙ (роск'ішний) -а, -е, 'безпутний'. Нічо́го не дбає про симню́ роскішна лю́дина. Ксн.

Пор. літ. **розкішний** 'який відзначається розкішшю, багатством оздоблення, коштовністю і т. ін'. (СУМ, УІІ, 699).

РОСПОРКА (ро́спорка) -і, ж. р. 'ширінька в штанах'. Зашибні ро́спорку, распу́тину! Слн.

Пор. літ. **ро́спірка** 'розпоре́не місце в одязі' (СУМ, УІІ, 766).

РОСЧУХАТИ (росчу́хати) -аю, -аєш, *док.* 'розчесати (волосся)'. Росчу́хай чупри́ну і заплеті́. Сил.

Пор. літ. **розчу́хати** 'дуже чухати, роздряпуючи шкіру на тілі, обличчі' (СУМ, УІІ, 864).

РУКАВ (рука́в) -а, ч. р. 'торбинка із скошеною нижньою частиною для віддушування сиру'. С-Чер.

РУКАВЕЦЬ (рукаве́ц) -вця́, ч. р. 'торбинка для віддушування сиру'. Пдм.

Пор. літ. **рукаве́ць** *зменш.-пестл.* до **рука́в** 'частина одягу, що покриває руку (від плеча до кисті або коротше)' (СУМ, УІІ, 905).

РУМ'ЯНОК (рум'я́нок, румн'я́нок) -нка, ч. р. 'ромашка лікарська'. Завари́ румня́нку і промий дити́ни го́чи, а то закіпа́ют. Слн.

Пор. *розм.* **рум'я́нок** те саме, що **рум'я́нець** 'природний рожевий або червонястий колір щік, обличчя' (СУМ, УІІ, 909, 907).

РУСАВКА (руса́вка) -и, ж. р. 'гусениця'. Штн.

Пор. літ. **русáлка** 'за народними повір'ями – казкова водяна істота в образі гарної дівчини з довгими розпущеними косами й риб'ячим хвостом; водяна німфа' (СУМ, УІІ, 911)

С с

СВІНКА (сві́нка) -и, ж. р. 'горизонтальна частина димоходу, що лежить на горіщі'. Гр. Жшк, Пдм, Штн.

Пор. літ. **сві́нка** *зменш.-пестл.* до **свиня́** 'парнокопитний ссавець родини свинячих, свійський вид якого розводять для одержання м'яса, сала, щетини, шкіри' (СУМ, ІХ, 71, 72).

СВИРІПА (сви́ріпа) -и, ж. р. 'лобода'. Врх.

Пор. літ. **сви́ріпа** те саме, що **сурі́пиця** 'польовий бур'ян родини хрестоцвітих з жовтими квітками, насіння якого застосовують у миловарній промисловості та у виробництві мастил' (СУМ, ІХ, 73, 854).

СВІЖИТИ (с'в'і́жити) 3 ос. -їть, *недок.* 'про мисливську рушницю, яка одразу наповал вбиває звіра'. Стрельба не свіжіть, хоч купи́ дру́гу. Снв, Брз, Лвн, Жрч, Мкрн, Мхр, Длс, Рдс, Спр, Хтш.

Пор. літ. **сві́жити** 'освіжати' (СУМ, ІХ, 80).

СЕРДАК (сёрдак) -а, ч. р. 'безрукавка'. М-О.

Пор. діал. **сирдак** 'сіряк' (СУМ, IX, 197).

СИРА́ (сира́) 'про породілля, яка недавно народила дитину; про корову, яка щойно отелилася'. Ни би [бий] коро́ву, бо сира́. Сира́ жу́нка. Слн.

Пор. літ. **сирій** 'покритий або просякнутий вологою', 'не варений, не смажений' (СУМ, IX, 197–198).

СІРНИК (сірник) -а, ч. р. 'торбинка для віддушування сиру'. Штн, Жрн.

Пор. літ. **сірник** 'корж із сиром і приправами, а також пиріжок або млинець із начинкою з сиру' (СУМ, IX, 199).

СІМ'Є (с'ім'є, с'імн'є) -а, с. р. 'тільки конопляне насіння'. Ба́ло с сім'я робили бича́че молоко́ і їли. Слн.

Пор. літ. **сім'я** 'те саме, що насіння' (СУМ, IX, 224).

СІСТИ (с'істи), переважно в наказ. способі **СЯДЬ!** (с'ад') 'перестань; припини бешкетування'. Сядь! Чого кричиш?! Слн, Брз, Грд.

Пор. літ. **сісти** 'займати місце на сидінні' (СУМ, IX, 212).

СКАНА́ТИ (скана́ти, скона́ти) 3 ос. -ає. док. 'дуже сильно захотіти чогось'. Коро́ва води скана́ла, гон як до коло́дязя би́жит. Слн.

Пор. літ. **скона́ти** 'умерти, загинути' (СУМ, IX, 294).

СКОБЛИ́ТИ (скоблѝти, скобѝти) -блю́, -бли́ш, *недок.* 'обчищати шкіру із старої картоплини'. Скоблѝ бу́льбу на ве́чєру. Свт, Пдм.

Пор. літ. **скоблѝти** 'зчищати, знімати верхній шар чогось чим-небудь гострим' (СУМ, IX, 289).

СКЛАД (склад) -а, ч. р. 1. 'грядка, зорана від середини до країв'; 2. 'взагалі грядка'. Ти́ждень копа́ла цьо́й склад, ше полови́на стоїт. Слн.

Пор. літ. **склад** 'будівля або приміщення для зберігання чого-небудь' (СУМ, IX, 272).

СКЛЄ́П (скл'єп) -а, ч. р. 'магазин'. Пуйду́ до склє́па по го́лію. Слн.

Пор. літ. **склєп** 1. 'закрите підземне приміщення, в якому зберігаються трупи з померлими'; 2. 'склад' (СУМ, IX, 279).

СКОПЕ́Ц (скопе́ц) -пца́, ч. р. *рідше КОПЕ́Ц* (копе́ц) -пца́, ч. р. 'продовгуватой форми купа картоплі, вкрита соломкою і землею для тривалого зберігання взимку'. Ви́шла ни я́ма, а справжні скопе́ц. Слн.

Пор. діал. **СКОПЕ́ЦЬ** (скопе́ц') -пця́, ч. р. 'посудина для доїння корови'. Штн.

Пор. літ. **копе́ць** 'насипаний або викопаний межовий знак' (СУМ, IУ, 280).

СКРИ́НЬКА (скри́нка) -і, ж. р. 'шухляда стола'. Вузьмі но́жа в скри́нці. Слн.

Пор. літ. **скри́нка** 'невеликий з щілиною ящик, куди вкидають кореспонденцію (листи, газети, журнали і т. ін.), бюлетені на виборчих дільницях і т. ін.' (СУМ, IX, 318, 319).

СКРУ́ТИТИ (скрутіти) -чу́, -тиш, *док.* 'подрібнити м'ясо за допомогою м'ясорубки'. Мня́со з жи́лами, ния́к не скручу́. Слн.

Пор. літ. **скрутіти** 'крутячи, звивати що-небудь' (СУМ, IX, 328).

СМАЛѝТИ (смаліти) 3 ос. -їт, *недок.* 'сильно бажати чогось'. Ці́ли день мене́ води́ смаліт. Слн.

Пор. літ. **смаліти** 'обпалювати вогнем, очищаючи від щетини, решток пір'я і т. ін.' (СУМ, IX, 395).

СМОЛЯ́НКА (смол'а́нка) -і, ж. р. 'горілка, самогонка'. Ни́чо ни ро́бит, тоно́ смоля́нку п'є. Слн.

Пор. літ. **смоля́нка** 'рід рослин родини гвоздикових, що цвітуть червоними квітками і мають угорі клейкі стебла' (СУМ, IX, 416).

СНІГУ́РКА (сн'ігу́рка) -і, ж. р. 'стокротка (квітка)'. На ви́гони снігу́ркі цьвіту́т. Слн.

Пор. літ. **снігу́рка** 'казкова істота, уособлення снігу у вигляді молодої дівчини у пишному білому вбранні' (СУМ, IX, 425).

СОЛОДУ́ХА (со'ло'ду́ха) -і, ж. р. 'хвороба вух, що супроводжується виділенням великої кількості жовтої рідини'. Як в кого вже солоду́ха, то гу́ши вигрива́ли на пе́чі в про́си. Слн.

Пор. діал. **СОЛОДУ́ХА** 'страва з густо запареного борошна і не зажарена салом'. Штн.

СОПЕ́ЛЬ (сопéл') -пля́, *мн.* **СОПЛІ́** ч. р. 'льодова

бурулька, що звисає зі стріхи'. До висни йде, вже капає в сопля. Слн.

Пор. **сопли** 'слиз, виділення з носа' (СУМ, IX, 462).

СПАСАТИ (спасати) -аю, -аїш, *недок.* 'надбати'. Вони спасають дерево на хливі, висною заклащину зроблять. Слн.

Пор. *розм.* **спасати** 'рятувати' (СУМ, IX, 491).

СПРАВИТИ¹ (справити) -влю, -виш, *док.* 'зробити щось прямим'. Пю рейку [дерев'яну планку] тра справити, бач – годнім боком вигіняна. Слн.

СПРАВИТИ² (справити) -влю, -виш, *док.* 'добре ошкребти шкіру свині після смалення'. Свиню треба осмаїть, а тоді справить. Ст-См.

СПРАВИТИ³ (справити) -влю, -виш, *док.* 'придбати (купити) щось нове з одягу'. На вилигдень справили старому кусцюма. Слн.

Пор. *літ.* **справити, справляти** 'відзначати (свято)': 'лагодити що-небудь поламане, розбите' (СУМ, IX, 591–592).

СПРАВНИ (спраўни) -а, -е 'спритний'. Такé малé, а такé справне: впадé і зра́зу на но́гі схопи́ща. Слн.

Пор. *літ.* **справний** 'який не має пошкождень', 'старанний' (СУМ, IX, 594).

СТАВИТИ (ста́вити) -влю, -виш, *недок.* 'будувати якусь будівлю'. Хату ста́влят на старому мнісци. Дмш, Грд, Жрв, Клб, Слн.

Пор. *літ.* **ставити** 'надавати чому-небудь вертикального положення' (СУМ, IX, 630).

СТІНКА (ст'інка) -и, *ж. р.* 'широка межа між нивами, по якій можна їхати возом'. Врк, Гр.

Пор. *літ.* **стінка** те саме, що **стіна** 'вертикальна частина будови, яка служить для підтримання перекриття і для розділення на частини і т. ін.' (СУМ, IX, 716, 715).

СТОГНАТИ (стогнати) 'пропасти, сконати (про корову)'. [Пастух на корову:] Кудá пуйшла́?! А стогна́ла б ти йому до вечора! Слн.

Пор. *літ.*: **стогнати** 'видавати протяжливі жалібні звуки від болю, туги і т. ін. (про людей)' (СУМ, IX, 723).

СТОЛИК (сто́лик) -а, *ч. р.* 'шухляда в столі'. Ксн.

Пор. *літ.* **сто́лик** *зменш.* до **стіл** 'вид меблів у вигляді горизонтально укріпленої на ніжках широкої дошки (іноді з ящиками, тумбочками), на яких розміщують різні предмети' (СУМ, IX, 726, 712).

СТОРОНА (сторона́) -и, *ж. р.* 'відгороджене місце в хліві, куди складають сіно'. Ксн.

Пор. *літ.* **сторона́** 'простір, місцевість, розташовані в якому-небудь напрямку від когось, чогось, а також цей напрямок' (СУМ, IX, 735, 736).

СТОЯТИ (стойа́ти, стуйа́ти) *вживається переважно в нак. способі* **СТУЙ** 'почекай'. Стуй! Ни роска́зуй, по́кі с кúхні ни придú. Слн.

Пор. *літ.* **стояти** 'бути у вертикальному положенні' (СУМ, IX, 742).

СТРІЖЕНЬ (стрі́жен') -жня, *ч. р.* 1. 'огризок яблука, груші і т. ін.' Ни роскіда́й стрі́жні по всо́й ха́ти. Слн. Грд; 2. 'тверда середина (корінь) чиряка'. Видушив стрі́жня с чирака́. Слн.

Пор. *літ.* **стріжень** 1. 'предмет видовженої форми, який є переважно осью або опорною частиною чого-небудь: стержень'; 2. 'осьова, серединна частина чого-небудь у рослинному чи тваринному організмі' (СУМ, IX, 769).

СТРІХА (стр'і́ха) -и, *ж. р.* 1. 'солom'яна покрівля'. Слн. 2. 'горище в хліві, куди складали сіно'. Війн. Мрн.

Пор. *літ.* **стрі́ха** 'нижній край солom'яної покрівлі, який звисає над стіною' (СУМ, IX, 781).

СТУЛЕЦЬ (стулéц', столéц') і **СТОЛЕСЬ** (стол'éц') -льця, *ч. р.* 'ослін'. В-Об. Врк, Ксн, Сил.

Пор. *літ.* **стілець** 'вид меблів у вигляді короткої лави, перев. із спинкою, для сидіння однієї людини' (СУМ, IX, 713).

СТУПАК¹ (ступáк) -а, *ч. р.* 'посіяний буряк чи цибуля, у яких передчасно виріс насінний пагін'. Моя цибуля пошла́ в ступакі. Слн.

СТУПАК² 'ступня ноги'. Пробіла ступака́ на дзв'яхови. Чрн.

Пор. *діал.* **ступáк** 'слід кінського копита на свіжій ріллі' (Корзонюк, 231).

Пор. *літ.* **ступак** 'загнутий верхній край лопати чи заступа, в який упираються ногою при копанні' (СУМ, IX, 805).

СТУПІНЬ (ступін') -пня́, ч. р. 'міра лічби часу – вимірювання ступнями довжини власної тіні; опівдні вона буде найкоротшою'. Жинім това́р додо́м! – два ступні тінь. Слн.

Пор. *літ.* **ступінь** 'рух ногою вперед, убік або назад' (СУМ, IX, 807).

СУМКА (сумка) -і, ж. р. 'портфель; ранець'. Поскла-дай книшкі в сумку на за́втра. Слн, Грд.

Пор. *літ.* **сумка** 'виріб із шкіри, тканини і т. ін., що має форму торбинки, футляра з ручками і служить для перенесення чого-небудь' (СУМ, IX, 837).

СУНІЧКА (сунічка) -и, ж. р. 'невеличка хижа тварина з тонким і гнучким тілом; ласка'. Штн.

Пор. *літ.* **сунічка** *зменш.-пестл.* до **суніця** 'трав'яниста багаторічна рослина, яка цвіте білими квіточками й дає їстівні соковиті ягоди червоного або рожевого кольору' (СУМ, IX, 842).

СУТОЧКИ (сutoryки) -чок, тільки *мн.* 'пристосоване для спання місце за піччю'. Штн.

Пор. *літ.* **суточки** *зменш.* до **суткі** 'вузький прохід (між двома будівлями, тинами і т. ін.)' (СУМ, IX, 861, 860).

СУША (суша) -и, ж. р. 'засуха'. П'ять ти́жню су́ша стоїт. Слн, Пдм.

Пор. *літ.* **суша** 'земля (на відміну від водяного простору, моря); материк' (СУМ, IX, 873).

СХИЛІТИС (схилітис) -люс, -лиса, *док.* 'померти'. Як старі схилитса, то коро́ву ни бу́де диржа́ти. Хто сіна нако́сит? Слн.

Пор. *літ.* **схилітися** 'змінювати своє пряме положення на похиле, нагинаючись, опускаючись' (СУМ, IX, 884).

Т т

ТЕКЛЮНЯ (те'кл'у́н'а) -і, ж. р. 'айстра'. Самі насія-лис теклю́ні, а типе́ра фа́йно цьвиту́т. Слн, Грд.

Пор. **Теклю́ня** 'варіант імені **Текля**' (Власні імена, 162).

ТЕРЕБІТИ (те'ре'біти) -блю́, -биш, *недок.* 'обрубувати гілки із зрізаного дерева'. Тбл.

Пор. *літ.* **теребіти** 'чистити, звільняти від лущини плоди, овочі; очищати, оббирати' (СУМ, X, 84).

ТИЛ (тил) -а́, ч. р. 'тупий бік леза ножа (протилежний гострому)'. Врк, Зрч.

Пор. *літ.* **тил** 'задня, зворотна частина, сторона чого-небудь; бік, протилежний передньому, лицьовому' (СУМ, X, 112).

ТИЛИЙ (тилий, телий) -я, ч. р. 'прямокутний валок граблів, у якому кріпляться зуби'. Ксн.

Пор. *діал.* **ТИЛИЙ** (тилий, телий) -я, ч. р. 'тупий бік леза ножа, протилежний гострому'. Бжн, Гбн, Длс, Жвт, Жшк, Змс, Крм, Мкр, Мкш, Ост, Хбл.

ТИМНЯЖИТИ (тимн'ажити) 3 *ос.* -ит, *недок.* 'лихоманити; вкидати то в жар, то в холод'. Пілу нуч менé тимняжило, ни муг спа́ти. Слн.

Пор. *західноволинське* **ТИМНЄЖИТИ** 'їсти, уминати' (Корзюк, 234).

ТИЦЯТИ (тиц'ати) -яю, -яйш, *недок.* 'робити якусь роботу дуже повільно; братися то за одне, то за друге і нічого не довести до кінця'. Весь день ти́цяю, а робо́ти ни за мно́ю, ни пе́ред мно́ю. Слн.

Пор. *літ.* **тицяти** 'різко торкатися кого-, чого-небудь чимсь' (СУМ, X, 133).

ТИЧКА (тічка) -и, ж. р. 'кріт'. С-Ч.

Пор. *літ.* **тічка** 'довга палиця, жердина для підтримання витких рослин, підпирання гілок плодкових дерев, для розвішування рибальських сітей і т. ін.' (СУМ, X, 134).

ТОВА́Р (то'ва́р) -у, *збірн.* 'корови; велика рогата худоба'. Тováр ходит по сінокóсови. Шо ти там нако́сиш? Дмш, Грд, Клб, Слн.

Пор. *літ.* **това́р** 'все те, що становить предмет торгівлі' (СУМ, X, 159).

ТОЙ (той) *займ.* 'цей'. Той хло́пиць хоро́ший. Пор. ще: во́того ро́ку 'цього року'. Зблт.

Пор. *літ.* **той** 'указує на щось, більш віддалене у

просторі, ніж інше подібне (перев. парне); протилеж-
не цей' (СУМ, X, 172).

ТРИЙКА¹ (трийка, тр'ійка) -и, ж. р. 1. 'Макітра, в
якій терли мак'. Ксн, Штн. 2. 'глибока череп'яна
миска'. Штн.

ТРИЙКА² (трийка, тр'ійка) -и, ж. р. 'отрута, яку ви-
користовували проти мишей'. Ббн, Рмш.

Пор. літ. **трийка** 1. 'назва цифри й числа 3'; 2. 'трое
коней, запряжених поряд в один екіпаж' (СУМ, X,
270).

ТРИСКА (тріска) -и, ж. р. 'дерта соснова планка
для покрівлі даху хати; дранка'. Тбл.

Пор. літ. **тріска** 'невеликий тонкий шматок дереви-
ни, який відкололи або відколовся від стовбура,
колоди тощо' (СУМ, X, 275).

ТУРОК (ту́рок) -рка, ч. р. 'нерозумна людина; ду-
рень'. Ту́рок той! Ну нічого ни помімає!.. Слн.

Пор. літ. одн. **ту́рок**, мн. **ту́рки** 'народ, що становить
основне населення Туреччини' (СУМ, X, 327).

Ф ф

ФАРТУХ (фартух, хвартух) -а, ж. р. 1. 'Спеціальне
пристосування з дощок під фронтоном будинку над
причілковою стіною для стікання води'. Од снігу
фартух зугнів. Слн, Грд, Клб; 2. 'ткана полотняна
спідниця'. Тка́ли хвартух, а як куплели, то каза́ли
спудниця. Тбл, Врк, Врх.

Пор. літ. **фартух** 'жіночий одяг у вигляді шматка
тканини певного розміру та фасону, який одягають
спереду на сукню, спідницю, щоб запобігти забруд-
ненню їх' (СУМ, X, 566).

ФЕДОРА (хведора, фидора) -и, ж. р. 'неохайна
забудькувата жінка'. Ти фидора та́я! Пов'ісила хустку
і ни знає де. Слн.

Пор. **Федора (Тодора)** 'жін. до **Федір**' (Власні імена,
166).

Х х

ХАЙ-НО (хай-но, ха-но) присл. 'потім, трохи зго-
лом'. Приду́, хай-но спочину. Слн, Грд, Лмш.

Пор. літ. **хай частка** 'уживається для творення
аналітичної форми наказового способу' (СУМ, XI, II).

ХАМУЛА (хамула) -и, ж. р. 'неповоротка лінива
людина'. Хамула якісь – ни за собою, ни пе́ред собою.
Слн.

Пор. західноволинське **хамула** 1. 'страва з варених
яблук і борошна'; 2. 'рідка варена картопля, заправле-
на смаженим борошном' (Корзонюк, 249).

Пор. діал. **хамула** 'поганий суп' (СУМ, XI, 16); *заст.*
хамула 'те саме, що **хам** і **хамка**' (СУМ, XI, 16).

ХАТА (ха́та) -и, ж. р. 'кімната сільського будинку'.
Ни мо́жу в цю х́ати бу́ти, пуйду́ в дру́гу – там здоро-
вій [прохолодніше]. Слн, Грд.

Пор. у виразі **НА ХА́ТИ** 'на горищі'. Ввч.

Пор. літ. **ха́та** 'сільський одноповерховий житловий
будинок' (СУМ, XI, 29).

ХВИГУ́РА (хвигу́ра, хвигу́ра, фігу́ра) -и, ж. р. 'висо-
кий хрест на роздоріжжі як знак про якусь важливу
подію'. Дуйдиш до хвигу́ри – повірни́ напра́во. Слн,
Грд, Клб.

Пор. літ. **фігу́ра** 'те саме, що **постать**' (СУМ, X, 584).

ХМЕЛІННЕ (хмел'ин':е) -я, с. р. 'картоплиння'.
Копай карто́плю – хмелінне сухе. Оск.

Пор. літ. **хмелі́на** 'одне стебло хмелю' (СУМ, XI,
96), збі́рн. **хмелі́ння**.

ХВІРТКА (хв'іртка, хвиртка) -и, ж. р. 'квартирка у
вікні'. Брк.

Пор. літ. **хвиртка** 'невеликі вхідні двері в тину або в
воротах' (СУМ, XI, 43).

ХОДНІК (ходн'ік) -а, ч. р. 'ткана килимова доріжка,
яку простеляють на підлогу'. Поміла пудло́гу –
позастил'яй ходнікі. Слн.

Пор. літ. **хідник** 'тротуар' (СУМ, XI, 72).

ХОЛОДНА (холодна) 'холодень', С-Ч.

ХОЛОДНА ЮШКА (холодна юшка) -еї, і 'варена
страва з самих лише сушених грибів та висушених
оселедців і заправлена олією; їдять охолодженою'.
Набра́ла губ'яку – бу́де с чо́го холо́дну ю́шку варити.
Слн, Грд.

Пор. літ. **холо́дний** 'який втратив тепло, за́холов,
застиг' (СУМ, XI, 117).

ХОЛОДО́К (холодо́к) -дка́, ч. р. 'затінок від дерева чи якоїсь будівлі'. Ни сиди на сонци, сядь в холодо́к. Слн.

Пор. літ. **холодо́к** зменш.-пестл. до **хо́лод** 'низька температура навколишнього середовища (повітря, води тощо)' (СУМ, XI, 121, 113).

ХОРО́МИ (хоро́ми) -у, тільки мн. 'хазяйство; обійстя'. Літо ко́нчилось, а в хоро́мах нима́ жме́ні сіна. Грд.

Пор. літ. **хоро́ми** 'великий розкішний будинок' (СУМ, XI, 128).

ХО́ХЛЯ (хо́хл'а) -і, ж. р. 'велика ложка для розливання страви; ополоник'. Берес, Грнт.

Пор. діал. **ХО́ХЛЯ** (хо́хл'а) -і, ж. р. 'довга жердина, яку використовують під час підльодного лову риби'. Гр.

ХРА́ПА (хра́па) -и, ж. р. 'рило свині'. Вили́ка хра́па, тра задрутувати. Плц.

Пор. розм. **хра́па, храп** 'нижня й середня частина пере́нісся тварини (перев. коня)' (СУМ, XI, 137).

ХУ́РА (ху́ра, фу́ра) -и, ж. р. 'віз, навантажений сіном, соломкою і т. ін.'. Добра ху́ра сіна. Брн, Ббн, Злж, Крсн, Крч.

Пор. літ. **ху́ра** 'великий віз або сани для перевезення вантажу, людей тощо; підвода' (СУМ, XI, 173).

Ц ц

ЦВІ́НТАР (цві́нтар) -а, ч. р. 'огорожене місце навколо церкви'. На цві́нтарі траву́ ко́сят. Слн.

Пор. літ. **цві́нтар** 1. 'подвір'я і кладовище біля церкви'; 2. 'місце, відведене для поховання померлих' (СУМ, XI, 185).

ЦЕ́РЕМОНІ́Я (це́ре"мон'і́я) -ії, ж. р. 'хвальба'. Ни ходи́ го́ла [легко вдягнена], ни пока́зуй церемо́нію – по́тім бо́ком ви́лізе. Слн.

Пор. літ. **церемо́нія** 'прийнятий або встановлений порядок здійснення якого-небудь урочистого обряду' (СУМ, XI, 202).

ЦИ́БУЛЬКА (цибу́лка) -і, ж. р. 'нарцис'. Росьцьви́ла цибу́лька в гору́тчику. Слн, Грд.

Пор. літ. **цибу́лька** зменш.-пестл. до **цибу́ля** 'овочева городня рослина з істівною цибулиною і істівним трубчастим листям' (СУМ, XI, 207, 206).

ЦІ́КАВИ (ці́кави) -а, -е, 'перебірливий (щодо їжі)'. Шо ни звару́, то все ни їсть – такі ціка́ви. Слн.

Пор. літ. **ціка́вий** 'який привертає увагу, викликає інтерес' (СУМ, XI, 226).

ЦІ́ПОК (ці́пок, ципо́к) -пка́, ч. р. 'щабель у драбині'. Рабри́на росо́хлас – аж ці́пкі хита́юцца. Слн, Гр, Пдм, Тбл.

Пор. літ. **ціпо́к** 'очищена від пагонів частина тонкого стовбура або товстої гілки, яку використовують як палицю' (СУМ, XI, 240).

ЦЮ́РОЧОК (ц'у́рочок) -чка, ч. р. 'маленький шматочок чогось, напр., хліба, пирога і т. ін'. Млн.

Пор. літ. **цурка** 'короткий обрубок дерева' (СУМ, XI, 251).

Ч ч

ЧА́ЙКА (ча́йка) -и, ж. р. 'плоскодонний човен'. Говори́ти ча́су нема́є – роблю́ ча́йку. Удр, С-Ч.

Пор. літ. **ча́йка** 'морський водоплавний птах родини сивкових' (СУМ, XI, 264).

ЧЕ́ЛЯДЬ (чел'ад') -і, ж. р., збірн. 'виводок пташенят у гнізді'. Крв.

Пор. заст. **челядь** 'жінки, дівчата' (СУМ, XI, 292).

ЧЕ́РГА (че́рга) -и, ж. р. 'метелиця з мокрим снігом (під час відлиги)'. Бу́де че́рга – чиргі́кують куропа́тви. Прп.

Пор. літ. **че́рга** 'певна послідовність, порядок у діях, русі, прямуванні, слідуванні кого-, чого-небудь' (СУМ, XI, 301).

ЧЕРНИ́ЦИ (черні́ци) -ниц, мн. 'компот із сушених груш і чорних ягід'. Плц.

Пор. літ. **чорні́ці, одн. чорні́ця** 'дрібний ягідний дикорослий чагарник родини брусличних з чорними істівними ягодами' (СУМ, XI, 355).

ЧИ́КУШКА (чичу́шка) -и, ж. р. 'дикий голуб', Штн.

Пор. розм. **чичу́шка і чеку́шка** 'пляшка горілки місткістю 250 г'. Грд, Жрв, Клб, Слн.

ЧИРИНО́К (чирино́к) -нка́, ч. р. 1. 'топорище'; 2. 'ручка сапки'. Ксн.

Пор. діал. **ЧЕРЕНО́К** 'ручка ножа'. В-Оз; **ЧИРУНО́К** 'ручка ножа' Пск.

ЧИ́РКА (чірка) -и, ж. р. 'чиряк'. Гр.

Пор. літ. **чірка** 'невеликий дикий водоплавний птах родини качиних; мала качка' (СУМ, XI, 328).

ЧИ́СТИТИ (чістити) -щу, -иш, *недок.* 'ваксувати взуття'. Чисьть кожен день чиривікі помаліною. Слн.

Пор. літ. **чістити** 'робити чистим що-небудь, видаляючи плями, пил, бруд, домішки і т. ін.' (СУМ, XI, 334).

ЧОЛОВ'І́ЧОК (чолоуї́чок) -чка, ч. р. 'зіниця ока'. Шкло попало пра́мо в чолов'їчок, слипім госта́вса. Слн.

Пор. літ. **чоловічок** *зменш.-пестл.* до **чоловік** 'особа чоловічої статі' (СУМ, XI, 351, 349).

ЧОХО́Л (чохол) -хла́, ч. р. 'манжет сорочки'. Сорочка ше добра, тоно чохла́ вїтрипалис. Слн.

Пор. літ. **чохол** 'покриття або футляр з матерії чи іншого матеріалу, зроблений за формою якогось пердмета для захисту його від пошкодження, забруднення і т. ін.' (СУМ, XI, 370).

ЧУБО́К (чубок) -бка́, ч. р. 'кінець леза ножа'. Шку́ру проко́лов чубко́м. Зуб, Ббл, Пщ, Снв.

Пор. літ. **чубок** *зменш.* до **чуб** 'волосся на голові у людини (перев. у чоловіка)' (СУМ, XI, 371).

ЧУМА́К (чумак) -а́, ч. р. 'накладений шар дров у дровітні'. Чума́к дров спалила за ти́ждень. Трч.

Пор. літ. **чумак** 'на Україні в ХУ–ХІХ ст. – візник і торговець, який перевозив на волах хліб, сіль, рибу та інші товари для продажу' (СУМ, XI, 382).

ЧУПРИ́НА (чуприна) -и, ж. р. 'волосся на голові і хлопця і дівчини'. Росчу́хай чупри́ну і заплити́. Сил.

Пор. літ. **чуприна** 'волосся на голові людини (перев. в чоловіка); чуб, шевелюра' (СУМ, XI, 384)

Ш Ш

ША́ЙКА (шайка) -и, ж. р. 'черпачок, з якого п'ють воду'. Бері шайку, води напийся. Жвт.

Пор. **шайка** 'група людей, що спільно чинять розбій, злочини' (СУМ, XI, 396).

ШАЛА́Ш (шала́ш) -а́, ч. р. 'пристосування на чотирьох стовпах з підйомним дахом для зберігання сіна; оборіг'. Гр, Пщ.

Пор. розм. **шала́ш** 'легке накриття для весільних гостей'; пор. діал. **шала́ш** 'хата' (Грін, ІУ, 482).

ШАРО́К (шаро́к) -рка́, ч. р. 'рядок посіяної чи посаженої городньої рослини'. Дали́ дзялку бураку́: шисьть радку́ довжиляцькіх. Слн.

Пор. літ. **шар** 'однорідна за складом речовина, що суцільною масою вкриває кого-, що-небудь, простягаючись у просторі' (СУМ, XI, 409); **шаро́к** *зменш.* до **шар**.

ША́СТАТИ (ша́стати) -аю, -аїш, *недок.* 'не заощаджувати, не берегти (про гроші)'. Ни ша́стай гроше́й, ни купля́й дурни́ци. Слн.

Пор. літ. **ша́стати** 'швидко, квапливо ходити, рухатися в різних напрямках (про людину, тварину)' (СУМ, XI, 419).

ШАХОВНИ́ЦЯ (шахоу́ниц'а) -і, ж. р. 'шатківниця'. Всю капу́сту на шаховни́цю скришила. Пдм, Гр.

Пор. літ. **шахівниця** 'дерев'яна або картонна квадратна (перев. складана) дошка чи коробка з 64 світлими й темними квадратами, на якій грають у шахи' (СУМ, XI, 423).

ШВЕ́Д (швед) -а, ч. р. 'шашіль, який точить дерево'. Ксн.

Пор. літ. **швед** (*одн.*), **шведи** (*мн.*) 'народ скандинавської групи, що становить основне населення Швеції' (СУМ, XI, 427).

ШВО́РИТИ (шворіти) -у, -иш, *недок.* 'шукати якусь річ, роблячи при цьому нелад'. Шо ти там шворіш в скриньци? Слн.

Пор. *західноволинське* **шворіте** 'носити, тягнути' (Корзонрк, 259).

ШИНЕ́ЛЬ (шинель) -я, ч. р. 'шашіль, який точить дерево'. Шинилі геть дерво поточили, тра щикату́рку робити, а то хата росієплица. Слн.

Пор. літ. **шинель** 'верхній форменний одяг особливо-го крою – із складкою на спині й хлястиком (перев.

для військових, певної категорії учнів, службовців і т. ін.)' (СУМ, XI, 453).

ШКОДЛИВИ (шкодливи) -а, -е, 'жадібний'. Ни дасть дітям нать моркви – така шкодлива. Слн.

Пор. літ. **шкідливий** 'який завдає шкоди, збитків кому-, чому-небудь чи в чомусь' (СУМ, XI, 474).

ШКОЛА (школа) -и, ж. р. 'шкілка, де вирощують саджанці дерев'. Бжн.

Пор. літ. **школа** 'навчальний заклад, який здійснює загальну освіту і виховання молодого покоління' (СУМ, XI, 480).

ШЛІХТУВАТИ (шл'іхтувати) -ую, -уїш, *недок.* 'очищати тупим ножем кишки від жиру перед виготовленням ковбаси'. Шліхтуї кіши, а я мн'яса накришу. Слн.

Пор.: **шліхтувати** 'просочувати основу тканини шліхтою – клейким розчином з крохмалю, мила, гліцерину тощо... для надання їй міцності й гладкості' (СУМ, XI, 491, 490).

ШЛЯХ (шл'ах) -у, ч. р. 'центр села, де розміщені магазини'. Йди на шлях купи хліба. Трс, Слн.

Пор. літ. **шлях** 'смуга землі, признач. для їзди та ходіння, дорога' (СУМ, XI, 493).

ШМАТ (шмат) *присл.* 'багато'. Хазяїн був – шмат землі мав. Мир, Скб.

Пор. літ. **шмат** те саме, що **шматок** 'кусок' (СУМ, XI, 498, 499).

ШО? (шо) *пит. займ.* 'кого? (питання до істот)'. Шо привила [народила] твої нив'їска? Хлопца? Слн.

Пор. літ. **що** 'означає загальне питання про предмет, явище, дію і т. ін.' (СУМ, XI, 593).

ШПАГА (шпага) -и, ж. р. 'загнана в тіло скіпка'. Гр.

Пор. літ. **шпага** 'холодна зброя з прямим вузьким і довгим клинком тригранної, чотиригранної і шестигранної форми' (СУМ, XI, 512).

ШПАРА (шпара) -и, ж. р., *частіше в мн.* **ШПАРИ** (шпари) шпар 'щілини у будь-чому'. Шпари в дільови позатикай мохом, а то снігу нагрє. Слн.

Пор. діал. **ШПАРИ** 'зашпори'. Як шпари, то в зімну воду всаді п'альци. Ксн, Тбл.

ШПИК¹ (шпик) -а, ч. р. 'загострена гілка пекти сала на вогнищі'. Бері довгий шпик – сала напечєш. Зрч.

ШПИК (шпик) -а, ч. р. 'кістковий мозок'. В-Гл, Вдр, В-рт, Гбн, Жішк, Івн, Олк.

Пор. літ. **шпик** 'підшкірне свиняче сало в шматках, перев. просолоне' (СУМ, XI, 520).

ШТУРМА (штурма) -и, ж. р. 'велика дощова хмара'. Штурма суне. Штн.

Пор. літ. **шторм** 'сильна буря, вітер на морі чи озері і викликане ним велике хвилювання води' (СУМ, XI, 542).

Пор. літ. **шторм** 1. 'рішуча атака укріплення, опорного пункту, фортеці ворога'; заст. 'шторм' (СУМ, XI, 549, 550).

Пор.: **штурма** 1. *діал.* 'шторм'; 2. *заст.* 'шум, крик' (СУМ, XI, 550).

ШУХЛЯ (шухля) -і, ж. р. 'велика залізна лопата із загнутими краями'. Шухльою добре писок набирати. Слн.

Пор. діал. **ШУХЛЯ** (шухля) -і, ж. р. 'шухляда стола'. Гр.

Пор.: **шухля** 'лихорадка' (Грін, ІУ, 520).

Ш Ш

ЩУЧКА (щучка) -и, ж. р. 'недолік на полотні, зумовлений тим, що в берді під час ткання зламався один зубець'. Штн.

Пор. літ. **щучка** *зменш. пестл.* до **щука** 'хижа прісноводна промислова риба, що має видовжене тіло із сплющеною зверху витягнутою головою' (СУМ, XI, 611, 609).

Ю ю

ЮШКА¹ (юшка) -і, ж. р. 'кров (перев. з носа)'. Як дам, то юшкою вмийся. Грд, Дмш, Жрв, Клб, Мкр, Слн.

ЮШКА² (юшка) -и, ж. р. 'компот із сушених фруктів'. Наварила юшки з грушк. В-Вл, Пдм, Чрс.

ЮШКА³ (юшка) -и, ж. р. 'рідкий жир із печеного сала; тук'. Жбр, Злн, Кре, Пол, Тн.

ЮШКА (йушка) -и, ж. р. 'приготовлена їжа для свиней'. Вшн.

Пор. літ. **юшка** 'суп м'ясний, картопляний, рибний і т. ін.' (СУМ, XI, 617).

Я я

ЯБЛУЧКО (яблучко) -а, с. р. 'колінна чашка'. Гр.

Пор. літ. **яблучко** зменш.-пестл. **яблуко** 'плід яблуні (перев. кулястої форми)' (СУМ, XI, 619).

ЯГОДА (ягода) -и, ж. р. *вживається* *перев.* у мн.

ЯГОДИ (ягоди) 1. 'чорниці'. Люди носять ягоди, а я ще в лісі ни була. Дмш, Грд, Клб, Пдм, Слн; 2. 'плоди полуниць'. Жрн; 3. 'плоди черешні'. Нвс.

ЯГОДА² (ягода) -и, ж. р. 'пучка пальця'. Ягоду на серп роздёрла. Штн.

Пор. літ. **ягода** 'соковитий, невеликого розміру плід трав'яних та кущових рослин' (СУМ, XI, 624).

ЯЛОВИЙ (яловий) -а, -е; у виразі **ЯЛОВЕ ПОЛЕ** 'нічим не засіяне поле'. Жрч.

ЯЛОВКА (ялоу́ка) -и ж. р. 1. 'одно- чи дворічна телиця'. Яловку купила, буде мені корова. Пдм; 2. 'корова з першим телям'. Ксн.

Пор. літ. **яловий** 'який не дає приплоду (про самиць сільськогосподарських тварин)' (СУМ, XI, 643).

ЯМА (яма) -и, ж. р. 'купа картоплі, вкрита соломою і землею для тривалого зберігання; для цього не обов'язково викопувати заглиблення в землі'. Висока вийшла яма, тра багато лістя вкривати. Слн, Грд, Клб.

Пор. літ. **яма** 'заглиблення в землі' (СУМ, XI, 644).

ЯМЩИК (ямщик) -а, ч. р. 'невеликий собака, який може влізати в борсучі та лисячі нори'. Ддж.

Пор. іст. **ямщик** 'кучер, візник на поштових, ямських конях' (СУМ, XI, 645).

ЯНИЧАР (яничар) -а, ч. р. 'поміс мисливського собаки з дворовим'. Лвр.

Пор. **яничар** 'у султанській Туреччині – солдат регулярної піхоти, створеної в ХІУ ст. з військово-полонених, а також християн, обернених у мусульманство' (СУМ, XI, 646).

ЯРКІ (я́рк'і) -а, і -ая, -е, і -ее 'дуже гострий (ніж, сокира і т. ін.)'. Цею яркею сокірою якé хоч дёрво зрубáш. Слн.

ЯРКА СТРЕЛЬБА (я́рка стрéл'ба) 'добра мисливська рушниця'. Ярка стрельба не живить. Пдм, Ждч, Лсн, Мрч.

Пор. розм. **яркий** 'яскравий' (СУМ, XI, 649).

ЯСІК (я́с'ік) -а, ч. р. 'маленька подушечка'. Вишла на́волочку на ясик. Слн.

Пор. діал. **ЯСІК** (я́с'ік) -а, ч. р. 'відгороджене місце в хліві для зсипання зерна; засік'. Штн.

ЗМІСТ

Від упорядників	3
Давня писемність на Поліссі за фольклорно-етнографічними даними. І.Денисюк	6
Поширення православ'я і писемності на Волині й Поліссі. За матеріалами старої церковної книги „Воспоминание о древнем православии Западной Руси”	10
Мова етнічного Полісся як канцелярська у Великому князівстві Литовському. З. Зінкявічюс	13
Поліський фольклорний календар. В. Давидюк	15
У весни імен багато. В. Давидюк	17
Веснянки, подолянки, рогулейки	20
Магія росту. В. Давидюк	26
Юрївські обряди	28
Ходили русалки. В. Давидюк	30
Повір'я про русалок	33
Купало на Поліссі. В. Давидюк	38
Купальські звичаї й пісні	43
„Журилася перепілойка дітками”. В. Давидюк	46
Ягідні пісні	47
„До краю, женчики, до краю...”. В. Давидюк	47
Зажинки, обжинки	50
„Короваю-раю, я тебе вбираю”. В. Давидюк	53
Давні весільні звичаї	57
Які були „вечурки”. В. Давидюк	62
Поліські вечорниці	64
Казки, легенди, притчі, перекази, оповіді	75
Загадки	96
Колись була Коляда. В. Давидюк	99
Колядники й щедрівники	106
Словник семантичних діалектизмів Західного Полісся. Г. Аркушин	113

Фольклорно-лінгвістическое издание

Давидюк Виктор Феодосиевич

Аркушин Григорий Львович

ПОЛЕСКАЯ РОДИНА

Материалы и исследования

Луцк Редакционно-издательский отдел Волинского

облуправления по печати 1991

(На украинском языке)

Фольклорно-лінгвістичне видання

Давидюк Віктор Феодосійович

Аркушин Григорій Левкович

ПОЛІСЬКИЙ КРАЙ

Матеріали і дослідження

Луцк Редакційно-видавничий відділ Волинського

облуправління по пресі 1991

Редактор Г. О. Юхимчук

Художній редактор В. П. Кратюк

Технічний редактор В. С. Коотяхіна

Коректор М. В. Павлова

Здано в виробу 16.01.1991. Підп. до друку 1.07.1991. Формат 84х100/32.
Папір офсетний. Обв. друк. Гарн. „Тіде”. Фіз. друк. арк. 6,88. Ум. друк. арк.
9,88. Ум. фарб. відб. 9,88. Обл. вид. друк. арк. 9,7. Тираж 2000 пр. Вид. №
817. Зам. 488. Ціна договірна.

Видано за рахунок авторів

Редакційно-видавничий відділ Волинського облуправління по пресі 263018

Луцк, Радянська, 7

Міська друкарня, 263410 Ковель, Червоноармійська, 7

© В. В. Давидюк, Г. Г. Аркушин

ПОЛІСЬКА ДОМА

ДО ЦЬОГО ЧАСУ ХОДИТЬ НА ПОЛІССІ СТАРЕ, АЛЕ ДОБРЕ ВІДОМЕ І ЗРОЗУМІЛЕ ТУТ КОЖНОМУ СЛОВО *ДОМА*. НІ, ЦЕ НЕ ПРОСТО ДІМ, БУДИНОК, ХАТА. ПО-ПОЛІСЬКИ *ДОМА* - ЗНАЧНО БІЛЬШЕ. БО ЦЕ І БАТЬКІВСЬКА ХАТА, І РІДНЕ СЕЛО, І ВЕСЬ ОТЧИЙ КРАЙ. ОДНИМ СЛОВОМ - УСЕ, ЩО ВХОДИТЬ У ПОНЯТТЯ *МАЛА БАТЬКІВЩИНА*. НАША *ДОМА* - ЦЕ ЗАХІДНЕ ПОЛІСЬСЯ, МАЛА НЕВІД'ЄМНА ЧАСТОЧКА ВЕЛИКОЇ УКРАЇНИ. ПРО НЕЇ МИ Й РОЗПОВІЛИ У ЦЬІЙ ТА РОЗПОВІМО В НАСТУПНИХ КНИЖКАХ, ЩО ВИЙДУТЬ ПІД ЦЬЄЮ Ж НАЗВОЮ.